

صلاحیت Salahiyat ਸਲਾਹੀਯਤ

'مہمان ایڈیٹر: ڈاکٹر۔ بریندر سنگھ 'تور'
اسسٹنٹ پروفیسر
سکول آف پنجابی اسٹڈیز
گرو نانک دیو یونیورسٹی
امرتسر، پنجاب۔ انڈیا

وین جنم شتابدی 'تے گیت کار شنکر داس کیسر لیل شیلیندر نوں سمر پت 100

شنکر شیلیندر دا جنم 30 اگست 1923 نوں راولپنڈی، پنجاب (بن پاکستان وچ) وچ ہویا سی۔ اوہناں دے پرکھے بہار دے آرا ضلعے نال سبندھت سن۔ وتی سنکٹ کارن اوہناں دا پریوار راولپنڈی توں متھرا چلا گیا جتھے شیلیندر نے اپنی پڑھائی پوری کیتی۔ چھوٹی عمر وچ ہی اوہناں نے اپنی ماں اتے بہین نوں گوا دتا۔ بہار دے آرا وچ اوہناں دے پنڈ وچ زیادہ تر کھیتی باڑی مزدور رہندے سن اتے شیلیندر دے پتا اکے فوجی ہسپتال وچ کم لبھن لئی راولپنڈی چلے گئے سن۔

شیلیندر (30 اگست 1923 - 14 دسمبر 1966) اکے پرسدھ بھارتی ہندی-اردو کوی، گیت کار اتے فلم نرماتا سن۔ اوہناں نوں بھارتی فلم ادیوگ دے سبھ توں مہان اتے سبھ توں مشہور گیت کاراں وچوں اکے منیا جاتا ہے۔ فلم نرماتا راج کپور، گانک مکیش اتے سنگیتکار شنکر-جیکشن نال اپنے سبندھاں لئی مشہور، اوہناں نے 1950 اتے 1960 وچ کئی سفل ہندی فلمی گیتاں لئی گیت لکھے۔

اکّ جوڑا:

جان ن آپ جنجن، تاو ن سسّ کرے۔

اندھا اندھ کاڈھو تم، وین و کوو پڑی۔

ارتھ جد تکّ آپ جانو نہ بووو تد تکّ کسے نوں سسّ نہ بناوو۔ جے انھا انھے نوں کھوہ چوں
کڈھے تاں دوویں ڈبڈے بن۔

دو جوڑ:

اکھر باڈھا سنل جگّ، ناہ نرکھر کوئی۔

تاو سے اکھر گھولیا، جاو نرکھر ہوئی۔

ارتھ سارا جگت اکھراں نے بنیاں بویا ہے، نرکھر کوئی نہیں۔ ایسے اکھر سر جو جس راہیں نرکھر
“الیکھ” ہو سکینے۔

—Akhara bādhā sa'ala jagu (760) by Saraha

سارابا نوں عام طور 'تے بیٹھا دکھایا جاندا ہے اتے اک تیر پھڑیا ہویا ہندا ہے (Skt. saru) ایہہ اک پریک انجان عورت توں ہے، جسنوں اکثر تیر سمتھ ڈاکنی جاں تیر بناؤن والی ڈاکنی کیہا جاندا ہے، جو کہ سارابا دی ادھیاپکا اتے پنتی سی، کہ سارابا دی اک تیر پھڑی ہوئی عام مورتی-وگیان ابھردا ہے۔ اوہناں دی ملاقات دے کجھ سنسکرن کہندے بن کہ سارابا نے اک درشن وچ تیر بناؤن والی ڈاکنی نوں دیکھیا اتے اس طرحاں اتھے اتے اتھے گھم رہی سی، اسنوں لبھ رہی سی۔ کجھ کہندے بن کہ اوہ اک چور ہے 'تے ملے سن، [5] جدوں کہ دوجے سنسکرن کہندے بن کہ ایہہ اک واست بازار وچ سی جتھے اوہ اپنے تیر ویچ رہی سی۔

- 1 مہمان اداریہ: 1947 کی تقسیم سے متعلق افسانہ: فرقہ وارانہ بندھنوں سے انسانیت کی تباہی کا بیانیہ مطالعہ:.....6
- ڈاکٹر بریندر سنگھ 'تور'
میں ملک کی آزادی بمقابلہ پنجاب کی تقسیم 1947. 2
- (برہجن سنگھ ہنڈل کی سوانح عمری 'میں کیسے زندہ رہا' کے تناظر میں:.....) 31
- ڈاکٹر بیرا سنگھ
3. خون بہانے والے حروف تہجی: شاعرانہ مزاحمت اور تقسیم کی یادداشت کی اناتومی:.....42
- پروفیسر امرجیت سنگھ گریوال
4. تقسیم کی ادیت: ایک غیر ضروری کلنک:.....67
- ڈاکٹر سدرشن گاسو
5. ہمیشہ ساہنی کا ناول تمس: تھیمک پاسر:.....75
- ڈاکٹر ہرپریت
پنجاب کا ورثہ: 7. پرفارمنگ آرٹ میں تعاون کرنے والا: اما.....694
- پنجابی کی افروڈگی کے لیے غیر ملکیوں کا تعاون:.....96
- انسانیت کا مرکزی کردار:.....98
- مہینے کا لفظ:.....99
- پنجابی ڈگڈے دھینڈے بول:.....100
- گوجرانوالہ بنانے میں عظیم لوگ:.....101
- مہینے کی شخصیت:.....105
- پنجاب کا نامور خاندان:.....106
- خزانے کا کاروبار.....109
- خزانہ تاریخی دستاویز:.....111
- کتاب کا جائزہ:.....112
- نئی کتاب:.....121
- پروگرام اور تقریبات.....125

مہمان سمیادک:

ڈاکٹر بریندر سنگھ 'تور'

سہانک پروفیسر

وبھاگ: پنجابی ادھنین سکول گورو نانک دیو یونیورسٹی امرتسر۔

ادھیان دے کھیتر وچ 10 سالان دا تجربہ، 3 آلوچناتمک کتاباں، لیکھ، کھوج پتر، رپہریش کورس ورق، NEP سیمینار، کانفرنساں، آدھونک پھوکس وچ کھوج پتر، اخباراں اتے رسالیاں وچ سمیکھیواں آدی۔

ساؤتھ ایشیاء ریسرچ سینٹر آف انڈیا دا پرکاشن صلاحیت اک وشیش میگزین ہے جس نے اپنے میاریپن نوں برقرار رکھیا ہے۔ اس وچ وبھن و شیاں اتے وچار-چرچار بندی رہی ہے اتے بھوکھ وچ وی بندی رہیگی۔ ڈاکٹر سنیل بھائی جی دوارا مینوں مہمان سمپادک وچوں سیوا نبھاؤن دا موقع دتا گیا، میں اوہناں دا اتے اوہناں دی کمیٹی دے سموہ ممبر صاحبان دا طے دلوں دھنوا دی بان۔

سنتالی دی ونڈ دا دکھانت ساڈے بزرگاں دے من تے سریر اتے الھے زخماں وانگ قائم ہے۔ ونڈ دا دکھانت سبھ توں زیادہ پنجاب نوں بھوگنا پیا۔ ساڈے بزرگ اج وی اس سمیں ہوئے نر-سنگھار بارے گلاں کرکے کرلا اٹھدے بن۔ صوفی فقیراں، درویشاں تے سکھ گورو صاحباناں دی بانی سر بساںجھیوالتا دا سندیش دیندی رہیگی تے تپدیاں بردیاں نوں شانتی بخشیگی۔

سنتالی دی ونڈ دے دکھانت نال سبندھت چنتن کرن لئی ودوان تے چنتکاں دے کھوج-پتر درج کیتے گئے بن۔ جیہناں نے اپنے قیمتی سمیں وچوں سماں کڈھدے ہوئے اپنے چنتن نال سانجھ پوائی ہے۔ ڈاکٹر بیبرا سنگھ جی نے اپنے کھوج-پتر “1947 وچ دیش دی آزادی بنام پنجاب دی ونڈ” (برہجن سنگھ ہندل دی سوے-جیونی کویں گزار دی زندگی دے سنڈریہ وچ (اپنی آلوچناتمک درشتی نال پنجاب دی ونڈ اتے پھوکس کیتا ہے۔ ڈاکٹر صاحب ذکر کردے بن، رستے مردیاں دے خوف نال بھیبھت ہو گئے۔ دیش دی آزادی نال سنتالی دی ونڈ پنجاب لئی اجیہا ناسور لے کے آئی جو کئی دباکے ٹسکدا رہا۔

پروفیسر امرجیت سنگھ گریوال جی پنجاب دے پرسدھ دارشنک چنتک بن۔ اوہناں دوارا ورتمان ورتاریاں اتے مثلیاں بارے وچار-چرچار پاٹھکاں تک پہنچدی رہندی ہے۔ انان نے سرجیت پاتر دی ”کویتا“ ترنگا 1947: خون وگن والے اکھر کاوک وروڈھ اتے ونڈ یادداست دا سریر وگیان کھوج-پتر وچ اپنی ولکھن فلسفانہ آلوچناتمک درشتی دے درشن کروائے بن۔ پھیچر دا سریر، وگیان، لنگ وناش دا سریر وگیان، بلیدان مشین وچوں وچار دھارا، ہنسا دی ایکولوجیکل سمجھ ریڈیکل میل-ملاپ اک ویاپک دارشنک دکھنندازی آدی راہیں چنتن کیتا ہے۔

ڈاکٹر سدیشن گاسو جی ساہت تے آلوچنا دے کھیتر وچ وشیش ستھان رکھدے بن۔ اوہناں دے کھوج-پتر “دیش ونڈ دا سنتاپ: اک غیر ضروری کلنک ” وچ اتہاسک درشتیکون اپنایا گیا ہے۔ ڈاکٹر گاسو دی سیلی سنواد رچاؤندی تے پاٹھکاں نوں اپنے نال جوڑدی ہوئی ورتمان ورتاریاں

دے اصل سچ توں جانو کرواؤندی ہے، “کرسی تاں کسے دی وی سکی نہیں بندی اس لئی
”سابتکاراں، چنتکاں، بدھیجیویاں پترکاراں، کلاکاراں نوں اپنے ذمہ واری نبھاؤنی چاہیدی ہے۔
ڈاکٹر. برپریت کور ادھیاپن دے کھیتر وچ اپنیاں وشیش سیواواں نبھا رہے ہن۔ اوہناں دے کھوج۔
پتر دا پھوکس “بھیشم ساہنی دا ناول تمس : تھیمک پساں” اتے ہے۔ ناول جاتی، پریم، دھرم
پرپرا، اتہاس تے راجنیتی ورگے سنکلیاں دی آڑ وچ شکار کھیٹن والیاں لکیاں شکتیاں دا بے
باک برتانت سرجدا ہے۔ ڈاکٹر. برپریت نے سٹیک تے مہتوپورن نقطے سانجھے کیتے ہن۔

سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت گلپ: بھائیچارک سانجھاں تون منکھتا دے

گھان دا برتانتک ادھنین

ڈاکٹر ہریندر سنگھ 'تور

سنتالی دی ونڈ نہ بھائیوگ ورتارا سی جس نے منکھتا دا گھان کیتا تے صدیاں تون ستھاپت بھائیچارک سانجھاں تڑک گنیاں۔ سنتالی دی ونڈ پچھے مکھ سوتردھار انگریزاں دی سامراجوادی ”نیتی سی پر اس دے نال-نال اپنے راجنیتک نیتاواں دا وی ہتھ سی، جیہناں نے “ستا دی پراپتی ہت وڈا نرسنگھار کروایا جس وچ عورتاں نون سبھ تون زیادہ سنتاپ بھوگنا پیا۔ دھارمک کٹرتا کارن عورتاں دی بے پتی ہوئی، ادھالے ہوئے، زبر-زنا ہوئے، خریدو فروخت ہوئی، منڈیاں دا ’چ نلام ہوئی ویشواگمنی دا دھندا کروایا گیا۔ اس تون علاوہ نیتاواں ولوں گنڈیاں دی سرپرستی کیتی گئی، جنھاں نے ہر اوہ ککرم کیتے، جنھاں کارن منکھتا شرمسار ہوئی۔ مال اسباب لٹیا گیا۔ شرنارتھی کینیاں تے پولیس دی سرکھیا وچ وی وڈی پدھر اتے لٹمار کیتی گئی۔ اجیہے بھیانک ورتاریاں وچ وی کجھ اجیہے انسان ہریک دھرم وچ موجود سن، جنھاں نے منکھتا دی بھلائی ہت کارج کیتے۔ اوہناں نے اپنیاں قربانیاں دے کے دوجے دھرم دے لوکاں نون سرکھیت اپنے دیش پہنچایا۔

میرے کھوج-پتر دا پھوکس “سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت گلپ: بھائیچارک سانجھاں تون منکھتا ہے۔ جس ادھین منکھی مانسکتا وچلے اتار-چڑھا نون بیان کیتا ”دے گھان تک دا برتانتک ادھنین گیا ہے۔ بھائیچارک سانجھاں دی اچی سچی نیتکتا دا ذکر کیتا ہے اتے نال-نال نر سنگھار دی انیتکتا پچھے کارج شیل کارناں بارے تھک جانکاری دتی گئی ہے۔

،میلے اپنجابی گلپ وچلے برتانت وچوں پنجاہی سبھیچارک چترن ابھر کے ساہمنے آوندا ہے تیوبار، ریتی-رواج، رسماں، پہراوا، لوک-گیت، اکھوتان، رشتہ-ناطہ پر بندھ، ویاہ پر میرا آدی دا ذکر کیتا گیا ہے۔ سنتالی دی ونڈ تون پہلاں پنجاہی سبھیچار دے امیری گناں دے درشن بندے بن۔ سنتالی دی ونڈ نے ابندو، سکھ تے مسلمان سانجھے روپ وچ اکٹھے ہو کے تیوبار مناؤندے سن دریاواں تے دھرتی دے نال-نال بھائیچارک سانجھاں نون وی ونڈ دتا۔

ساؤن دے مہینے دی پنجابی جیون-شیلی وچ وشیش تھان ہے۔ اس مہینے کواریاں تے ویابیاں
پپلاں دے تھلے اکٹھے ہو کے بولیاں تے گدھا پاؤندیاں تے پینگھاں جھوٹدیاں بن تے چھوٹیاں
: کڑیاں ککلی پاؤندیاں

ککلی کلیر دی پگ میرے ویر دی۔

دپٹہ میرے بھائی دا پھٹے مونہہ جوائی دا۔

پوہ دے مہینے وچ لوہڑی دا تیوبار منایا جاندا ہے۔ پنڈ دے لوک اکٹھے ہو کے لوک-گیت
گاؤندے، بیتے نوں یاد کردے تے اگ سیکدے ہوئے دلے بھٹی دی جیون گاتھا نوں بیان کردے۔
گھراں توں پاتھیاں اکٹھیاں کیتیاں جاندیاں، گھر-گھر جا کے لوہڑی منگی جاندی تے لڑکے دے جنم
والے گھروں مونہوں منگیاں وستاں پر اپت کیتیاں جاندیاں۔ پوری رات منڈے-کڑیاں گیت گاؤندے
تے خوش بندے پر اجیہے ورتارے ورتان وچ وکھرا ہی روپ دھارن کر چکے ہن۔ سنتالی دی ونڈ
: توں بعد دی ستھتی دا ذکر وی کرتار سنگھ دگل دے ناول 'نہوں تے ماس' وچ ملدا ہے

،ویاہ شادیاں دے گیت، وچھوڑے دے گیت، ملاپ دے گیت۔ ایہناں گیتاں وچوں ایہہ لوک بندو
سکھاں نوں کوں کڈھ سکن گے؟ پنڈ دے سکول دا منشی ہمیشاں بندو بندا سی، پنچ ہمیشاں سکھ
بندا سی، نمبردار ہمیشاں مسلمان بندا سی۔1

سنتالی دی ونڈ توں بعد سانجھیاں خانگاہاں، رسماں-رواج، تیوبار، بھاشا، گیت، پہراوے، محبتاں
ونڈیاں گنیاں تے حدان سرحدان اسر گنیاں۔ میل ملاپ، سانجھاں تے پیار وچ کنڈیالی تار لگا دتی
گئی جس نال روحاں وی زخمی ہوئیاں۔

بچے دے جنم توں پہلاں 'ودھماتا' نوں پوجیا جاندا سی۔ وشواس کیتا جاندا سی کہ جیکر ودھماتا
اپنے پتی نال ہسدی کھیڈدی آؤندی تاں کڑی بنا کے چھیتی تر جاندی، جے ناراض ہو کے آؤندی
: تے مڑن دی کالہ نہ ہون کرکے آرام نال منڈا بناؤندی سی

”ودھماتا رسی ہوئی آئیں تے منی ہوئی“

امرتا پریتم دے ناول “پنجر” وچ سنتالی دی ونڈ دے دکھانت دے نال-نال ماں تے دھی دیاں
: بھاونواں دا مارمک چترن

چرخہ جو کتدیاں، چھوپ جو پاواں میں

پڑیاں والے میرے کھیس نی

پتاں نوں دتے اچے محل تے منارے

دھیاں نوں دتا پردیش نی-2

امرتا پریتم دے ناول ‘پنجر’ وچ لوک اکھوتیاں راہیں مرد پردھان سماج دی عورت پرتی سوچ دا ذکر
کیتا گیا ہے۔ سنتالی دی ونڈ ویلے عورت دی چنتا جنک ستھتی دے پچھے جگیرداری % مرد
: پردھان سماج دی سوچ ابھر کے ساہمنے آؤندی ہے۔ رچھہ راہیں مرد دی انیتکتا دا ذکر

نی بھیڑئیے! شیر تان صرف پہاڑ کے بی کھاندا ہے، کہندے نے جے رچھہ کسے کلی تیویں نوں مل
جاوے تان اسنوں ماردا نہیں چک لیندا اے۔ اپنی گپھا وچ لجا کے اس نوں اپنی گھروالی بنا لیندا
اے-3

سلیم خاں گمی دے ناول “سانجھ” وچ پنجابی سبھیچار روپمان بندا ہے۔ شاہ سکندر دی مزار اتے
لگدے میلے وچ ہریک دھرم دے لوک جاندے سن۔ قوالاں دے تن ٹولے رحیم آباد % دے بھٹ بگنی
بگنے دے نچار، بھدارے دے راسدھاریئے تے پٹھان کوٹ توں بجلی ناچی وشیش طور تے
بلائے جاندے۔ میلہ اک رات اک دن چلدا سی۔ میلے وچ چورما چڑھدا سی تے کھان-پین دیاں وستاں
ملدیاں۔ اس توں علاوہ لڑائی تے دشمنی وی میلیاں دا انگ رہیاں سن۔ پنجاب دے میلے لوک جیون
دی دھڑکن رہے سن پر سبھیچارک سسٹم وچ آ رہے پرورتن کارن میلیاں دا روپ ہی بدل چکا ہے
، تے میلے پدارتھواد دی بھیت چڑھدے جا رہے بن۔ پنڈ دی سماجک بنتر وچ کسان، بانئیے، نائی
موچی، دھوبی، لوہار تے مراسی آدی رہندے سن۔ پنڈاں وچلے نوجواناں نوں بہادر منیا جاندا سی۔
ایہو کارن سی کہ فوج وچ بہو گنتی پنڈ دے نوجواناں دی سی۔ پنڈ دے وسنیک کھان-پین دے

شوقین سن۔ ددھ، گھیو، دہی، گڑ، مکی دی روٹی، سروں دا ساگ تے مٹھے وچ شکر تے سیویاں دی ورتوں عام کیتی جاندی سی۔ سیویاں گڑ، کھنڈ تے ددھ نال بنائیاں جاندیاں۔ اس توں علاوہ ناولاں دے برتانت وچ سری ہرمندر صاحب امرتسر دا وشیش طور ’تے ذکر کیتا گیا ہے جس دے درشن کرن تے نتمستک ہون لئی روزانہ ہندو، سکھ، مسلمان تے ہور دھرماں دے لوک جاندے بن۔ سنتالی دی ونڈ ویلے پاکستان توں آئے شرنارتھیاں دی سیوا تے ضرورتاں پوریاں کرن دا پربندھ کیتا گیا سی۔ دربار صاحب دے آلے-دوآلے وسدے گھراں وچوں بھوجن تے ضرورت دیاں وستاں آؤندیاں سن۔ سریرک تے مانسک طور ’تے سنتاپ بھوگدی لوکائی نوں دربار صاحب آکے شانتی پراپت ہندی سی۔ سنتالی دی ونڈ توں پہلاں مسلم بھائی چارا گرپر ب سمیں چھبیلان لگا کے سربت پیاؤندے سن۔ ہندو، سکھ وی عید دے سمیں گلیاں بازاراں وچ صفائی دا وشیش پربندھ کردے اتے گانڈھیاں نوں تحفے دیندے۔ اجہیاں پیڑھی در پیڑھی چلیاں آ رہیاں بھائیچارک سانجھاں نوں سنتالی دی ونڈ نے اجیہا توڑیا سی کہ ورتمان سمیاں وچ وی ہندو، سکھ تے مسلماناں وچکار پاڑا ودھدا ہی گیا۔

سوہن سنگھ دے ناول ’توتان والا کھوہ ’تے کئی ہور ناولی برتانتاں وچ پنڈ دیاں پنچائتاں دا وشیش ذکر ملدا ہے۔ پنجاب دے پنڈاں وچ پنچائتاں سنسد دا درجہ رکھدیاں سن۔ پنڈ دیاں پنچائتاں نیاں دی مکھ شکتی سن۔ کوئی وی نیاں دی النگھنا نہیں کر سکدا سی۔ پنڈ توں باہر پولیس تے عدالتاں کول نہیں سی جایا جاندے۔ پنچائت دے ممبر بناں کسے رشوتخوری تے بھرشٹاچار دے جان فیصلہ کردے سن جو ہریک دھر نوں منظور ہندا پر ورتمان سمیں وچ پنچائتاں ’سچا نیاں‘ دی ہوند منفی ہو گئی ہے۔ عدالتاں وچو نیاں پراپتی لئی لکھاں روپئے وکیلاں نوں دین اپرنٹ وی سچ ادھارت نیاں دی آس نہیں کیتی جا سکدی۔ بھرشٹاچار دے ورتارے کارن امیراں نے نیاں نوں خرید لیا ہے۔ پنڈ دی ستھ نے اہم رول ادا کیتا سی۔ ستھاں پنڈ دے سبھیچار دا سرمایہ رہیاں سن۔ جنھاں دی ہوند منکھتا دی بات پاؤندی ہے پر پدارتھوادی سسٹم نے ’ستھاں دی اچتا‘ نوں ڈھاہ لگائی ہے۔

سنتالی دی بھارت-پاکستان ونڈ دی تراسدی دا ذکر کئی بھاشاواں وچ کیتا گیا ہے۔ سمپردائکتا کارن ہوئے نر-سنگھار اتے سابت دیاں ساریاں ودھاواں وچ تتھک جانکاری پراپت ہندی ہے۔

اردو بھاشا وچ کویتا، کہانی تے ناول راہیں ونڈ دے دکھانت اتے برتانت اساریا گیا۔ جان الیا، ساحر لدھیانوی استل ایمان، سردار جعفری، جگن ناتھ آزاد آدی دے کاو وچ سنتالی دی ونڈ نوں چترت

دا ذکر کیتا جا سکدا ہے۔ ”کیتا گیا ہے۔ کہانی دے کھیتر وچ رجندر بیدی دی کہانی“ لاجونتی منووگیانک پدھر ’تے سرجت کہانی وچ منکھی مانسکتا دے اتار-چڑھا راہیں‘ لاجونتی دے وس کے اجڑ جان ”دے گھٹناکرم نوں پیش کیتا گیا ہے۔ شہادت حسن منٹو دیاں کہانیاں کلاتمکتا دا درجہ رکھدیاں بن۔ پرمکھ کہانیاں ٹیک سنگھ، کھولہ دو تے موت کے وپاری وچلا برتانت بھارت، پاک دا پاتر بشن سنگھ ہے ’تے بنگلہ دیش دی آتما نوں جھنجوڑا رہے گا۔‘ ٹوبا ٹیک سنگھ کہانی جو پاگلخانے وچ ہے۔ ونڈ ویلے پاگل دا بٹوارا کرنا وی نیتاواں تے سرکاراں دے متھے اتے اتے بشن سنگھ دی موت، ونڈ دی ”پرشن چنہ لگاؤندا ہے۔ بھارت-پاکستان وچکار“ نو مینجلینڈ انمنکھتا اتے تکھا وینگ کس دی ہے۔ منکھاں نوں اپنی جنم بھومی توں وکھ کرنا جیون جیون دے وچ چوتھی عیسوی پورو ’حق کھوبن سمان ہے۔ کرنتل عین حیدر لیکھکا نے ناول ’آگ کا دریا توں آزادی دی پراپتی تک دے کال نوں برتانت دا آدھار بنایا ہے۔ اس دے چار پرمکھ بھاگ (1) چوتھی عیسوی پورو، (2) پندرویں تے سولوی صدی، (3) اٹھارویں صدی دا اخیر تے 19 صدی دا آرنہ، (4) ورتمان کال آدی بن۔

عبدل حسین دا ”اداس نسلے“ وچلا برتانت بریٹیش انڈیا، ہندوستان، بٹوارا تے اسپنہار وچ ونڈیا گیا ہے۔ لیکھک دے لوک-پکھی درشتیکون کرکے بندو، سکھاں پرتی کوئی ماڑی بھاونا اجاگر نہیں بندی۔ اس لئی ناول بھارت، پاکستان تے بنگلہ دیش دی نمائندگی کردا ہے۔ سامراجوادے تے جگیرداری٪ لٹ کارن مزدور تے کسان دی حالت دا چترن کیتا گیا ہے۔ ناول تے پاتر جیون دے ارتھاں دی کھوج وچ لگاتار کارج شیل ربنڈے بن۔

پنجابی سابت وچ سنتالی دی ونڈ دا ذکر ہریک ودھا وچ کیتا گیا ہے۔ سنتالی دی ونڈ دا سبھ توں زیادہ دکھانت پنجاب نوں بھوگنا پیا۔ امرتسر تے لاہور وچکار دوریاں ودھ گئیاں اتے ایکتا دے آثار بہت گھٹ بن۔ کویتا دے کھیتر وچ پروفیسر موہن سنگھ دی ”پنجابی دی وار“ امرتا پریتم دی میں تواریخ ہاں بند دی تے اج آکھاں وارث شاہ نوں، وچلی پیڑ نال منکھ دی مانسکتا وچلے درد نوں بیان کیتا گیا ہے۔ کلونت سنگھ ورک دیاں کہانیاں گھر، اجاڑ، کھبل تے توڑی دی پنڈ وچ سنتالی دے دکھانت نوں آدھار بنایا گیا ہے۔ نانک سنگھ دے چار ناول خون دے سوبلے (1948)، (آگ دی کھیڈ) 1948، (منجھدار٪) 1950 (تے چترکار) 1951، (امرتا پریتم دا ناول پنجر، کرتار سنگھ دگل نہوں تے ماس، آندراں، سلیم خان گمی دا سانجھ آدی وچ ونڈ دے دور دا ذکر کیتا ہے۔

سنتالی دی ونڈ نے ساڈے سماج تے راجنیتی وچ تبدیلی لیاندی جس دا پرہاوساہتک کرتاں اتے پیا۔ ناول دا پتاما نانک سنگھ منکھتا دا حامی سی۔ اسنے منکھتا دے حق سچ دی پیروی کرن تے منکھ دیاں بھاونواں نوں بیانن لئی چار ناول خون دے سوبلے (1948), (اگ دی کھیڈ) 1948) : منجداہار) 1950 (تے چترکار) 1951 (دی رچنا کیتی۔ میری دنیاں وچ نانک سنگھ ذکر کردا ہے

اس وچ کوئی شک نہیں کہ موت آئی توں بناں کوئی وی ہونی آدمی نوں مار نہیں سکدی۔ میں وی نہیں مریا پر 1947 دے سال وچ میں جو کناں نال سنیا تے اکھاں نال ویکھیا، اس نے مینوں موت دے مونہہ نیڑے پہنچا دتا۔4

سنتالی دے فساداں نے صدیاں توں ہندو، سکھ تے مسلماناں وچکارلی ایکتا اتے بھائیچارک سانجھ نوں خورا لایا سی۔ حیوانیت تے درندگی دی اگ چارے پاسے پھیلی ہوئی سی۔ ناول 'خون دے : سوبلے' دے مکھ بند وچ ذکر کیتا ہے

ایہہ ناول نہیں میرے دل دیاں چیسناں دا، میرے ہردے دیاں ہوکاں دا تے میری آتما دی ہاباکار دا ترجمہ ہے۔ اس دے لکھن ویلے میری آتما دی قلم نے اونی سیاہی نہیں ورتی ہونی جنے میریاں اکھاں نے اتھرو۔5

پیڑھی در پیڑھی دیاں سانجھاں اک دوجے دے خون دیاں پیاسیاں ہو گئیاں۔ کون من سکدا سی کہ بھارت دے دیوتے تے فرشتے اک دوجے دیاں دھیاں بھیناں ننگیاں کرکے شریام جلوس کڈھنگے۔ : سنتالی توں پہلاں دیاں بھائیچارک سانجھاں دا چترن

میرا بچپن اتے جوانی دا بہت سارا حصہ اس وواتورن وچ بیتے بن، جتھے مسلم تے غیر مسلم دا کوئی جھگڑا ہی نہیں سی۔ اوہناں دی اک دوجے نال مرن جیون دی سانجھ سی۔6

وچ مارچ سنتالی توں لے کے 'نانک سنگھ نے اپنے ناول 'خون دے سوبلے' تے 'اگ دی کھیڈ' اگست سنتالی تک دے چھ مہینیاں وچ جو وی ویکھیا، محسوس کیتا، سرکاری تے غیر سرکاری اعلاناں دے سٹے وجوں ہوند گربن کردے بن۔ اس ناولی برتانت وچ امرتسر توں پوٹھوہار کھیتر اتے پھوکس کردا ہے۔ "دیاں گھٹناواں دا ذکر کیتا ہے۔ ناول دا برتانت پوٹھوہار دے پنڈ "چکری

ونڈ توں پہلاں بندو، سکھ تے مسلماناں دا دکھ-سکھ، خوشیاں، غمیاں سانجھیاں سن۔ بہانے شاہ پنڈ وچ ستکاریا جاندا ہے، اسدی دوستی رحیم بخش نال ہے ناول دے پہلے پڑھاء دا پھوکس، سنتالی توں پہلاں دے آپسی سنبدھاں اتے ہے جو فرقہ پرستی توں مکت ہے۔ مسلم لیگ انگریزاں دے ہتھ دا کھڈاؤنا بن چکی سی اتے غیر مسلم گھٹ گنتی وچ ہون کرکے مانسک تے سریرک سنتاپ بھوگ رہے سن۔ 'خون دے سوہلے' گھٹنا پردھان ناول ہے جس کارن پاتراں دے چترن اتے گھٹ زور دتا ہے۔ اس وچ صرف سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت گھٹناواں نوں بھاوکتا توں چترت کیتا ہے۔

وچ پاکستان توں اپنی جاناں بچا کے آنے بندواں، سکھاں نوں شرنارتھیاں 'ناول' اگّ دی کھیڈ دے روپ وچ بے گھرے وجوں پیش کیتا ہے۔ منکھتا دا دل پتھر ہو گیا تے کنواریاں کڑیاں دی عزت لٹدے بدمعاشاں تے فسادیاں دا پولیس نے ورودھ نہ کیتا۔ جس کارن فرقہ پرستی خطرناک : دے برتانت وچ شرنارتھیاں دی ہونی دا چترن 'روپ دھارن کر گئی۔' اگّ دی کھیڈ

امرتسر دربار صاحب، سراں گورو رام داس، جلیہانوالا باغ شرنارتھیاں نال بھرے پئے سن۔ ہر تھان کربل کربل ہو رہی سی تے دکھی جنتا اپنے اجاڑے دا حال اکّ دوسرے نوں سنا رہی سی۔ 7 اکّ پاسے سنتالی کارن منکھتا دا گھان ہو رہا سی تے دوجے پاسے وپاری ورگ فساداں دے مارے لوکاں نوں لٹّ رہے سن۔ وستاں دے ریٹ کئی گناں ودھا دتے گئے۔ دوواں پاسیاں بھارت تے : پاکستان وچ منکھتا نوں مارن والے سرکاراں دے بدمعاش سن۔ ہری رام گپتا لکھدے بن

پاکستان دی نینھ خون دی ہولی کھیڈ کے رکھی گئی۔ 8

عورتاں دی ستھتی ترس یوگ سی۔ پاکستان تے بھارت وچ عورتاں دی بے پتی ہوئی ادھالے ہوئے، زبری وسایا گیا، کنیاں ماپیاں نے اپنیاں لڑکیاں، دھیاں، بھیناں، ماواں نوں ہتھی ختم کیتا، تاں جو وبشیپین دا شکار نہ ہو سکن۔ ناول وچ اخباراں دی نکاراتمک بھومکا دا ذکر کیتا ہے جنہاں نے فساداں نوں گھٹّ کرن دی بجائ بلدی اتے تیل پاؤن دا کم کیتا۔ اس سمیں ریڈیو تے اخباراں جانکاری دا مکھ سروت سن۔ اخباراں دی چھپائی بھاویں گھٹّ سی پر پڑھن تے سنن والے : پاتھک زیادہ سن۔ ناول وچ ذکر ملدا ہے

برا ہووے لاہور دے مسلم اخباراں دا جنہاں نے اپنا فساداں دیاں خبراں نوں اپنا بے ہودا تے اتکتھنی بھرے ڈھنگ نال پیش کیتا۔ کجھ تاں لاہوری اخباراں نے ہی اصلیت توں سینکڑے گناں ودھا کے ایس سمسیا نوں پیش کیتا۔ امرتسر دے اخباراں نے اپناں توں ودھ کے تیل دی تھان پیٹرول دی ورتوں کر دکھائی۔ 9

،نانک سنگھ دے ناول “منجھدھار” وچ شرنارتھیاں دیاں سمسیاواں، لٹ-کھسٹ، رشوتخوری نیتاواں دی انیتکتا، سرکاری افسراں دی ماڑی نیتی آدی دا ذکر کیتا ہے۔ ناولی برتانت دے پچھوگڑ وچ انبالہ دے رفیوجی کیمپ اتے کسٹوڈینن وبھاگ ہن۔ مکھوٹادھاری تے ڈھونگی نیتا دے روپ وچ پنڈت شکلا نوں پیش کیتا ہے۔ پاتر پنیاں دی اوستھا راہیں ادھالیاں ہونیاں عورتاں دی حالت نوں بیان کیتا ہے۔ ہندو تے سکھ لڑکیاں نوں سرگودھے تے منڈی بہاؤدین لجا کے عزتاں لٹیاں گنیاں تے اگانھ ویچ دتا گیا۔

ناول “چترکار” وچ امیراں دی وبشپین توں پڑدا چکیا ہے۔ امیر طبقہ سبھیتا تے پن-دان دی آر بیٹھ کرم کردا ہے۔ شرنارتھیاں دی غریبی دا فائدہ اٹھا کے دھیاں-بھیناں نوں بوس دا شکار بناؤندا ہے۔ شرنارتھی کڑی دا ویاہ کروا کے، اس دے پتی نوں مار کے رکھیل وجوں کام واشنا جاں بوس : دا شکار بنایا جاندا ہے۔ اس توں علاوہ بھارت وچ مسلماناں دی ستھتی دا ذکر

شہر وچ مسلماناں دے گھر اسے طرحاں لٹے گئے اتے اوہناں دے لہو نال بتھ اسے طرحاں رنگے جان لگے جیکن پاکستان وچ بندواں سکھاں دے 10

سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت کرتار سنگھ دگل دے ناول نہوں تے ماس، آندراں اتے حال مریداں کرتار سنگھ دگل دا ادا آؤندے ہن، جنہاں وچ برتانت ادھین ونڈ دے زخماں نوں روپمان کیتا ہے نرسنگھار دی بھیت چڑدا ہے۔ دنگا ”ناول“ نہوں تے ماس ’وچ فرقو فساداں وچ“ پنڈ دھمیاں کرن والے تے اوہناں دا ساتھ دین والیاں دی انیتک کماں نوں درشتیگوچر کیتا گیا ہے۔ سنتالی دی ونڈ دوران پلستنتر نے انیتکتا بھرپور کم کیتے۔ جس کارن اسرکھیا و اتاورن اپنے پیر پساں سی تے لوک نجتا تک سمٹ گئے۔ ’کھیت ہی واڑ‘ نوں کھا رہی سی۔ پولیس نے گنڈیاں والی بھومکا : نبھائی تے بھیس بدل کے عام جنتا دے قافلیاں نوں لٹیا تے نرسنگھار کیتا

اتھوں دی پولیس نے اوبناں نوں برود اکٹھا کر کے دتا سی۔ برود منگوا کے دتا سی۔ علاقے ونڈ دتے سن۔ کھڑا کھڑا پنڈ کون۔ کون جا کے لٹن۔ 11

ناول وچ ذکر ملدا ہے کہ 1857 دے غدر دوران دوویں قوماں سکھ تے مسلمان سانجھے طور ’تے لڑیاں۔ سوہنے شاہ تے الادتا دی دوستی دوواں قوماں دی سانجھ نوں پرگٹاؤندی ہے الادتا سوہنے شاہ دی جان بچاؤن لئی اپنی جان وار دندا ہے پر سوہنے شاہ دی دھی ماری جاندی ہے۔ سوہنے شاہ الادتا دی دھی نوں اپنی دھی وجوں اپنا کے اوبدی رکھیا لئی یتن کردا ہے۔ دوویں پیو۔ دھی اس انیتکتا بھرے دور وچ اپنے آپ نوں ستھر رکھن دی کوشش کردے بن۔ کرتار سنگھ دگل : ذکر کردا ہے

جدوں مسلمان سکھاں نوں مار دے سن، مسلمان ہندواں نوں مار دے سن، ہندو مسلماناں نوں وڈھدے سن، سکھ مسلماناں اتے تلوار چکدے سن، گورے تے میماں ساہمنے کھڑے تماشہ ویکھدے سن۔ 12

سادھارن جنتا سمجھ چکی سی کہ ایہہ ساریاں انگریزاں دیاں چالاں بن۔ نہواں توں ماس وکھ کرنا چاہندے بن۔ دوجے پاسے انگریزاں نوں اپنیاں انیتکتا بھرپور کاروائیاں توں سمجھ آ گئی سی کہ بھارت نوں ہور زیادہ دیر غلام نہیں رکھیا جا سکدا۔ پنڈت جواہر لال نہرو، علی جناح تے ماسٹر تارا سنگھ ورگے نیتا بھڑکیلیاں تقریراں راہیں عام جنتا نوں دھرم دے ادھار ’تے وکھریواں کر کے : نرسنگھار کرن دا کم کر رہے سن

اک پاسے مسلم نیتا اپنی طاقت قائم کرن وچ لگے ہوئے سن تے دوجے پاسے ہندو لیڈراں دے سر شرم نال جھکے ہوئے سن تے اکھاں وچ اتھرواں دی بارش ہون لگی۔ 13

:ایم۔ ایس۔ رندھاوا ناول “نہوں تے ماس ”دے مکھ بند وچ اپنے وچار پرگٹائے بن

آزادی ملن توں رتا پہلاں اڈّ اڈّ راجنیتک سنستھاواں وچ طاقت سنبھالن لئی کھچوتان زیادہ تیکھن ہو گئی سی۔ پنج دریاواں دے دیش وچ کالی بنیری چھا گئی سی۔ کنج اکھ دے پھور وچ دوست دشمن بن گئے تے گوانڈھی اپنیاں پرانیاں سانجھاں بھل کے اپنے چراں دے پیار و سار اپنے ہندو سکھ گوانڈھیاں دے ویری بن گئے۔ 14

ناولی برتانت وچ فرقہ پرستی دا مکھ کیندر بہار تے نوآکھلی بنے۔ نوآکھلی توں ہی فساد شروع ہوئے۔ مسلماناں نے ہندواں دے محلے ساڑ کے سواہ کر دتے۔ بچیاں نوں وڈیا ٹکيا گیا۔ عورتاں دی بے پتی کیتی تے فصلاں تباہ کر دتیاں۔ جیکر سلیم خان گمی نے ناول “سانجھ ” وچ مسلم قوم نوں نیک دل پیش کیتا ہے اسے پرکار کرتار سنگھ دگل دی الار برتی درشتیگوچر ہندی ہے، اوہ :

ہندواں دا دھرم بھرشت کرن لئی گنو دا ماس کھوآیا جاندا عورتاں نوں کلمہ پڑھا کے مسلماناں نال نکاح کرن لئی مجبور کیتا جاندا۔ بدلے دی بھاونانے ہندواں نوں مجبور کر دتا کہ مسلمان عورتاں دی بے پتی کیتی جاوے۔15

کرتار سنگھ دگل دا ناول “میرا دل موڑ دے ” وچ کجھ ک پکھ توں 1947 توں بعد جے ادریویں دا ذکر کیتا ہے۔ دوواں پاسیاں توں ایہہ ادریواں روپمان ہندا ہے۔ مسلم تے سکھ سبھیچار اتے آزادی پراپتی لئی ججھارو لہراں دا ذکر کیتا گیا ہے۔

جیکر پاکستانی ناول دی گلّ کیتی جاوے تاں افضل احسن رندھاوا دا گورمکھی وچ چھپیا ناول اپنی ولکھن پہنچ-ودھی کرکے پرسدھ ہویا۔ ناول وچ آزادی توں پہلاں دے ”دیوا تے دریا“ جگیرداری٪ سسٹم دا برتانت ابھردا ہے۔ آزادی توں پہلاں ہندو، سکھ تے مسلم بھائیچارے وچ سانجھے سبھیچار دا پرگٹاوا کیتا گیا۔ اس ناول دے برتانت بارے ڈاکٹر .جگندر سنگھ راہی دا :

گھٹناواں دا اچھا مطابق جوڑ توڑ اکت اسادھارن گھٹنا پر بندھ نوں جنم دندا ہے۔16

سلیم خان گمی دا ناول “سانجھ ” وونڈ توں پہلاں دی جیون شیلی نوں روپمان کردا ہے۔ اس وچ انکھ کرپا انوں قائم رکھن والے بہادر لوک وی بن تے بدلدیاں پرستھتیاں انوسار بدن والے لوک وی سنگھ، شاہ سکندر دے میلے تے مجرا کردی بجالی نوں چکّ کے لے جاندا ہے تے کادو اپنے بل دے زور تے اسنوں واپس لے آؤندا ہے جس کارن کرپا سنگھ تے کادو وچکار دشمنی پیدا ہو جاندی ہے۔ 14 اگست 1947 نوں پاکستان وکھرا دیش بنن نال ہندو، مسلم فساد ہون لگدے بن۔ مسلمان فریدپور٪ اتے حملہ کر دیندے بن۔ ناول دے پاتر گمی دے ہتھ دیاں کٹھپتلیاں جاپدے بن۔

اسنے کادو نوں نانک وجوں چترت کیتا ہے تے کرپا سنگھ نوں کھلناک وجوں جو آچرنہین تے کائر ہے۔ ناول کار دی مانسکتا وچ ڈر وی ہے کہ جے مسلم پاتراں نوں گھٹیا، بینے، کائر، غنڈے تے اوگناں والے دکھایا گیا تاں سرکاراں دا ظلم سہن کرنا پویگا۔ اس لئی اوہ مسلم قوم دے حق وچ ناول 'سانجھ' بارے پروفیسر شریف کنجاہی ذکر کردا اتے سکھ قوم دے ورودھ وچ بھگتدا ہے "ہے، "ناول دیاں رگاں وچ پنجاب دا لہو سرکدا محسوس بندا ہے۔

سوہن سنگھ سیٹل دا ناول "توتاں والا کھوہ" ونڈ دے دکھانت دا یتھارتھک چترن کردا ہے۔ بھائیچارک سانجھان، پیار، اخلاق، کرت، دھارمک نریکھتا، یاریاں آدی سننتالی دی ونڈ دوران، اچہیاں تزکیاں کہ اج تک وی دوریاں قائم بن۔ پدارتھک سسٹم، ستا تے قابض دھراں، گنڈاگردی انیتک کاروائیاں آدی نے سبھیچارک سسٹم وچ ٹٹ بھج کیتی اتے ورتمان سمیں وچ وی سانجھ ستھاپتی دی جگہ "پھٹ پاؤ تے راج کرو" دیاں کچھیاں چالاں چل رہے بن۔ ناول توتاں والا کھوہ : دی تراسدک ستھتی

پیرو والا ونڈیا گیا۔ سکھ اک پاسے، مسلمان دوجے پاسے، دو ذاتیاں، دو پتیاں، دو نمبردار، دو مجلساں۔ توتاں والے کھوہ 'تے وی اک دی بجائ دو تختپوش رکھے گئے۔17

توتاں والے کھوہ دا کدرتیین منکھی مانسکتا نوں انند پردان کردا ہے۔ توتاں والے کھوہ نوں سورگ توں نرک "بناؤن وچ راجنیتک سسٹم تے نیتا سن جس کارن گھگّ وسدا پنجاب فرقو" فساداں دی بھینٹ چڑھ گیا۔ توتاں والے کھوہ 'دے برتانت وچ انگریزی سرکار، مسلم لیگ، اکالی دل، پلسنتر، مہاجن جماعت آدی دیاں فرقو کاروائیاں نوں نشر کیتا گیا۔ دھنے شاہ ورگے دوگلے ہون "پاتر اپنے نجی بتاں تک بی سیمت ربندے بن۔ ورتمان پدارتھک یگ وچ "نجاتا دی دھنی اکرکے اجیہے ویکتیاں دی بہت بھرمار ہے۔ فرقو فساد بھڑکاؤن وچ ایہناں دا ہی ہتھ بندا ہے۔ موزودا سرکاراں جاں سسٹم نال رابطہ کرکے جاں لین-دین دی پرورتی نال اپنے کم کرواؤندے بن۔ دھنے شاہ ورگے لوک ورتمان ورتاریاں وچ عام دکھائی دیندے بن۔ اوہ کئی طرحاں دے ہتھکنڈے : اپنا کے اپنی آمدن وچ وادھا کردے بن۔ دھنے شاہ دی انیتکتا دا برتانت

اج انگریزاں دا راج ہے تاں اسیں اوہناں نال ہاں، کلہ کانگریس دا راج ہو گیا تاں اسیں وی گاندھی
 ٹوپی پہن لوانگے۔ بادشاہ دی تصویر لا کے اتھے مہاتما گاندھی دی لا لوانگے۔ 18

امرتا پریتم دا ناول ”پنجر“ سدھے طور تے سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت نہیں ہے پر کجھ برتانت
 سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت ہون کر کے ایہہ ناول وچار-چرچار دا وشا رہا ہے۔ ’پنجر‘ وچ پورو
 ناں دی ہندو لڑکی دی کہانی ہے تے اس راہیں عورت دی سماجک ستھتی نوں چترت کیتا گیا ہے۔
 اس ناول اتے فلم وی بن چکی ہے۔ اس ناول دا انگریزی وچ انوواد خشونت سنگھ نے کیتا اتے
 فرینچ وچ انوواد ڈینس مارٹرنگ نے کیتا۔ ناول پنجر فرقو فساداں دا ذکر کردا ہویا منکھ دی
 تراسدک ہونی نوں بیان کردا ہے۔ پنجر ناول دی پورو دا چرتر ظلم تے زبردستی سہن کر کے وی
 مانوتا بھرپور رہندا ہے۔ اس اندرلی منکھتا دوجیاں عورتاں لئی سرکھیا پردان کردی ہے۔ لاجو نوں
 مسلماناں دے ہتھوں چھڈوا کے بھارت اپنے گھر بھیجنا، اس دی ”سوے پچھان“ وچوں ہوند نوں
 قائم کردا ہے۔ پورو بھارت جان دی بجائی پاکستان وچ رہن نوں ترجیح دیندی ہے۔ اج وی بھارت۔
 پاک دی عام جنتا بھائیچارک سانجھاں قائم کرنا چاہندی ہے پر راجنیتی تے نیتاواں دی چودھر عام
 جنتا وچ ایکتا تے بھائیچارک سانجھ ستھاپت نہیں ہون دیندی، کیونکہ اوہناں دی ووٹ دا آدھار
 اجیہے مدعے ہن، جنھاں دے آدھار اتے دوجے دیشاں نوں بھنڈیا جاوے تے اپنے کیتے گناہ
 اوہناں دیشاں اتے لگا دتے جان۔

،سنتالی دی ونڈ دی سبھ توں زیادہ تراسدی عورت نوں بھوگنی پئی۔ عورتاں دی بے پتی، ادھالے
 موت، عام ورتارا سی۔ ہندو، سکھ تے مسلماناں نے زور زبردستی کر کے دھیاں-بھیناں دے ادھالے
 کیتے، جتھے وی اک کمیونٹی دی لوک زیادہ سن، اوہناں نے گھٹ گنتیاں نال دھکے کیتے۔ ناول
 : پنجر وچ ذکر ملدا ہے

مسلمان، ہندواں دیاں کڑیاں نوں ہندو، مسلماناں دیاں کڑیاں نوں چکّ کے لے گئے سن۔ کئیاں نے
 گھر بہا لئیاں سن، کئیاں نے مار سٹیاں اتے کئیاں نوں ننگیاں کر کے گلی اتے بازاراں وچ
 گھماؤندے ہوئے لیائے سن۔ 19

بھیسہ شاہنی دا ناول ”تمس“ پرسدھی پراپت رچنا ہے۔ اس وچ آزادی توں پہلاں دے پنج دناں دے ذکر راہیں ہندوستان دی ہونی نوں روپمان کیتا ہے۔ ناول اجیہے لوکاں توں سچیت ہون لئی کہندا ہے جو دھرم تے ذات دی آڑ وچ عام لوکائی نوں لڑاؤندے ہن۔ مراد علی، نتھو چمار توں سور مرواؤندا ہے تے مسیت دے آگے سٹوا دتا جاندا ہے جس نال مسلمان بھڑک اٹھدے ہن۔ ہندواں نوں بھڑکاؤن لئی گاں وی مار دتی جاندی ہے۔ ایہہ تناؤ دنگیاں دا روپ دھارن کر لیندا ہے۔ ناولی ’برتانت ہندواں تے مسلماناں دی کٹڑتا نوں بیان کردا ہے۔ ناول کار بھیسہ شاہنی دے ناول ’تمس وچ اک بھولے-بھالے نوجوان رنویر نوں دیودت دی سکھیا ہتیارا بنا دیندی ہے تے ہور وی نوجوان اس نیتکتا وچ شامل ہو جاندے ہن۔ اس توں علاوہ سکھ وی مورچابندی کردے ہن۔

جتھے دار٪ کشن سنگھ سرکھیا پر بندھ لئی بندوقاں تے کارتوساں دا پر بندھ کردا ہے۔ مسلماناں نے وی حملے دا پر بندھ کیتا ہے، ”ہرے چھجے والے سیکھاں دے مکان وچ مسلمان اسلحہ اکٹھا کر رہے سی۔ اتھے پنڈ دے سارے مسلمان کسان، تیلی، حلوائی ہن اکٹھے ہو گئے سی۔ کافراں دے خلاف جہاد دی تیاری چل رہی سی۔“ اس دے نال-نال کتلوگارت نوں روکن لئی کمیونسٹ پارٹی نال سمبندھت سوہن سنگھ، دیودت تے میرداد پاتر ابھردے ہن جو دھارمک کٹڑتا دے ورودھ وچ دھرم نریکھتا اتے بھائیچارک سانجھاں نوں برقرار رکھن لئی مانوتا دا سندیش دیندے ہن۔ امیر ورگ وچ شاہ نواج تے رگھوناتھ آؤندے ہن، جنھاں دی آپسی دوستی قائم رہندی ہے۔ ناولی برتانت قصبے توں پنڈاں ول وی مڑدا ہے، جتھے غریب ہرنام سنگھ چاہ دی دوکان چلاؤندا ہے۔ پنتھ رکھیا دی آڑ وچ سردار تیجا سنگھ ورگے غریباں توں قربانیاں کرواؤنا چاہندے ہن۔ اس طرحاں دے ویکتی بی پنتھ نوں ڈھاہ لاؤندے ہن۔ ناولی برتانت توں سپیشٹ بندا ہے کہ سچا جاتی پریم جاں قوم دی اچتا دی بجائے اپنے-اپنے سوارتھ لئی بی کم کیتے جاندے رہے۔ ناول ”تمس“ وچ حکمراناں دے دوگے کردار وی اگھڑدے ہن، ایہہ حکمران آپ ہی سمپردانک وواد پیدا کردے ہن تے پھر وواد نوں ٹھل پاون لئی مسیحا بن کے ابھردے ہن۔ لیزا اصلیت نوں بیان کردی ہونی رچرڈ نوں کہندی ہے، ”میں سبھ جاندی ہاں دیش دے نام ’تے ایہہ لوک تہاڈے نال لڑدے ہن تے دھرم دے نام ’تے تسیں ایہناں نوں آپس وچ لڑاؤندے ہو۔“

ناول دے برتانت توں انگریز سامراج دا سمپردانک ڈزائن اگھڑدا ہے۔ امن کمیٹی تے راحت کمیٹی بندیان ہن۔ مراد علی دنگے بھڑکاؤن دا موہرا رہا تے بن بس دی اگلی سیٹ تے بیٹھا ”شانتی ابھیان دا لیڈر بنیا ہے۔ موہن لال سپیشٹ کردا ہے، ”امن بن کی کرواؤنگے امن تاں تہاڈے صاحب نے“ کروا دتا۔ فساد کرواؤن توں بعد بن امن کروا رہا ہے۔ ”شاہ نواز ورگے رئیس مسلمان، رگھوناتھ ورگے کھاندے-پیندے ہندو تے تیجا سنگھ ورگے سکھی سردار ایہناں فساداں توں بے داغ رہندے

بن۔ ایہناں دی زمین جائیداد، گھر۔ پریوار تے ممبر سرکھت ربندے بن پر غریب جنتا دے گھر تباہ ہو جاندے بن تے اوہناں نوں شرنارتھی بن کے در۔ در بھٹکنا پیندا ہے۔

سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت ناولاں وچ شرنارتھیاں دی کینپاں وچلے رین بسیرے دی حالت نوں مارمک طریقے نال چترت کیتا گیا ہے۔ کینپاں وچ اسرکھیا دی بھاونا قائم سی تے رپھیوجیاں دی مانسکتا ڈر والی بنی ربندی سی۔ اس نال رپھیوجیاں دی مانسکتا دے وبھن پاسار ابھر کے سابمنے، آوندے بن۔ پولیس دی سرکھیا وچ وی عورتاں، دھیاں، بھیناں دی بے پتی ہوئی، ادھالے ہوئے موت دا ننگا ناچ ہویا، کینپاں وچ مڈھلیاں سہولتاں دی انہوند رہی، سگوں جو کجھ وی شرنارتھیاں کول سی اوہ وی زبردستی کھوہ لیا گیا بوٹلاں وچلے برتانت دے چترن راہیں عورت دی چنتا جنک : ستھتی اجاگر بندی ہے

تنّ پلیٹ کباب، دو بوتل شراب اتے اکّ کڑی پر شرنارتھی نہ ہووے۔ 20

سمسیاواں دی بھیانکتا نال تاں نجٹھیا جا سکدا سی جد اپنے دیش دے نیتا ہی عام جنتا دے دکھاں اتے راجنیتی کھیڈدے بن تاں حالات بد توں بدتر ہو جاندے بن۔ اس سمیں نیتاواں دا رفیوجی کینپاں وچ جانا صرف اخباراں دیاں سرخیاں تک ہی سیمت سی۔ کسے وی نیتا جاں سرکار نے عام جنتا دیاں مڈھلیاں لوڑاں دی پورتی نہ کیتی۔ پلسنتر نے وی عام جنتا دا گھان کیتا تے بھیس بدل کے حملے کیتے، مال۔ اسباب لٹیا۔ سنتالی دی ونڈ دوران مارن والیاں دی بہو۔ گنتی سی تے بچاؤن والے کجھ مانوتا پکھی انسان سن۔ ایہناں انساناں نے قربانی دے کے مانوتا نوں قائم رکھیا۔ ناول “خون دے سوبلے” دا عزیز تے فتاح، “نہوں تے ماس” دا الادتا، “سانجھ” دا کادو داد خاں آدی نے اپنے جیون دی قربانی دے کے بندواں تے سکھاں نوں سرکھیت بھارت بھیجیا سی۔ پاپ دی بنیری “تے نرسنگھار دے ورودھ” قربانی دی بھاونا “راہیں جیون دی سرکھیا کرکے” مانوتا دی ہوند لئی یتنشیل بھومکا نبھائی۔

سنتالی دی ونڈ نال سمبندھت ناولاں دے برتانت وچ آئے۔ دوآلے دا وستھارت روپ وچ ورنن کیتا گیا ہے۔ پاتراں دے ناناں نوں چھڈّ کے گھٹناواں تے پاتراں دی ستھتی اکو جہی سی۔ کرتار سنگھ دگل دے ناول، نہوں تے ماس، ’دا مکھ پاتر‘ سوبنے شاہ، ’اتے نانک سنگھ دے ناول، خون دے سوبلے، ’دا، بابا بھانا، ’اکو جہے چتر دے مالک بن جو مانوتا دی رکھیا لئی تے بھائیچارک سانجھاں نوں برقرار رکھن لئی یتنشیل بھومکا نبھاوندے بن۔

بنگالی سابت وچ وی ونڈ دا ذکر کیتا گیا ہے۔ پروتما باسو دا ناول سمندر بردی اتے آلو عمار آلو وچ ونڈ دے کارناں دا ذکر کیتا گیا۔ اتین بندھوپادھیائ دے ناول، نیل پاکھیر خوجے، وچ شانت نرائن سنیاں، وواتورن وچ اچانک سمپردانکتا دے زبر دے پھیلن دا ذکر ہے۔ سنیل دا ناول، ارجن، دا ناول، بیلتا، پربودھ کمار دا ناول، آسویانو، آدی بن۔ پرمکھ کہانیاں ادھین نرائن دی کہانی، آباد گھوش دی، پروتما باسو دی، گھاساپاٹی، نریندر ناتھ دی، پالنکو، منوج باسو دی، سیماننت، ”آدی بن۔ بیال محمود دی کہانی“، اوناشر مرتیو، راکشس، سلل چودھری دی، ڈریسنگ ٹیبل، وچ بگلادیش وچ بندو گھٹ گنتی دے حالات دا ذکر کیتا گیا ہے۔ بنگالی سابت وچ رپھوجیاں دیاں، سمسیاواں پرمکھتا وچوں ساہمنے آئیاں بن۔ اس توں علاوہ فرقو فساداں دے کارن تے گھٹناواں مسلماناں پرتی ہمدردی، یتھارتھوادی تے سنویدنشیل سمسیاواں دا ذکر کیتا گیا سی۔

ہندی سابت وچ پنجاب ونڈ دی سمسیا دا ذکر کیتا گیا ہے۔ یسپال دا ناول، ”جھوٹھا سچ“ ونڈ آکاری رچنا ہے۔ اس ناول دے 1200 پنے بن اتے ناول دو بھاگاں (1 وطن اور دیش) 2 (دیش بھوکھی ہے وچ ونڈیا ہے۔ 1946 توں 1957 تک دے سمیں انوسار بھارتی جیون شیلی دے یتھارتھک پکھ، منکھتا، رشتہ۔ ناٹھ پربندھ، منکھی سنبندھاں وچلی گراوٹ، سنتاپ بھوگ ربی عام جنتا آدی ذکر کیتا ہے۔ 1947 دی ونڈ دے کارن، پچھوکر، گھٹناواں، دکھانت، استھرتا دی ادھین لوک پکھی درشتی دا پربھاو قائم، ’تصویرکشی کیتی گئی ہے۔ پہلے حصے، وطن اور دیش وچ پربھاو دی سمرتھا وچ کمی دکھائی دیندی ہے۔ ’رہندا ہے دوجے حصے، دیش بھوکھی سمپردانک وواتورن ادھین نیتاواں دی گندی راجنیتی، عام منکھتا دا دکھانت، عورتاں نال زبردستی تے ادھالے آدی ورنن کیتا ہے۔ ناول، جھوٹھا سچ، پترکار شیلی وچ لکھیا گیا ہے۔ ناول دے پرمکھ پاتر جنک، جیدیو پوری اتے تارا بن۔

بھیشم ساہنی دا ناول، ”تمس“ شاہکار رچنا ہے۔ ناول دے برتانت نوں 21 بھاگاں، ’چ ونڈیا گیا ہے۔ سنٹالی دی ونڈ توں پہلاں دے حالات دا ذکر وی کیتا گیا ہے۔ سمپردانک پارٹیاں کارن پیدا ہونے فساداں دیاں گھٹناواں درشتیگوچر ہندیاں بن۔ مسلماناں ہتھوں ہی سور مروا کے ہندواں تے الزام لگانے جانڈے بن۔ فرقو فساد ناول دا کیندری وشا ہے۔ کٹر سمپردانک مانسکتا والے بندو تے مسلم پارٹی دے نیتا عام جنتا دا گھان کرن توں گریز نہیں کردے۔ بندواں دے ورت سمیں مانسک کٹرتا دا چترن، قاتلاں دی مانسکتا وچلا کھوکھلاپن وی اجاگر کیتا گیا ہے۔ کٹر دھارمک لیڈراں دی

ظالم تے ظلم دی نیتی آگے دھرم نریکھتا والیاں پارٹیاں دی کمزور ستھتی نوں چترت کیتا ہے۔
 کمیونسٹ پارٹی دیاں لوک ہتی کارج-پرنالیاں نے منکھتا دے ایکتا تے بھلانی دے یتن جاری
 رکھے سن۔ انگریزاں دی انیتکتا دا وی پردہ فاش کیتا ہے جو باہری وکھاوے وچ چنگے بنن دی
 کوشش کردے ہن۔ سمپردائکتا، نرسگھار، عورتاں دی بے پتی، بندو، سکھ تے مسلماناں وچکار
 فساداں دے باوزود وی عام منکھتا، آس دی کرن، پرگٹاؤندے ہوئے مسلماناں ہتھوں سکھاں
 پریواراں دا بچاء تے سکھاں ولوں مسلماناں دے بچاء دے ووبارک کارج درشتیگوجر بندے ہن۔

سمشیر سنگھ نرولا دا ناول “ایک پنٹھڑی کی تیز دھار” دے برتانت وچ اگست 1947 توں
 جنوری 1948 تک دے واتاورن نوں چترت کیتا گیا ہے۔ 30 جنوری، 1948 نوں گاندھی دے قتل
 پچھوں فرقو فساداں تے رپھیوجیاں دی مانسکتا وچلے تنان دا ذکر کیتا گیا ہے۔ معصوم رجا دا ناول
 آدھا گانو “دا برتانت بھارت وچ رہے مسلماناں دی مانسکتا تے سمسیاواں نوں روپمان کردا”
 ہے۔ آگایی دی کہانی “سروداتا” وچ دو وکیلاں دیوندر لال اتے رپھیکدین دی دوستی نوں چترت
 کیتا گیا ہے۔ ونڈ دوران دیوندر لال پاکستان وچ بی اپنے دوست کول رہ رہا سی۔ اس نوں مارن دیاں
 بہت کوششاں کیتیاں گئیاں پر بچاؤن والیاں نے وشیش بھومکا نبھائی۔ سنویدنشیل منکھاں دی
 کارج-پرنالی نال جیون رو دی ہوند نوں برقرار رکھیا گیا ہے۔ فساداں دے نرسنگھار دے نال-نال
 بچاؤن والی دھر وی قائم رہی۔ وشنوں پر بھاکر دی کہانی “میرا وطن” وچلے وکیل پاتر راہیں منکھ
 دی جنم بھومی تے آئے-دوآلے نال سدویو سانجھ دا برتانت اسردا ہے۔ اس توں علاوہ سانجھاں
 دے ٹٹن کارن مانسکتا اتے پر بھاواں دا ذکر کیتا ہے۔ وکیل بھیس بدل کے لاہور ربندا ہویا ماریا
 جاندا ہے۔ “میرا وطن” جتھے اسدی مانسکتا جڑی ہوئی سی اتھے ہی اس دا قتل کیتا گیا۔ ایہہ
 منکھی ہونی دے سنتاپ دی گاتھا ہے۔ موبن رکیش دی کہانی “ملبے دا مالک” دا پاتر مولوی غنی
 ست سالوں بعد امرتسر آؤندا ہے۔ رکھے پہلوان نے ہی مولوی دے پتر چراگدین تے اوبدے پریوار
 نوں ماریا سی۔ مولوی ایہہ سبھ کجھ نہیں جاندا، اوہ رکھے نوں اپنی نمرتا نال ملدا ہے کہ رکھے
 دی روح کنب جاندی ہے۔ مانسکتا دا اجیہا چترن “پاپی مانسکتا” دے پاج نوں آگھاڑدا ہویا منکھتا
 نوں بھانیچارک سانجھاں دی اہمیت دا پاٹھ پڑاؤندا ہے۔

بھیسم ساہنی دی کہانی “امرتسر آ گیا ہے” وچ ہندواں تے مسلماناں دی مانسکتا دے وپھن
 پساواں نوں اجاگر کیتا ہے۔ منکھی من وچ سمپردائک انمنکھی درشتی نوں آگھاڑیا گیا ہے۔
 پاکستان توں دلی تک دے گڈی دے سفر دا ذکر ہے۔ پاکستان دے کھیتر وچ پٹھان، ہندواں نال دور
 ووبار کردے ہن جد امرتسر آ جاندا ہے تاں پتلا بندو بابو گڈی وچ چڑ رہے مسلمان دا قتل کر دندا

ہے۔ ڈر تے ڈراؤن 'دا چترن اپنے کھیتر وچ سرکھیا تے دوجے اتے ظلم دی پرورتی نوں روپمان مہیپ 'کردا ہے۔ اس توں علاوہ کرشنا سوہتی دی کہانی سکھ بدل گیا، دیویندر دی کہانی 'مکتی سنگھ دی کہانی 'پانی اور پل' وچارن یوگ بن۔

، سنتالی دی ونڈ نال سنبدھت انگریزی ساہت وچ وی بہت کجھ لکھیا گیا ہے۔ چمن نابل خشونت سنگھ، ملک راج آنند، جی. ڈی. کھوسلا، ایچ. ایس. گل آدی دیاں رچناواں نے ونڈ دے "نوں 1977 وچ" ساہت اکادمی پرسکار 'دکھانت دا ذکر کیتا ہے۔ چمن نابل دے ناول 'آزادی وڈ آکاری رچنا ہے۔ اس ناول نوں تن حصیاں چ ونڈیا گیا ہے۔ 'پردان کیتا گیا سی۔ ناول 'آزادی ناول دا برتانت پاکستان دے سیالکوٹ توں دلی تک پھیلیا بویا ہے۔ جون، 1947 توں جنوری 1948 تک دے کال نوں اپنے کلاوے وچ لیندا ہے۔ اتہاس گھٹناواں، جیون یتھارتھ، منکھی سنبدھاں 'چ اترا-چڑھا، انیکتا، سمپردانکتا، دوند، تناؤ، سہجتا، دارشنکتا، انمنکھی ورتاریاں آدی دا ذکر کیتا گیا ہے۔ ناولی برتانت توں سبھیچارک پکھ، بھائیچارک سانجھاں، ایکتا، دن-تیوبار، ملورتن آدی بارے جانکاری پراپت بندی ہے، کیونکہ ہندو، سکھ تے مسلمان وروڈھتائیاں دے باوزود وی ایکتا دے سوتر وچ جھے سن پر سنتالی دی ونڈ نے ایہناں وچ دوریاں پیدا کر دتیاں۔ اس توں علاوہ قتل عام دے نال-نال بچاؤ والی پرورتی نے منکھتا دی سماج-سبھیچارک پچھان نوں قائم رکھیا۔

دے مکان توں سپشٹ بندی ہے، جتھے ہندو 'سبھیچار دی دھارمک تصویر 'بی بی امراتی سکھ تے مسلمان کرائے دار بن۔ لالا کانشی رام، پتنی پرہارانی، پترارن تے دھی مدھو، سردار جودھا سنگھ تے اسدا پریوار، لالا بہاری لال، چودھری برکت علی آدی رندے بن جو اک سوتر وچ پروئے سن۔ اک بی چھت تھلے وکھ-وکھ دھرماں والے لوکاں دا ربننا منکھتا دی ہوند دا لکھائک ہے پر 24 جون، 1947 نوں سیالکوٹ وچ وی فساد شروع ہو گئے سن۔ ڈپٹی کمیشنر تے چودھری برکت علی نے ہندو پریواراں نوں رفیوجی کیمپ وچ پہنچایا۔ بھارت وچ آؤن سمیں مسلماناں دے حملے کارن بہت سارے لوک مارے گئے۔ سکھ مسلمان بنن دی بجائے خودکشی کر لیندے سن۔ دلی دے رفیوجی کیمپاں دی حالت دا وی برتانت اساریا گیا ہے، جتھے انمنکھی ووبار کیتا جاندا ہے۔

خشونت سنگھ دا ناول "ٹرین ٹو پاکستان" وچ پنڈ منیماجرا دی کہانی ہے۔ ایہہ پنڈ پاکستان دی سرحد اتے ستھت ہے۔ پنڈ وچ 70 پریوار رندے بن، تن پکیاں عمارتاں، مہاجنا دا گھر، گردوارے تے مسجد سن۔ کھیٹاں دے مالک سکھ تے مسلمان سن، جنہاں دی گنتی بہت زیادہ ہے اتے ہندو گھٹ گنتی وچ سن۔ سنتالی دی ونڈ دے فساداں دوران منیماجرا پنڈ دا ماحول وی زہریلہ ہو جاندا ہے پیڑھی در پیڑھی بھائیچارک سانجھا کارن مسلمان بھائیچارے نوں پاکستان بھیجن دے یتن

کیتے جاندے بن۔ بدمعاش جگت سنگھ ٹرین وچ سوار مسلماناں نوں بچاؤن لئی اپنی قربانی دے دندا ہے۔ اکّ گلّ ہور سپشٹ بندی ہے کہ “علی دے گروہ ”راہیں مسلم بھائیچارے نوں مارن دی سازش وی رچی جاندی ہے، اتھے بچاؤن والا سکھ کردار ہے پر مسلماناں نوں مارن والے ’مسلم گروہ ’سن۔ دھرم تے منکھتا دی کوئی اہمیت نہیں رہی۔ اکّ ہی دھرم والے سنتالی دی ونڈ دوران اپنے دھرم والیاں نوں ہی لٹّ رہے سن۔

اپروکت وچار-چرچار توں بعد سپشٹ بو جاندے کہ جیون وچ انیک گھٹناواں واپردیاں بن تے منکھ تراسدک جیون وی بھوگدا ہے پر جیون جیون دی اچھا بنی رہندی ہے۔ سنتالی دی ونڈ کارن نرسنگھار ہویا، پریوار اجڑ گئے، عورتاں دی بے پتی تے ادھالے ہوئے، بچیاں نوں موت دے، گھاٹ اتاریا گیا۔ سانجھی دھرتی دے دو حصے ہوئے، جنم بھومی توں وچھوڑا، متراں توں دوری، انیتکتا دا گراف ودھیا پر منکھ نے پچھان، سوئے-ہوند سوئے-مان نوں برکر رکھن لئی یتنشیل، بھومکا نبھائی۔ انتھکّ محنت نال مڑ وسیبے دا کارج آرنہہ کیتا بھاویں کہ دو دیش بوند وچ آگئے حدان سرحدان دیاں اساریاں نے لوکائی نوں اپنی جڑھ نالوں توڑیا سریرک طور تے بھاویں نہ مل سکے پر مانسک طور تے سابت دا آسرا لے کے مڑ جیون جیون ولّ رچت ہوئے۔ اتہاسک گھٹناواں نوں بھلایا تاں نہیں جا سکدا پر ورتمان تے بھوکھ لئی سارتھک قدم چکے جا سکدے بن تاں جو اس طرحاں دی بھیانکتا مڑ نہ واپرے۔

حوالے سے ٹپنیاں

1. کرتار سنگھ دگل، نہوں تے ماس، عطر چند کپور اینڈ سنز دلی، 1951، پنہ نن: 133
2. امرتا پریتم، پنجر (ناول)، نوینگ پرکاشن دلی، 1971، پنہ نن: 18
3. اوبی، پنہ نن: 18
4. نانک سنگھ دی، میری دنیاں (سوے-جیونی)، نانک سنگھ پستکمالا، امرتسر، پنہ نن: 185
5. نانک سنگھ، خون دے سوبلے (ناول)، نانک سنگھ پستکمالا، امرتسر، 1948، پنہ نن: 7
6. اوبی، پنہ نن: 9
7. نانک سنگھ، اگّ دی کھیٹ (ناول)، نانک سنگھ پستکمالا امرتسر، 1948، پنہ نن: 20
8. ہری رام گپتا، انڈین پاکستان وار، پنہ نن: 15
9. اگّ دی کھیٹ (ناول)، اوبی، پنہ نن: 57
10. نانک سنگھ، چترکار، نانک سنگھ پستکمالا، امرتسر، 1951، پنہ نن: 129
11. کرتار سنگھ دگل، نہوں تے ماس، عطر چند کپور اینڈ سنز دلی، 1951، پنہ نن: 117
12. اوبی، پنہ نن: 69
13. اوبی، پنہ نن: 245
14. اوبی، پنہ نن: 15
15. اوبی، پنہ نن: 154
16. جگندر سنگھ راہی، پنجابی ناول، نانک سنگھ پستکمالا امرتسر، 1978، پنہ نن: 29
17. سوہن سنگھ سیٹل، توتاں والا کھوہ، سیٹل پستک بھنڈار لدھیانہ، 1972، پنہ نن: 241
18. اوبی، پنہ نن: 298
19. امرتا پریتم، پنجر (ناول)، نوینگ پرکاشن دلی، 1971، پنہ نن: 89
20. کرتار سنگھ دگل، نہوں تے ماس، عطر چند کپور اینڈ سنز دلی، 1951، پنہ نن: 194

ڈاکٹر. ہرندر سنگھ، تڑ

، اسسٹینٹ پروفیسر

، وبھاگ: پنجابی ادھنین سکول

گورو نانک دیو یونیورسٹی امرتسر۔

موبائل نم: 8146542810

ڈاکٹر. بیرا سنگھ

اسسٹینٹ پروفیسر

پنجابی وبھاگ، خالصہ کالج

امرتسر۔

ادھیان دے کھیتر وچ 19 سال دا تجربہ۔ 10 سال وکھ وکھ کالجاں وچ
ہیڈبوک سروس کرن توں بعد اگست 2015 توں خالصہ کالج امرتسر
وکھے سہانک پروفیسر وجوں سیواواں نبھا رہے ہن۔ اک پستک مولک اتے
پستکاں دا سمپادن کرن دے نال نال 40 دے قریب کھوج-پتر وکھ وکھ 9
پنجابی رسالیاں وچ پرکاشت ہو چکے ہن۔ 2022 اتے 2024 وچ دو وار
سفلتا پوروک کنوینر وجوں آئی. سی. ایس. آر. ولوں سپونسر
نیشنل سیمینار کروا چکے ہن۔ 2015 توں 2020 تک 15 کھوجارتھیاں نوں ایم
پہل دے کھوج نبندہ مکمل کروا چکے ہن۔

وچ دیش دی آزادی بنام پنجاب دی ونڈ 1947

(برہجن سنگھ ہندل دی سوے-جیونی 'کوین گزاری زندگی' دے سندرہ وچ)

ڈاکٹر. بیرا سنگھ

دا ورہا ہندوستان دے اتہاس وچ بہت ساریاں گلاں کرکے وشیش مہنتا رکھدا ہے۔ اس 1947 ورہے بھارت تقریباً 1000 سال دی مغل دی اتے دو سو سال دی انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہندا ہے۔ اس لحاظ نال ایہہ ورہا بھارت لئی بہت خوشیاں بھریا سی اسے لئی اج وی ہر سال 15 اگست نوں بڑی دھوم دھام نال آزادی دہاڑا منایا جاندا ہے۔ اپنے تقریباً ہزار سال دے راج دوران مسلمان حاکم ظالم، ہنکاری، ولاسی اتے اک دوسرے دے ورودھی بن چکے سن۔ انگریز قوم نے بھارت دے سینکڑے (تقریباً 500) دیسی راجیاں نوں، جو عام کرکے مسلمان حاکم سن، بولی بولی چلاکیاں اتے طاقت ورت کے اپنے غلام بنا لیا، اوہناں نے سارے بھارت نوں اک راج ادھین لے آندا۔ عام بھارتی جنتا جس وچ وڈی گنتی ہندواں دی سی اک حاکم دی غلامی توں دوسرے حاکم دی غلامی وچ سہجے ہی آگئی سی جس کرکے کوئی بہتی اتھل پتھل نہیں سی ہوئی۔

بن ویہویں صدی وچ اک نویں قسم دی چیتنا نے جنم لیا۔ 1857 ای. دے اسپہل غدر جاں دیش آزادی دی پہلی لڑائی بعد دیسی رجواڑے تان ٹھنڈے ہو کے بیٹھ گئے پر عام سادھارن لوک اکٹھے ہون نال لوک-لہراں دا جنم ہون لگا۔ بن راجتنتر دی تھان لوکتنتر دی گل ہون لگی سی، ایہہ اک نویں چیتنا سی۔ انگریزاں نے شروع توں ہی 'پاڑو اتے راج کرو' دی نیتی اپنائی ہوئی سی۔ جدوں اوہناں نوں پتہ لگا کہ سنسار سرمائے داری٪ دیاں بدلدیاں ستھتیاں انوسار بن بھارت تے ہور سدھا راج کرنا اوکھا ہو رہا ہے تان اوہناں نے اپنی پرم نیتی انوسار ہندوستان نوں دو دیشاں وچ ونڈن دی نیتی اپنائی تان جو ایہہ دیش آپس وچ لڑدے رہن اتے اسدی (بتھیاراں اتے قرضے دے روپ وچ) مدد منگدے رہن۔ مسلماناں نوں اپنا وکھرا دیش بناؤن لئی اکسایا گیا جس وچوں پاکستان :- دا جنم ہویا۔ ہندل صاحب اپنی سوے-جیونی وچ لکھدے ہن کہ

اک پاسے انگریز حاکم سن جو قومانتری اتے قومی ستھتی وچ وڈے پرورتناں کارن بھارت نوں آزادی دے کے ایتھوں بھجنا چاہندے سن۔ دوسری سنسار جنگ سمین انگلینڈ دی ہوئی تباہی اتے موتاں نے اوہناں دا برا حال کر چھڈیا سی۔...انگریز نے بھارت وچ فرقو طاقتاں نوں شہ دین تے

بھارتی لوکاں دی ایکتا وچ دیھیڑ پاؤن دی نیتی ادھین بھارتی مسلماناں نوں وکھرے راج پاکستان دی منگ نوں ابھارن لئی شہ دین تے اکساؤن، بھڑکاؤن دی نیتی جاری رکھی۔ 120

کیونکہ مسلمان سارے ہندوستان وچ کھلے ہوئے سن اس لئی دیش دے بٹوارے سمیں پاکستان دو تھواواں تے بن گیا۔ دوسرا پاکستان جو بعد وچ بنگلا دیش دے ناں نال اک وکھرا آزاد ملک بن گیا۔ بنگلا دیش اتے بھارت وچ ونڈ سمیں بنگال، پاکستان اتے بھارت دی ونڈ کرن سمیں پنجاب اجیہے صوبے سن جو 1947 دی آزادی سمیں دو حصیاں وچ ونڈے گئے۔ پنجاب دی خاصیت ایہہ وی سی کہ اس وچ تن دھرماں دے لوک رہندے سن جو تن ہی بھاشاواں بولدے سن۔ سکھ، ہندو اتے مسلمان۔ انگریزاں نے سکھاں نوں وی اپنا وکھرا ملک بناؤن دی پیش کش کیتی سی پر اس سمیں دے ہندو لیڈر مہاتما گاندھی اتے جواہر لال نہرو نے سکھ لیڈراں نوں وشواس دویا کہ اوہ ہندوستان وچ اپنا وکھرا دھرم من کے آزاد ہستی وچ رہ سکدے ہن جس کرکے سکھ شروع توں ہی بھارت نال رہے۔

پنجاب دی ونڈ نے پنجاب دی وسوں دے وڈے حصے نوں تبدیل کر دتا۔ بھارتی حصے وچ آنے چھوٹے پنجاب دے مسلماناں نوں پاکستانی پنجاب وچ جان لئی مجبور کیتا گیا اتے پاکستانی پنجاب دے وڈے حصے وچ رہ رہے ہندو اتے سکھاں نوں بھارتی پنجاب وچ جان لئی مجبور کیتا گیا۔ دکھ دی گل ایہہ ہے کہ پاکستان بنن دے چرچے تان کئی سال پہلاں توں ہی شروع ہو گئے سن پر پنجاب دے کھڑے حصے بھارت وچ اتے کھڑے حصے پاکستان وچ رہنگے اس بارے ونڈ توں کجھ دن پہلاں تک وی سپیشٹا نہیں سی۔ اس استھرتا نے پنجابیاں دا وڈا نقصان کیتا ہے۔

پنجابی سابت دی ہر ودھا نے اس دکھانت نوں پیش کرن دا یتن کیتا ہے پر ودوان مندے ہن کہ جنی وڈا دکھانت سی اس دے ہان دی کوئی کوئی سابتک رچنا نہیں رچی گئی۔ کیونکہ دیش ونڈ سمیں لاہور پنجاب دا کیندری شہر سی اس لئی بہتے ودوان اتے کلاکار لوک ایتھے ہی رہندے سن۔ دیش ونڈ سمیں ایہناں کلاکاراں نوں وی دکھڑے سہنے پنے جس کرکے ہن تک لکھیاں گئیاں سوے۔ جیونیاں وچ تقریباً ہر لیکھک نے اپنی سوے-جیونی وچ اس دکھانت دا ذکر کیتا ہے۔ اسیں اپنے اس لیکھ وچ ہر بھجن سنگھ ہندل دی سوے-جیونی کوں گزارے زندگی وچوں ملدے دیش ونڈ دے دکھانت نوں سمجھن دا یتن کرانگے۔

بھارت اتے پاکستان نوں ونڈن والی ریکھا پنجاب وچ کتھوں دی لنگھیگی اس دا نرنا کرن لئی انگریز وکیل سرل ریڈکلپھ نوں ذمہ واری دتی گئی۔ ریڈکلپھ نے اس گل دا فائنل فیصلہ 13-14

اگست 1947 نوں کیتا جس کرکے سرحد دے آر پار دے نیڑلے لوکاں نوں 15 اگست تک وی پتہ نہیں لگا کہ اوہ کھڑے پاسے بن۔ جدوں سرحد دی لائن دا پتہ لگا تاں لوک بیہڑا-دپھڑی وچ دوڑن لگے۔ 15 اگست توں عین پہلاں دے راجنیتک اتے پرشاسنک حالات بارے باریک ٹپنی کردے ہوئے:-
بندل صاحب لکھدے بن کہ

ماونٹ بیٹن نے 24 مارچ 1947 نوں بھارت دے وائسرائے دا عہدہ سنبھالن توں فوراً بعد سنبندھت دھراں نال وار تلاپ آرنہ کر دتی سی۔... اپریل مہینے وچ گورنراں دی کانفرنس سدی تے دیش دی ونڈ بابت پیدا ہون والی ستھتی دے سمنکھ امن قانون بارے اوہناں دی رائی پچھی۔ پنجاب دے گورنر... نے سپشٹ کر دتا کہ پنجاب دی ونڈ تباہ-کن ہوویگی تے کسے وی دھر نوں سنتشٹ نہیں کریگی۔ جون نوں لارڈ ماونٹ بیٹن نے اعلان کر دتا کہ پنجاب دی ونڈ دے اصول 1941 دی جن سنکھیا 3 اتے ادھارت ہون گے اتے پنجاب دی ونڈ لئی اک سرحدی کمیشن قائم کیتا جاوے گا۔... اس کمیشن دا چیئرمین اک وکیل سی جو انگلینڈ توں اچھے طور تے بلا کے نیوکت کیتا گیا۔ اس دا ناں سی سیرل ریڈکلپھ

ریڈکلپھ دی کیتی پنجاب ونڈ بارے وی بندل صاحب دی ٹپنی ویکھنپڑن یوگ ہے، اوہ لکھدے بن کہ، "کورے کاغذ اتے واہی، پنجاب دے ٹکڑے کردی ریڈکلپھ دی لال لکیر آون والے دنان، دباکیاں اتے وریاں وچ پنجاب دے چوڑے روشن متھے تے واہی کلنکت لکیر بن جانی سی۔"

اگست 1947 تک دوواں دیشاں دے عام ناگرکاں نوں ایہہ علم نہیں سی کہ اک دیش دو 10-12 حصیاں وچ ونڈیا جاوے گا۔ صدیاں توں اک دوسرے دے ہمسائے بن کے رہ رہے لوک سمجھدے سن کہ دیش ونڈ سمیں کجھ دنان لئی ایدھر اودھر ہونا پویگا پھر کجھ دنان بعد آپو اپنے گھراں وچ پرت آوانگے۔ دیش آزادی دے نال-نال دیش ونڈ دا فیصلہ ہندیاں بی کٹڑ دھرمی اتے نپھرتی لوکاں اندرلی نپھرتی اگ اک دم بھڑک اٹھی۔ صدیاں دی سانجھ پلاں وچ ختم ہو گئی۔ آپسی پیار رسوخ نفرت وچ وٹ گیا۔ دکھ سکھ دے سانجھی کٹڑ دشمن دسن لگے اتے دیوتے دے اہلے لکیا دانو آدم :-
بو آدم بو کرن لگا۔ اس سمیں دی نبض پچھانڈیاں بندل صاحب لکھدے بن کہ

فیصلے دا اعلان بندے سار، سارے پنجاب وچ فرقو فساداں دی اگ بھڑک اٹھی "125"

جدوں چڑھدے تے لیہندے پنجاب دے عام لوکاں نوں اس گل دا پتہ لگا کہ آبادی دا تبادلہ ہونا ہے " تے ساتوں اپنے گھر بار، زمیناں جائداتاں دوکاناں تے ہور کاروبار تیاگ کے سرحد پار اپنے اپنے نویں دیش جانا پینا ہے تاں لوکاں نوں ایہہ پتہ نہ لگے کہ ایہہ دیش نکالا وقتی ہے جاں

سیدیوی "127"

ایہہ پاکستان کی چیز ہے؟ ہندوستان کدھر سی؟ اسیں کدھر جانا ہے؟ کی اتھے ہی اپنے گھر وچ" نہیں رہ سکدے؟ اس گھر دا کی بنیگا؟ کی اسنوں جندرے لا دیانگے؟ تے پھر واپس کدوں آوانگے؟" 88

جویں ہی لوکاں دا اک دوسرے توں وشواس اٹھیا، اویں ہی اک پاسے لوک قافلے بنا کے آپو اپنے نویں دیش ول ترن لگے اتے دوسرے پاسے دھرم دے ناں تے لوٹو ٹولے چلدے قافلیاں نوں لٹن لگے۔ ایہہ لٹ کھوہ چیزاں وستاں دے نال-نال عورتاں دی وی ہوئی۔ 15 اگست توں 15 ستمبر تک دھرتی دا ایہہ حصہ منکھی لہو نال نچڑدا رہا۔ آپسی رشتیاں دا گھات ہویا جس کارن منکھ منکھ توں ڈرن لگا۔ چیکاں، کوکاں، ہوکے اتے آہاں نے دھرتی نوں ادھرنگ کر دتا۔ دھرم شرم سبھ چھپ کھلوی، مانس بندے کھانے ہوئے۔ کھوہ لاشاں نال بھر گئے، اگ گھر ساڑ ساڑ تھک گئی۔ رستے مردیاں دے خوف نال بھے بھیت ہو گئے۔ دیش دی آزادی نال سنتالی دی ونڈ پنجاب لئی اجیہا ناسور لے کے آئی جو کئی دہاکے ٹسکدا رہا۔

ہندل صاحب اس وڈ۔ٹک بارے لکھدے بن کہ، "سنن وچ آیا سی کہ مسلماناں دے کئی قافلے لٹے تے وڈھ گئے سن۔ کئی تھائیں بھریاں ہونیاں مسافر گڈیاں لٹیاں گئیاں سن۔ خبرے انسان اپنا نردنی کیوں ہو گیا سی؟ صدیاں توں اکٹھے ہسدے کھیڈدے ہم جولی، جان دے ویری بن گئے سن"۔ 102

راہ وچ تان موت ساڈے نال نال سر تے گرجھ وانگ منڈراؤندی تری آئی سی۔ گلے سڑے منکھی" پنجر تے مشک مار دیاں لاشاں " 103

پنجاب ونڈ دا وڈا مسئلہ ایہہ سی کہ دو دھرماں وچ نپھرتی دیوار کھڑی ہو گئی۔ پنجاب اک کھیتی باڑی پردھان صوبہ ہے۔ پاکستانی پنجاب وچ زیادہ زمین رہ گئی جس کرکے بھارت آؤن والے لوکاں نوں اوہناں دی پچھے رہ گئی زمین بدلے بہت گھٹ زمین ملی۔ پاکستانی پنجاب وچوں آؤن والے لوک دو تن طرحاں سوچن لگے۔ اک اوہ لوک سن جو جتھے زمین ملی اتھے ٹک گئے۔ دوسرے اوہ لوک سن جو اپنی زمین اپنے پرانے پنڈاں (بہتے لوک مالوے دوآبے وچوں 1880-90 دے سمیں باراں وسن سمیں اس پاسے گئے سن اتے اوہناں دے رشتے اپنے پچھلے پنڈاں نال بنے ہوئے سن (جاں رشتے داراں کول لینا چاہندے سن۔ ایہہ لوک کچیاں الاٹمینٹاں نوں پکیاں الاٹمینٹاں وچ بدلواؤن لئی دہاکیاں تک قانونی لڑائی لڑدے رہے اتے کچھریاں وچ کھج خوار بندے رہے۔ تیسرے اوہ وپاری قسم دے لوک سن جو پنجاب دے شہراں قصبیاں وچ وس گئے۔ چوتھے اوہ لوک سن جو دلی ورگے بھارت دے وڈے شہراں ول چلے گئے اتے کجھ اوہ لوک وی سن جو چھیتی ہی ودیش چلے گئے، اجیہے لوکاں دا پچھے کوئی دیش نہ رہا۔

بار دے علاقے وچلے اپنے پنڈ بارے ہندل صاحب دسدے بن کہ، "جدوں انیویں صدی دے آخری دہاکے تے ویہویں صدی دے شروع وچ انگریزاں نے باراں وسائیاں تاں بورناں پنڈاں وانگ ایہہ پنڈ وی نواں نواں وسیا سی۔ سارے سکھ کسان سن تے اکو گوت ہندلاں دے۔ ایہہ سارے لوک پچھوں پرانے پنڈ ہنڈالاں توں اٹھ کے آئے سن۔ ہنڈالا پنڈ، جنڈیالا گورو، ترن تارن سڑک توں امرتسر ضلعے دا بہت وڈا پنڈ سی جس وچوں اٹھ کے بار وچ باراں ہنڈالے وسے سن۔" انجھ ہنڈالے توں بار وچ گئے لوک مڑ اپنے پنڈاں ول آوسے۔ ہندل صاحب لکھدے ہن کہ، "کدے ایسے ہی پنڈوں ساڈے بابے تن بھرا انگریزاں دیا وسائیاں باراں وچ مربعے ملن اتے لائل پور۔٪ ضلعے وچ گئے سن تے ہن پورے پنجاہ سال بعد حالات دے دھکے پھر اپنے جدی پنڈ واپس پرت آئے سی۔

پنجاب ونڈ دا اک وڈا دکھانت ایہہ وی سی کہ ونڈ سمیں جو لٹ کھوہ ہونی اس وچ جو عورتاں دھکے نال دھرم بدلی کروا کے رکھ لئیاں گئیاں اتے لوڑوند ویکتیاں نے اوہناں نال گھر گربستی وسالئی، اوہ اپنے منو اندر اتے باہر وچ ونڈیاں گئیاں۔ سکھ پریوار وچ پلی جوان ہونی عورت بن مسلماناں دھرم اتے رسم-رواج سکھن لگی۔ مسلماناں کلچر وچ وڈی ہونی عورت بن کردوارے جان لگی۔ جدوں دوویں دیشاں دے لیڈراں نے آپو اپنیاں کرسیاں ساہبہ لئیاں تاں اوہناں نوں ایہناں عورتاں بارے خیال آیا۔ دوواں دیشاں وچ بنیا مڑ وسیبا وبھاگ ایہناں عورتاں نوں لبھ لبھ کے دوبارہ آپو اپنے دیش و ساون لگا۔ کیونکہ ایہہ کاروانی تقریباً اک دو سال بعد شروع ہونی اس سمیں تک ایہہ عورتاں اپنی ہونی نوں من کے دھکے نال وسائی تھان تے اپنیاں جڑھاں لگاؤن لگے۔ پنیاں سن۔ پہلاں دھرم بدلی کیتی گئی، پھر ویاہ کیتے گئے اتے پھر ایہناں گھر نیانے ہو گئے۔ گھر پریوار والیاں بن گئیاں۔ ہن جدوں ایہناں نوں جبری ایہناں دے ملک بھیجیا گیا تاں دھرم بھرشت ہون کرکے اتے عزت داغی ہون کرکے ایہناں دے پریوار والے ایہناں نوں اپناؤنا نہیں سن چاہندے۔ ایہناں عورتاں دے دو دو پریوار بن گئے۔ منکھی سریر توں بعد منکھی من تے بویا ایہہ اتیاچار بہت گھٹ چرچہ دا وشا بنیا۔ دوسرے پاسے ایہناں عورتاں نے ایہہ درد اپنے من تک ہنڈھایا ہے۔ اج وی کجھ عورتاں اپنی جنم بھومی نوں ترس ربیاں بن۔ کرتارپور دے لانگھے نے بہت سارے لوکاں نوں ملن دا سبب بنایا ہے۔ امرتا پریتم دا ناول پنجر اس دکھ دی ترجمانی کردا ہے۔

اج تیسری پیڑھی جیو رہی ہے۔ نوجوان عورتاں مرداں کول اپنے نائے نانیاں دادے دادیاں دیاں گلاں ہن جو اوہ اکثر اپنے پریوار وچ کردے رہے ہن۔ بچے ہندیاں تاں ایہہ کہانیاں ہی لگدیاں سن پر وڈے بویاں ایہناں دا درد سمجھ آیا پر اس سمیں ایہہ بزرگ اپنی اودھ ہنڈھا چکے سن۔

انگریزاں دے بیجے بیج وڈے ہوئے 1948, 1965, اتے 1971 وچ دوواں دیشاں درمیان لڑائیاں ہونیاں جس کارن آپسی نفرت بور ودھی۔ جویں بھارت دی کیندری سرکار دی مدد نال بنگلا دیش

پاکستان توں وکھ ہو کے اک آزاد دیش بن گیا جس پچھے اصل کارن تاں اوہناں دی بہاشا اتے کلچر دی وکھرتا سی پر پاکستان دا مننا سی کہ ایہہ بھارت دیاں بریا چالاں کارن ہی ہویا ہے۔ اس گل دا بدلہ لین لئی پاکستانی سرکار نے بھارتی پنجاب دے گرم خیالی سکھاں دی بھارت سرکار وروده لڑن وچ مدد کرنی شروع کیتی۔ 1984 دے دربار صاحب تے حملے توں بعد بہت سارے گرم خیالی سکھاں نے پاکستان وچ جا شرن لئی۔ اصلے اتے نشے دی سمگلنگ نوں روکن لئی بھارت سرکار نوں بارڈر دے نال نال کنڈیالی تار لگاؤنی پئی۔ ہن ستھتی ایہہ ہے کہ تکنیک دے وکاس نال پاکستانی سمگلر ڈرون راہیں نشہ بھیج رہے ہن۔

اس ورنن دا ادیش ایہہ دسنا سی کہ 1947 دی ونڈ کارن خراب ہوئے حالات اج تک وی نہیں سدھرے سگوں نت نواں روپ بدل کے اک دوسرے دا نقصان کرن دیاں کوششاں جاری ہن۔

اس تصویر دا اک دوسرا پکھ وی ہے۔ بھارت اتے پاکستان درمیان پنجاب دا ایہہ کھتا ہندو سکھ اتے مسلمان آبادی دا سانجھا خطہ بن چکا سی اس دا سبھیچار اک قسم دا مشرت سبھیچار بن چکا سی۔ گیارویں صدی دا صوفی کوی بابا شیخ فرید سبھ دا سانجھا شاعر اتے ستکارت وڈیرا سی۔ پنجابی صوفی شاعری سبھ دی سانجھی سبھیچارک وراثت بن چکی سی۔ ہندل صاحب اس :-سانجھی ربتل بارے لکھدے بن کہ

بولی دی سانجھ تے سانجھے سبھیچار دی ہوند نوں پاسے رکھ، کجھ دھارمک جنونیاں نوں خود بھڑکا کے سامراجیاں نے پنجاب دی ایہہ غیر قدرتی ونڈ کرکے جہڑے ڈونگھے تے لاعلاج زخم پنجابیاں دیاں روحاں تے لائے ہن، ایہہ کدے وی ٹھیک ہون والے نہیں۔ پنجابی سدا ہی اک دوجے نوں ملن لئی بہل بندے، تڑپدے تے ولکدے رہنگے، ہیر-رانجھیاں، سوہنی مہینوالاں تے مرزے صاحبیاں دیاں کہانیاں، قصے اوہناں دیاں روحاں نوں ہردیاں نوں، اپنی سانجھی ربتل تے وسیب دی یاد دواؤندیاں رہنگیاں۔ صوفی فقیراں، درویشاں تے کویاں تے سکھ گرواں دی بانی صدیاں تیک اوہناں وچھڑیاں روحاں دی ویدنا کہندیاں تے اک ہون، رل کے بہن، اکٹھے ہو کے دکھ درد سانجھے کرن لئی پیردیاں رہنگیاں

گورو نانک دے پنج سو سالہ پرکاش پرب تے بھارت سرکار امرتسر وچ گورو نانک دیو یونیورسٹی بناؤندی ہے تاں گورو صاحب دے 550 سالہ پرکاش پرب تے پاکستانی سرکار ننکانہ صاحب وچ بابا نانک یونیورسٹی ستھاپت کردی ہے۔ اج دا سوشل میڈیا لیڈراں نوں پچھے چھڈ کے لوکاں دی گل کر رہا ہے۔ لوک سوشل میڈیا راہیں اپنے وچھڑے لوکاں نوں مل رہے ہن۔ بھارت اتے پاکستان دے کلاکار کینیڈا وچ جا کے سانجھیاں پنجابی فلماں بنا رہے ہن۔ اک دوسرے دے واستوک حالات توں

جانو ہو رہے بن اتے اپنے وڈیاں دی کیتی کتلوگارت تے شرمندہ ہو رہے بن۔ بھارت پاکستان درمیان واہگا بارڈر تے 1947 دی ونڈ دوران مارے گئے 10 لکھ پنجابیاں دی یاد وچ اک یادگار بنائی گئی ہے۔ ایہہ سبھ گلاں دسدیاں بن کہ 1947 دی بھارت دی آزادی سمیں پنجاب دی ونڈ نہیں سی ہونی چاہیدی۔ جے ایہہ ونڈ کرنی ضروری سی تاں ایہناں لوکاں نوں گھٹو گھٹ اک سال دا تبادلے لئی سماں دتا جاندا اتے اجیہے پکے پر بندھ کیتے جاندے کہ لوکاں دا جانی مالی نقصان نہ ہندا۔

نوٹ:- اس کھوج-پتر وچ دتے سبھ ویروے برہجن سنگھ ہندل دی روی سابت پرکاشن، امرتسر ولوں 2022 وچ پرکاشت سوے-جیونی کوئی گزارى زندگی وچوں لئے گئے بن۔

ڈاکٹر. پیرا سنگھ

خالصہ کالج، امرتسر

سمپرک - 9417534823

ڈاکٹر. ہرپریت

ڈاکٹر: ہرپریت ایسوسی ایٹ پروفیسر پوسٹ گریجویٹ پنجابی وبھاگ کنیا مہاودیالیا، جالندھر۔
ادھیان تجربہ 25 سال، تَن پستکاں پرکاشت، پندراں کھوج پتر پرکاشت، دو ریسرچ پروجیکٹ مکمل
کیتے اتے ویہہ کھوج پتر سیمیناراں/کانفرنساں وچ پرستت کیتے۔ ڈاکٹر. ہرپریت

بہیشم ساہنی دا ناول

تمس: تھیمک پاسار

ڈاکٹر. برپریت۔

تمس' (1973) بھیشن سابنی دی شابکار رچنا ہے جس نوں بھارتی سابت اکادمی پرسکار پراپت ' ہویا۔ بھیشم سابنی بندی دے چوٹی دے ناولکاراں وچوں بن۔ پنجاب سرکار نے 1975 وچ اوہناں نوں سرووتم بندی سابتکار وجوں سنمانیاں۔ مول روپ وچ ایہہ ناول بندی وچ لکھیا گیا ہے پر اسدا ہور بھارتی بھاشاواں وچ انوواد وی ہویا ہے۔ پنجابی وچ اسدا انوواد ٹھاکر دت جوشی نے کیتا ہے اتے بھاشا و بھاگ پنجاب نے پرکاشت کیتا ہے۔ 'تمس' ناول آزادی ملن توں کجھ دن پہلاں گھپ بنیرے دے وایومنڈل وچ واپری لہو بھجی کہانی نوں پیش کردا ہے۔ گووند نہلانی نے اس اتے آدھارت دوردرشن دھاراواہک اتے اک فلم وی بنائی۔

تمس' 1946-47 دے دیش۔ ونڈ دے دکھانت نال سبندھت ناول ہے۔ اس وچ پنجاب دے اک ضلعے ' نوں پرویش وجوں لیا گیا ہے۔ 'تمس' اپنے پرکاشن توں 30 ورھے پہلاں دی اتہاسک گھٹنا نوں سابتک سچ وچ ڈھالدا ہے۔ ناول دا آرنہہ پاتر نتھو رام دے اک بدرنگ تے موٹے سور نوں مارن دی لمی تے تھکا دین والی پرکریا نال بندا ہے۔ مراد علی نام دا اک ویکتی نتھو رام نوں پنج روپے دا نوٹ پھڑاؤندا ہویا آکھدا ہے:

ساڈے سلوتری صاحب نوں اک مریا ہویا سور چابیدا ہے۔ ادھر سور بہت گھمدے بن۔ اک سور نوں ادھر کوٹھڑی وچ کر لئی تے اوہنوں مار سٹیں۔ (تمس، پنہ 2)

بعد وچ ایہی سور اک مسیت دے آگے سٹوا دتا جاندا ہے۔ ایہہ کم کس ولوں کیتا جاندا ہے؟ اس دا پتہ بعد وچ لگدا ہے۔ مسیت دے ساہمنے مریا سور ویکھ کے مسلمان بھڑک پیندے بن۔ اس توں فوراً بعد اک گاں مار دتی جاندی ہے۔ اس نال ہندو بھڑک پیندے بن۔ لوکاں دے مناں وچ بے وشواسی تے اسرکھیا دے بھاؤ زور پھڑ لیندے بن۔ تناؤ دی ایہہ ستھتی پنڈاں، شہراں اتے قصبیاں تک پھیل جاندی ہے۔ ایہہ تناؤ دنگے دا روپ دھارن کر لیندا ہے۔

بہیشم ساہنی نے 'تمس' وچ دھارمک کٹڑتا اپر آدھارت فرقہ پرستی دے وستو سندر بہاں اتے منو ستھتیاں دے سماجک سندر بہ نوں پرت در پرت اگھاڑیا ہے۔ بندو جاں مسلمان ائے کٹڑ ہو سکدے بن، اسدی سہج روپ نال کلپنا وی نہیں کیتی جا سکدی۔ کٹڑ بندتو دی پیشکاری لئی بہیشم ساہنی دی بہاشا شیلی نے اس و اتاورن دا بہاوپورت چترن کیتا ہے:

جواناں نوں تیل ابالن واسطے کڑابی نہیں مل رہی سی۔ باری لاگے تنّ چاقو، اک چہرا اک چھوٹی جہی کرپان نال نال جوڑ کے رکھ دتے گئے سی۔ کمرے دی نقرے دس ڈانگاں رکھیاں گئیاں سن۔ (تمس، پنہ 77)

بہیشم ساہنی اجیہے درشاں دی سر جنا کر کے ایہہ دھارنا پیش کردا ہے کہ کٹڑ پنتھی بندو تے مسلماناں دی گھرنا دا پاتر ہمیشاں غریب ہی بندا ہے، چاہے اوہ بندو ہووے جاں مسلمان۔ اک بھولے بھالے نوجوان رنویر نوں دیودت دی سکھیا ہتیارا بنا دیندی ہے۔ دیکھدے ہی دیکھدے ایہہ ورتارا رنویر ورگیاں دے روپ وچ پوری پیڑھی نوں ہی کلاوے وچ لے لیندا ہے۔ اس یوجنا بندی دا اک ہور پکھ ہے۔ سکھاں دوارا حملے دی تیاری کرنا۔ اسلحہ پچھلے برانڈے وچ تے گرتھی دے کمرے وچ اکٹھا کیتا جا رہا ہے۔ پنڈ دے ست گرسکھاں کول دنالی بندوقاں تے پنج بکسے کارتوساں دے سن۔ جتھے دار٪ کشن سنگھ سرکھیا دا پر بندھ کر رہا سی۔ ہرے چھجے والے شیخاں دے مکان وچ مسلمان اسلحہ اکٹھا کر رہے سن۔ اتھے پنڈ دے سارے مسلمان کسان، تیلی، حلوائی بن اکٹھے ہو گئے سن۔ کافراں دے خلاف جہاد دی تیاری چل رہی سی۔ اکھاں وچ خون اتر آیا سی تے قربانی دا جذبہ دلاں وچ لہراں مار رہا سی۔

دھارمکتا اپنی امانوی تے خطرناک بندی جا رہی سی کہ لوکاں نے اک دوجے دی کتلوگارت کرن دی کھلی چھوٹ لے رکھی سی۔ پر اس دے نام۔ نال کمیونسٹ پارٹی نال سمبندھت دیودت، سوہن سنگھ تے میرداد ورگے پاتر اس کتلوگارت نوں روکن اتے بہانیچارک سانجھ نوں برقرار رکھن دے یتن کر رہے سن۔ کانگرس دے بخشی جی وی اس طرحاں دے یتن کردے بن پر ستھتی اپنی وگڑی ہوئی سی کہ ساریاں کوششاں بے کار جانڈیاں بن۔ ایہہ پاتر مذہبی زنون دے ساہمنے سمجھوتہ کرنا بار سمجھدے سن۔

انگریزاں دی 'پاڑو تے راج کرو' دی راجنیتک چال عام لوک سمجھن توں اسمرتھ بندے بن۔ اسے پرسنگ وچ بڈھا کریم خاں دا پاتر کہندا ہے:

حاکماں دے من دی گلّ بجهنی کوئی عام آدمی دے وسّ دی گلّ نہیں ہے۔ حاکم دور دی سوچدا ہے، اوہدے بر فیصلے دے پچھے دور اندیشی پائی جاندی ہے، جو کجھ اوہ دیکھدا ہے اوہنوں عام انسان نہیں دیکھ سکدا۔ (تمس، پنہ 111)

دیش ونڈ نال سنبدھت اس سمپردانک ماحول دے باو جود شاہنواز ورگے امیر مسلمان اتے رگھوناتھ ورگے امیر بندو درمیان اس و اتاورن وچ وی دوستی بنی رہندی ہے۔ شاہنواز دی بندو ورودھی نفرت رگھوناتھ تے نہ ورھ کے اس دے نوکر ملکھی اتے ہی ورھدی ہے۔ اس امیر نوں اپنے گہنیاں دی چنتا تاں ہے، پر اس وفادار٪ نوکر پرتی اپنا کوئی فرض نہیں سمجھدا، جو اس دے گھر دی رکھوالی کر رہا ہے۔ جدوں شاہنواز کہندا ہے کہ ملکھی دی بڈی ٹٹ گئی ہے اسنوں تہاڈے کول چھڈّ جاواں؟ تاں رگھوناتھ تے اسدی پنتی اس سوال توں پریشان ہو جاندے ہن۔ انت شاہنواز نوں ہی اس ذمہ واری نوں اپنے سر لینا پیندا ہے۔ سوارتھ دے اس بندو تے سمپردانکتا گرسٹ سماج دی کھوکھلی تے سویسیوی ادھیاتمکتا وی ننگی ہو جاندی ہے۔

بہیشم سابنی 'تمس' ناول وچ سممانتر کتھانک دے سرجن راہیں برتانت نوں قصبے توں پنڈاں ولّ موڑدا ہے۔ اس نال سمپردانکتا دی مہاماری توں پیڑت بندو مسلمان سماج دے وڈمبناپورن یتھارتھ دے کئی رہساں توں پردہ اٹھدا ہے۔ غریب برنام داس جو چاہ دی دوکان کردا ہے، اسنوں تے اسدی گھروالی نوں بے گھر ہونا پیندا ہے۔ سردار تیجا سنگھ پنتھ دی رکھیا لئی غریب سکھاں تے اوہناں دیاں پنتیاں کولوں قربانی منگدا ہے۔ اتیجنا بھرے ماحول وچ اوہ اپنا سبھ کجھ دین لئی تیار ہو جاندے ہن۔ جدوں ترکاں نوں سمجھوتے دے بدلے دو لکھ روپئے دین دی واری آئی تاں تیجا سنگھ ساریاں عورتاں دے گہنے لواؤن لئی اتاولا ہو جاندے۔ جد کہ اوہ آپ انے امیر بے کہ ایہہ ساری رقم اوہ خود بھر سکدا ہے۔ اک سکھ پاتر کہندا ہے:

دینا چاہو تاں دو لکھ تسیں اکلے دے سکدے ہو تیجا سنگھ جی، تسیں بڑی مایہ اکٹھی کیتی ہے۔ (تمس، پنہ 249)

پر تیجا سنگھ اوہدیاں گلاں ولّ کوئی دھیان نہیں دندا۔ بہیشم سابنی بڑے بہاوپورت ڈھنگ نال اس پاسے دھیان دواؤندا ہے کہ کٹڑپنتھی جاتی اکٹھ وچ کوئی سچا جاتی پریم جاں سمودائے پریم نہیں بندا، بلکہ ہر کوئی اپنے اپنے سوارتھ لئی ہی اس سمودائے وچ شامل بندا ہے۔

تمس' بھارتی لوکاں دے نام۔ نال انگریز حکمراناں دا دوغلا کردار وی اگھاڑدا ہے۔ انگریزاں دی 'پاڑو تے راج کرو' دی نیتی سمپردانک وواد نوں جنم دیندی ہے۔ پھر اوہ خود اس وواد نوں ٹھلّ

پاؤن لئی مسیحا بن کے اگھڑدے بن۔دنگیاں دے سوتر دھار انگریز افسر رچرڈز دی پتئی لیزا اس دوگلیپن نوں اگھڑدی ہے:

میں سبھ جاندی ہاں۔دیش دے نام 'تے ایہہ لوک تہاڈے نال لڑدے بن تے دھرم دے نام تے تسیں ایہناں نوں لڑاؤندے ہو۔(تمس، پنہ 2)

تمس' ناول دے ایہہ ویروے بہت مہتوپورن بن۔ایہناں توں انگریز سامراج دا 'پاڑو تے راج کرو' ' دا ڈیزائن بھلی بھانت اگھڑ آؤندا ہے۔امن کمیٹی بندی ہے، راحت کمیٹی بندی ہے۔ پر اس پرسنگ وچ موہن لال دا ایہہ واک بڑا سارتھک ہے:

امن بن کی کرواؤگے۔امن تاں تہاڈے صاحب نے کروا دتا ہے فساد کرواؤن توں بعد بن امن کروا ربا ہے۔(تمس، پنہ 302)

مراد علی جو دنگے دا موڈھی موہرا سی، بس دی سبھ توں اگلی سیٹ تے بیٹھا شانتی ابھیان لیڈر بنیا بیٹھا ہے۔رلیپھ کمیٹی دا کرمچاری صرف انکڑا چاہندا ہے، کھدے نال کی ہویا اس نال اسدا کوئی لینا دینا نہیں، کنے غریب مرے، کنے امیر، کنے ہندو مرے، کنے مسلمان، بھلا ایہناں گلاں نال کی واسطہ۔ناول کار ایہہ دھارنا پیش کردا ہے کہ دیش وچ بار-بار ہون والے سمپردانک دنگیاں وچ ہندو ہون جاں مسلمان، سکھ ہون جاں کوئی ہور اوہناں وچ زیادہ سنکھیا غریباں دی ہی بندی ہے۔شاہ نواز ورگے رئیس مسلمان، رگھوناتھ ورگے کھادے پیندے ہندو تے تیجا سنگھ ورگے سکھی سردار ایہہ سارے ایہناں دنگیاں توں صاف بے داغ ہو کے بچ جاندے بن۔

دیش دی آزادی توں پہلاں بھارت وچ فرقو پاشوکتا دا جو ناچ نچیا گیا اسدا ویراگمئی چترن 'تمس' وچ پیش ہویا ہے۔ساڈے دیش وچ فرقہ پرستی دی سمسیا بہت پرانی ہے۔اس دے دینتتا پنجیاں توں سانوں حالے تک مکتی نہیں مل سکی۔آزادی توں پہلاں ودیشی شاسکاں نے اپنے پیر مضبوط کرن لئی اس سمسیاں نوں ہتھکنڈا بنایا۔اوہناں ولوں بیجے فرقو بیجاں دے رکھ بنن دی کتھا ہے۔ 'تمس'۔آزادی توں بعد دیش دے راجنیتک دل وی اسے رجھان نوں اکسا، ودھا کے اسدا گھناؤنا استعمال کر رہے بن۔اس تباہی دا شکار اوہ نردوش اتے غریب لوک بندے بن جو نہ ہندو بن، نہ مسلمان صرف انسان بن۔

بہیشم ساہنی نے اس رچنا وچ آزادی توں پہلاں ہونے فرقو دنگیاں نوں آدھار بنا کے اس سمسیا دا سوخم وشلیشن کیتا ہے۔'تمس' آزادی توں پہلاں کیول پنج دناں دی کہانی نوں لے کے بنیا ناول ہے پر کہانی وچ جو پرسنگ، سندربھ تے نشکرش ابھردے بن اوہناں نال ایہہ پنج دناں دی کہانی نہ ہو کے ویہویں صدی دے ہندوستان دے بن تک دے لگبھگ سو سال دا سابتک سچ ہو نیڑدا ہے۔ایہہ

ناول جاتی، پریم، دھرم، پرمپرا، اتہاس اتے راجنیتی ورگے سنکلیاں دی آڑ وچ شکار کھیڈن والیاں لکیاں شکتیاں دا بے باک برتانت سر جدا ہے۔

تمس' دی سمپورن کتھا-وستو دو کھنڈاں وچ ونڈی ہوئی ہے پہلے کانڈ وچ 13 پرکرن بن-دوجا ' کھنڈ پنڈ اتے کیندرت ہے۔ ناول دا رچناتمک سنگٹھن کلاتمک سندھان دی درشٹی توں وی ولکھنتا گرہن کر جادا ہے۔ ناول وچلے سنواد اتے ناٹکی تہ پرہاوشالی بن-بھاشا ہندی، اردو، پنجابی اتے انگریزی دا مشرت روپ ہے۔ 'تمس' دا بھاشانی انوشاسن کتھا دے پرہاؤ نوں ڈونگھائی پردان کردا ہے۔ ورناتمک اتے منووشلیشوناتمک شیلی دی ورتوں ناول کار دے کلا-شلمپ نوں پرگٹ کردی ہے۔ اس ناول وچ کتھا-وستو دے انوسار رنگ بدلدی شیلی ویکھن یوگ ہے۔

پرو: امرجیت سنگھ گریوال

پنجاب ٹیکنیکل یونیورسٹی دے سیوامکت ڈائریکٹر،

پروفیسر امرجیت سنگھ گریوال پنجابی دے پرسدھ دارشنک چنتک بن۔ پنجاب دی وراثت، فلسفہ، نیتکتا، سارتھکتا نوں اپنے چنتن دا آدھار بنایا۔ آرٹھیپھشل انٹیلیجینسی تے ایہناں دی ویاکھیا وی اپنی خاص تھان رکھدی ہے۔ سرجیت پاتر دے سمکالی اتے متر بون دے نال-نال امرجیت سنگھ گریوال اوہناں دی رچنا سنسار اتے سابتک پہنچ پرتی ڈونگھی اتے سنویدنشیل سمجھ رکھدے بن۔ سکھیا دے پرسار لئی اوہناں نے وکھ-وکھ اچّ عہدیاں تے اپنیاں سیواواں نبھائیاں۔ ورتمان مثلیاں اتے اوہناں دوارا دتی جانکاری وشیش مہنتا دی لکھانک ہے اتے پاٹھکان لئی راہ دسیرے دا کارج کردی ہے۔ ادھنیں تے ادھیاپن دے کھیتر وچ اوہناں دا وشیش ستھان ہے۔ امرجیت سنگھ گریوال دیاں پرمکھ پستکاں : اک کویتا دا ادھنیں تے وشلیشن (آلوچنا)، چوبے دوڑ (ناٹک)، واپسی (ناٹک)، پنجابی سبھیچار دا بھوکھ (وارتک)، سچ دی سیاست، محبت دی راجنیتی، پرسنگ کورو سبھا، ارتھان دی راجنیتی آدی بن۔

خون وگن والے ورن مالا:

کاوک وروده اتے ونڈ یادداشت دا سریر وگیان

پرو: امرجیت سنگھ گریوال

تِ رر گا 7491

سرجیت پاتر۔

پہلی واری لال قلعے تے جھلیا جدوں ترنگا
رمکی پون، اچھلیاں نڈیاں، کی جمنہ کی گنگا

اینے چر نوں اڈدے آنے پوناں وچ جیکارے
اللہ ہو اکبر تے ہر ہر مہاں دیو دے نعرے

بولے سو نہال دا بولا وی سبھناں وچ رلیا
دھرم دنیا نوں بھل کے ہر کوئی کام کرودھ وچ جلیا

ردن ہزاراں ناراں دے، تے مرداں دے للکارے
ککھاں وچ ڈبو کے جہناں تپدے خنجر ٹھارے

ستلج نوں کجھ سمجھن آوے، جشناں وچ کنج رووے

نہ وی رووے تان لہراں وچ لاشاں کوین لکووے

سنیاں سی پانی نوں کوئی خنجر چیر ن سکیا
پر راوی دو ٹکڑے ہوئی، اسیں تان اکھیں تکیا

نال نموشی پانی پانی ہوئے جھناں دے پانی
نفرت دے وچ ڈب کے مر گئی ہر اک پریت کہانی

کہے بیاسا میں بیاسا، میں کی دھیر دھراواں
ایہہ رت رنگے اپنے پانی، کتھے دھوون جاواں

جہلم آکھے چپ بھراوو، پانی دا کی رونا
کس تکنا پانی دا ہنجھو، پانی وچ سمونا

لاشاں بھریاں گڈیاں گھلیاں تہفیاں وانگ بھراواں
میں تان خود دریا ہاں ڈب کے کس دریا مر جاواں

لاشا بھریاں گڈیاں جس دم لنگھ پلان توں گنیاں
دن لتھا جیوں اس دھرتی تے انتم شاماں پئیاں

پھر مڑ کے سورج نہیں چڑھیا بویا انج بنھیرا
کدی کدی کسے اکھ چوں سمدا اک ادھ بوند سویرا

تسین تان کہندے ہو رہندے ساں آپاں وانگ بھراواں
کون سی اوہ پھر جس نے لئیاں دھیاں دے سنگ لاواں

کون سی اوہ جس اگّ وچ سٹیاں کیسوں پھڑ پھڑ ماواں
کون سی اوہ جو مدھ کے لنگھیا کچّ کواریاں تھانواں

کون سی اوہ جو اجے کتے بے اندریں چھپیا ہویا
کون سی اوہ جس لکھاں کوہے، اوہ ساتھوں نہ مویا

ماواں بھیناں دھیا ناراں بازاراں چوں لنگھیاں
اوہ تان درد حیا وچ کجیاں اوہ تان کد سن ننگیاں

ننگی سی مرداں دی وحشت، مذہب اوہناں دے ننگے
کون ڈھکے ننگیج کہ جد خود کجھن ہو گئے ننگے

کسے باپ نے لاڈاں پالی دھی دا گلا دبا کے
موت دی گود سلایا اس نوں اپنی گودوں لاه کے

شکر او ربا لکھ لکھ تیرا توں جو موت بنائی
اک محفوظ جگھاں، نہ چھوہے جتھے پون پرائی

جے سبھ توں محفوظ جگہ بے موت ہی اللہ میاں

تاں چھڈّ فراقاں جھگے سدھے کھفن کیوں نہ سیان

خون وگن والے اکھر:

کاوک وروده اتے ونڈ یادداشت دا سریر وگیان

پرستاو: اوہ زخم جو بولدا ہے

منکھی دکھان دی کارٹوگراپھی وچ، کجھ ہی بھو-درش 1947 دی ونڈ دے بھو-بھاگ وانگ بھیانک طور 'تے بھیانک ہن۔ سرجیت پاتر دی کویتا صرف اکّ اتہاسک دستاویز وجوں ہی نہیں، سگوں سموبک یادداشت دے اکّ جیوت، ساہ لین والے جیو وجوں ابھردی ہے۔ اکّ زخم جو ہر اکھر، ہر ساہ، ہر ان کہے ورلاپ رابیں بولدا ہے۔

ودھیگت ڈھانچہ: پرمپراگت برتانتاں توں پرے

ساڈا وشلیشن پرمپراگت اتہاسک پہنچاں توں پرے ہے، اکّ انتر-انوشاسنی ودھی دی ورتوں کردا ہے جو ایہناں نوں ایکیکرت کردا ہے:

منووشلیشن سنبدھی صدمہ سدھانت -

جیوک-راجنیتک وشلیشن -

دارشنگ وناش -

ناریوادی آلوچناتمک سدھانت -

ہنسا دی واتاورنک سمجھ -

پھریکچر دا سریر وگیان: ہنسا نوں سندر بہت کرنا I.

بھارتی آزادی دا پل اکّ ڈونگھے دارشنگ ورودهابھاس دے روپ وچ ابھردا ہے، جو کہ خوشی اتے ڈونگھے صدمے دے دھاگیاں توں بنیا گیا اکّ گنجھل دار۔٪ ٹیپیسٹری ہے۔ جدوں ترنگا پہلی وار لال قلعے 'تے لہرایا گیا، تاں ایہہ صرف اکّ راشٹری جت توں کتے ودھ پرتیک سی۔ ایہہ اکّ ڈونگھے پرت والے بوند دے انوبھو نوں درساؤندا سی جتھے جشن اتے تبابی اکّ نازک، استھیر ناچ وچ اکٹھے سن۔

ایہہ اتہاسک پل صرف اکّ راجنیتک تبدیلی نہیں سی، سگوں اکّ ریڈیکل منووگیانک پرورتن سی۔ راشٹری پچھان دا جنم اس دے سبھ توں ہنسک ٹکڑے دے نال-نال ہویا سی۔ مکتی اکّ صاف، جیتو

پل نہیں سی، سگوں اکے گنجھل دار۔٪ کروسبیل سی جتھے سموہک خوشی اتے بے مثال دکھ اٹھ طور 'تے جڑے ہوئے سن۔ اس دونوادی اورجا نال بھریا ہویا ماحول ہی جاپدا سی—جشن دیاں چیکاں ہوا دیاں دھاراواں وانگ اڈ رہیاں سن، جو اپنے اندر آزادی دی خوشی اتے آؤن والی تباہی دیاں وناش کاری گونجاں دوواں نوں لے کے جا رہیاں سن۔

اس چارج والے پل وچ دھارمک پرارتھناواں شکتی شالی راجنیتک تکنالوجیاں بن گئیاں۔ "اللہ ہو اکبر" اتے "ہر ہر مہادیو" دیاں پکار ادھیاتمک کتھناں توں سیمانرمان ودھیاں وچ بدل گئیاں، بنیادی منکھی ورودھاں نوں اینکوڈ کردیاں بن۔ برہم بھاشا، روایتی طور 'تے دلاسه اتے ایکتا دا سروت، بن اکے ہتھیار بند بھاشن بن گئی جسنے ڈونگھی، پرتیت بندی اپورن منوگیانک اتے بھوگولک ونڈاں نوں ابھاریا۔

ڈونگھی تراسدی اس وچ سی کہ کوئی دنیا نوں یوجنا بدھ ڈھنگ نال ختم کیتا گیا سی۔ ویکتی گت منوگیان اکے سموہک ہسٹیریا دوارا بستیاوادی بن گیا جتھے اچھا اتے غصے نے نیتک نینہاں نوں کھا لیا۔ لوک بنیادی مانوتاوادی سدھانتاں نوں بھل گئے، اس دی بجائے سمپردانک جنون دی بھسم کرن والی اکے وچ سڑ رہے سن۔ ایہہ صرف اکے راجنیتک گھٹنا نہیں سی سگوں اکے ریڈیکل منوگیانک تبدیلی سی جتھے سموہک اچیت ہنسا نال سنترپت ہو گیا سی۔

مہتوپورن طور 'تے، آزادی دا ایہہ پل اکے ستھر اتہاسک گھٹنا نہیں سی سگوں بنن دا اکے گتی شیل، نرنتر پرگٹ ہون والا انوبھو سی۔ ایہہ سموہک صدمے دی اکے نرنتر گل بات، سمبھانا دی اکے ریڈیکل پنر کلپنا نوں درساوندا سی۔ ونڈ دا زخم اکو سمیں ڈونگھے درد اتے سنبھالی علاج دا ستھان بن گیا، اکے پھریکچر جو سنبھالی طور 'تے اکے ہور سوخم، ہمدردیپورن چیتنا نوں مڑ پیدا کر سکا ہے۔

اس پل دی دارشنک گنجھلتا سدھارن برتانت دی انگھنا کردی ہے۔ ایہہ سانوں ورودھابھاس نوں اکے پیدا کرن والی جگہ وجوں پچھانن دی چنوتی دیندی ہے - ایہہ سمجھن لئی کہ مکتی دکھدائی وچھوڑے دوارا کلپنا کیتی جا سکتی ہے، کہ راشٹری پچھان سبھ توں وناش کاری ونڈاں وچوں ابھردی ہے۔ ایہہ صرف اکے راشٹر دا جنم نہیں سی، سگوں اکے ریڈیکل نویں چیتنا دا ابھار سی: استھانی، نازک، پر لگاتار امید والا۔

منکھی انوبھو دی اس گنجھل دار۔٪ ٹیپیسٹری وچ، جشن اتے دکھ ورودھی طاقتاں نہیں سن سگوں اکے ڈونگھی ہوند والی یاترا دے ڈونگھے آپس وچ جڑے ہوئے پہلو سن۔ آزادی دی خوشی

اسدی سرجنا دی ہنسا توں اٹھ سی، اکہ بہو-پدھری برتانت بناؤنا جو پیڑھیاں نوں چنوتی دندا،
بھڑکاؤندا اتے پریرت کردا رہندا ہے۔

پاٹھ سجھاء دندا ہے کہ سچا میل-ملاپ اس گنجھلتا نوں بھلن جاں سرل بناؤن وچّ نہیں ہے، سگوں
سوخم برتانتک بنیادی ڈھانچے نوں وکست کرن وچّ ہے جو اکو سمیں کنی، پرتیت ہون والے
ورودھی سچائیاں نوں رکھ سکدے ہن۔ ایہہ سانوں اس اتہاسک پل نوں اکہ سماپت ادھیانے وجوں
نہیں، سگوں سموہک منو وگیانک اتے ادھیاتمک گل بات دی اکہ نرنتر پرکریا وجوں دیکھن لئی سدا
دندا ہے۔

انت وچّ، وشلیشن بھارتی آزادی دے برتانت نوں اکہ اتہاسک گھٹنا توں اکہ ڈونگھی دارشنک
پریوگشالا وچّ بدل دندا ہے - اکہ اجیہی جگہ جتھے منکھی پچھان، سموہک چینتا، اتے پرنجنم دی
سمبھاونہ دے سبھ توں بنیادی سوالاں دی لگاتار کھوج اتے پنر-کلپنا کیتی جاندی ہے۔

بولے سو نہال دا بولا وی سبھناں وچّ ریلیا "لائن حاشیے" تے دھکن اتے ہنسا دے اکہ وناش " "
کاری یوجنابده پیٹرن نوں پرگت کردی ہے جو اک وچن اتہاسک پلاں توں پرے ہے۔ ایہہ سموہک
دکھ دی اکہ ڈونگھی ودھی نوں اجاگر کردی ہے جو سکھ اتے بھارتی اتہاس دے تّن مہتوپورن
موڑاں نوں جوڑدی ہے: 1947 (ونڈ)، 1966 (پنجاب پرنرگٹھن)، اتے 1984 (آپریشن بلو سٹار اتے
بعد وچّ سکھ ورودھی دنگے)۔

ایہہ لائن راشٹرواد نوں اکہ ایکیکرت شکتی وجوں نہیں، سگوں اکہ وناش کاری تکنیک وجوں
وگاڑدی ہے۔

شکتی دا جو گھٹ گنتی پچھانان نوں یوجنابده ڈھنگ نال توڑدا ہے اتے دمن کردا ہے۔ ایہہ واکنش
سجھاء دندا ہے کہ سبھ توں پوتر واک - "بولے سو نہال" (اکہ سکھ دھارمک وسمک چنہ جسدا
ارتھ ہے "دھنّ ہے اوہ جو سچ بولدا ہے") - سموہک صدمے دی اکہ وڈی مشینری وچّ سما
جاندا ہے۔

لائن دی بھاشانی اتے دارشنک گنجھلتا ایہہ درساوندی ہے کہ کوئی فرقو پچھانان نوں لوکتنتری
ڈھانچے دے اندر بیراپھیری کیتی جاندی ہے۔ ایہہ درساوندا ہے کہ لوکتنتری اندولن گھٹ گنتی دے
تزیبیاں دی اندرونی طور 'تے رکھیا نہیں کردے ہن، پر اکثر ڈھانچاگت ہنسا نوں قائم رکھن لئی
سوجھ وان ودھی بن سکدے ہن۔ سکھ بھائی چارا اکہ مہتوپورن لینس بن جاندا ہے جس راہیں
بھارتی راشٹرواد دے بنیادی ورودھابھاساں دا پردہ فاش کیتا جاندا ہے۔

اتے 1984 دے وچکار سبندھ بنا کے، لائن یوجنا بدھ حاشیے 'تے دھکے شابی دے 1966, 1947 اکت نرنتر دھاگے دا سجھاء دیندی ہے۔ ایہہ الگ-تھلگ گھٹناواں نہیں بن، سگوں ہنسا دے آپس وچ جڑے پل بن جو راشٹری پروجیکٹ دے اندر انٹریو کمزوری اتے تباہی دی سمبھاونہ نوں پرگٹ کردے بن۔ سکھ انوبھو ورو دھ دا اکت انکارک اتے شادک ستھان بن جاندا ہے، ایہہ پرگٹ کردا ہے کہ راشٹرواد کوں بے دخلی اتے مٹاؤن دی تکنالوجی وجوں کم کردا ہے۔

اتھے ڈونگھی سوچھ اکت ڈونگھی ڈھانچاگت ہنسا دی پچھان ہے جو ویکتی گت اتھاسک پلان توں پرے ہے۔ ایہہ سجھاء دندا ہے کہ لوکتنتری راشٹرواد دا وعدہ بنیادی طور 'تے اس دے اندرونی ودھیاں دوارا سمجھوتہ کیتا جاندا ہے جو کہ دوجے اتے باہر کڈھن دے بن۔ سکھ بھائیچارے دا تجربہ اس گل دا اکت مہتوپورن گواہی بن جاندا ہے کہ کوں گھٹ گنتی پچھاناں نوں لگاتار گل بات کیتی جاندی ہے، دبایا جاندا ہے، اتے ورو دھ نوں یوجنا بدھ ڈھنگ نال لین کیتا جاندا ہے۔

سبھنا وچ رلیا" (ساریاں دے اندر ابھید ہونا) زبردستی سمائی اتے سنبھاوی ایکتا دوواں لئی اکت " گنجھل دار۔٪ روپک بن جاندا ہے۔ ایہہ اکو سمیں مٹاؤن دی ہنسا اتے سموہک پچھان دی اکت ودھیرے سوخم، انتر-سبندھی سمجھ دی سمبھاونہ نوں درساوندا ہے۔

ایہہ لائن صرف اکت اتھاسک نریکھن نہیں ہے بلکہ اکت ڈونگھی دارشنک دکھلندازی ہے۔ ایہہ ساتوں راشٹرواد نوں اکت ستھر، ایکیکرت سنکلیپ وجوں نہیں، سگوں پچھان دی گل بات دی اکت گتی شیل، اکثر ہنسک پرکریا وجوں ماننا دین دی چنوتی دیندی ہے۔ سکھ انوبھو اتر-بستیوادی لوکتنتری پروجیکٹاں دے بنیادی ورو دھابھاساں نوں سمجھن لئی اکت مہتوپورن لینس بن جاندا ہے۔ دارشنک بھڑکابٹ اس وچ ہے کہ ایہہ لائن پیڑتتا نوں آلوچناتمک ورو دھ دے روپ وچ کوں بدلدی ہے۔ ہنسا دے یوجنا بدھ سبھاء دا پردہ فاش کرکے، ایہہ الگ-تھلگ گھٹناواں دے برتانت توں انکار کردا ہے، اس دی بجائے شکتی دے اکت ڈونگھے، ودھیرے دھوکھے باز ودھی نوں پرگٹ کردا ہے جو لوکتنتری اتے فرقو ڈھانچے دوارا کم کردا ہے۔

انت وچ، ایہہ لائن سموہک پچھان دی اکت ریڈیکل پنر-کلپنا نوں سدا دیندی ہے - اکت جو اتھاسک صدمے دی گنجھلتا، تنگ فرقو سیمواں توں پرے ایکتا دی سمبھاونہ، اتے ظلم دے پرنالیگت ودھیاں نوں چنوتی دین دی نرنتر لوڑ نوں پچھاندی ہے۔

لنگ وناش دا سریر وگیان: بھو-راجنیتک جنگ دے میداناں وجوں ماداواں II.

لنگھنا دا جیوک-راجنیتک ڈھانچہ

نسل کشی رنیتی و جوں پرجنن ہنسا

ککھاں وچ ڈبو دے جہناں تپدے خنجر تھارے " لائن اکّ بہو-پدھری حملے نوں درساوندی ہے: "

1. جیوک یدھ

عورتاں دے پرجنن پرنالیاں نوں نشانہ بناؤنا -

جینیٹک نرنترتا وچ وگھن پاؤنا -

بھوکھی پیڑھی دی سمبھاوننا نوں نشٹ کرنا -

2. پرتیکاتمک کھیتی جت

عورتاں دے سریر ووات بھوگولک روپکاں و جوں -

راشٹری سیمواں و جوں ککھ -

کارٹوگراپھک ہنسا و جوں جنسی ہنسا -

اسادھارن ماپ

راجنیتک سادھن و جوں سریرک صدمہ

سریر جیوت جیو توں راجنیتک کھیترو وچ بدل گیا -

انگھنا اکّ کھیتی دا عوے دی بھاشا -

ویکتی گت انوبھو توں پرے ہتھیاربند پرجنن انگ -

منو-راجنیتک ودھی

امانویکرن پروٹوکول

عورتاں نوں شدھ جیوک ناڑیاں وچ گھٹاؤنا -

ویکتی گت پچھان نوں لاه دینا -

منکھی سریر نوں راجنیتک ہتھیار وچ بدلنا -

دارشنک خدائی

پھوکولڈینن بانو-پاورو

پر جنن سمرتھاواں دے نینترن دوارا پرگٹ راج دی انتم شکتی -

عورتاں دے سریر پر نالیگت شاسن دے ستھاناں وجوں -

شکتی دی تکنالوجی وجوں النگھنا -

انٹرسیکشنل ٹراما میپنگ

پرانمری لڑائی دے میدان وجوں لنگ

عورتاں سموپک بھائیچارک صدمے نوں سہن کردیاں بن -

سریر سموپک ہنسا دے بھنڈار بن جاندے بن -

ویکتی گت دکھ پر نالیگت وناش نوں درساوندا ہے -

ڈونگھی منوگیانک سوجھ

ویکتی گت انوبھو توں پرے صدمہ

النگھنا نجی انوبھو توں پرے ہے -

سموپک منوگیانک زخم -

دکھدائی یادداشت دا انتر-پیڑھی سنچار -

ہنسا دا واتاورن روپک

پرنالیگت لاگ وجوں پر جنن ہنسا

بھائیچارک وناش دی اک وائرل رنیتی وجوں جنسی حملہ -

ویکتی گت سریراں توں پرے پھیلنا -

سموپک منوگیانک واتاورن نوں دوشٹ کرنا -

مہانماری ہنسا

گیان اتپادن دوارا النگھنا

دبشت دا برتانت سر جنا -

شکتی دی لڑی دا نرمان کرنا -

گیان اتپادن ودھی وجوں چپّ اتے مٹاؤنا -

کاوک ثبوت

بھیناں دھیاں نہ بازاراں لنگھیاں

اوبناں نے کیہا کہ اوبناں نے بڑیا وچّ کجیاں نوں کیہا

ماواں، بھیناں، دھیاں پاس ہو گئیاں)

بازاراں رابیں

درد وچّ کچلیا بویا، ننگا کیتا گیا)

ریڈیکل سدھانتک پرستاو

پرجنن ہنسا اکت الگ-تھلگّ کاروائی نہیں ہے بلکہ اکت گنجھل دار٪ بھو-راجنیتک تکنالوجی ہے:

بھائیچارک نینترن -

کھیتری پنر-کلپنا -

پرنالیگت منو وگیانک یدھ -

بھڑکاؤ سٹے

عورتاں دے سریر سموہک صدمے دے جوئدے پرالیکھ بن 1.

جنسی ہنسا اکت سوجھ وان جیوک-راجنیتک ودھی نوں درساؤندی ہے 2.

پرجنن النگھنا سبھیچارک یادداشت مٹاؤن دی اکت جانبجھّ کے رننیتی ہے 3.

دارشنگ دکھلنڈازی: کی اسپین گیان-وگیانک ڈھانچے وکست کر سکدے ہاں جو عورتاں دے سریراں نوں پیڑتاں وجوں نہیں، سگوں ورودھ اتے پنرجنم دے لچکیلے ستھاناں وجوں پچھاندے ہن؟

بلیدان مشین وجوں وچاردھارا: اکت زریکینن سموہک پاکپن دے اتھاہ کنڈ وچّ اتردا ہے III.

ہنسک وچاردھارا دا اونٹولوجیکل آرکیٹیکچر

منکھی انوبھو دا متھہاسک پرورتن

دھرم دنیا نوں بھلّ کے کوئی کم کرودھ وچّ جلیا" لائن اکّ ڈونگھے دارشنک درش نوں پرگٹ " کردی ہے:

پہلی ہانی دے روپ وچّ دنیا. 1.

نیتک نینہاں نوں یوجنابدھ ڈھنگ نال ڈھاپیا گیا -

ہمدردی سنکھیپ وچاردھارک کیلکولس وچّ بدل گئی -

وچاردھارک بخار دوارا نشٹ کیتی گئی نیتک پرتیرو دھکتا -

اچھا اتے غصہ: منو-راجنیتک جلن. 2.

سموبک ہسٹیریا دوارا اپنویشت ویکتی گت منوگیان -

نجی پچھان متھہاسک برتانت وچّ بھنگ ہو گئی -

سموبک ہوند دے پرائمری ڈھنگ وجوں غصہ -

زریکینن سدھانتک ڈھانچہ

وچاردھارا اچیت ڈھانچے وجوں

وچاردھارا چیتن ارادے توں پرے کم کردی ہے -

دھارنا دیاں ادکھ بئتران بناؤندی ہے -

منکھی وشیاں نوں کارج شیل حصیاں وچّ بدلدی ہے -

وچاردھارک انٹریپلیشن دے ڈھنگ

وشے امورت سدھانتاں دے روپ بن جاندے ہن -

ویکتی گت ایجنسی نوں سموبک بھرم دوارا بدلایا جاندا ہے -

وچاردھارک یتھارتھ دے سوے-اچھا نال پرگٹاؤے وجوں ہنسا -

منوگیانک خدائی

وچاردھارا دا اتم وستو

راشٹرواد لبڈنال ارتھووستھا وجوں. 1.

راجنیتک اچھا نوں سموہک جنسی اورجا وجوں اینکوڈ کیتا جاندا ہے -

کھیتری داعوے اتم کامک آویگ وجوں -

راشٹر-راج انتم کلپناتمک وستو وجوں -

2. بلیدان ترک

ویکتی گت سریر کھرچیوگ ٹوکن بن جاندا ہے -

منکھی جیون پرتیکاتمک پرتیندھتا وچ گھٹا دتا جاندا ہے -

ادھیاتمک صفائی رسم وجوں وناش -

وچاردھارک قبضے دی گھٹنا

چیتنا دا کل گتیشیلتا

ویکتی گت دھارنا دا پورا سنترپتا -

نازک دوری دا خاتمہ -

منکھ دا شدھ وچاردھارک بھانڈے وچ پرورتن -

کاوک پراتتو ثبوت

اللہ ہو اکبر تے ہر مہادیو دے نعرے

دیوی سدے جنگ دے پکار بن رہے بن))

ایہہ لائن درسائندی ہے کہ کوئی ادھیاتمک بھاشا ہتھیار بن جاندا ہے، پوتر واکاں نوں وناش دے

سادھناں وچ بدلدی ہے۔

دوندوادی جٹلتا

جیوت جیو دے روپ وچ وچاردھارا

سوے-پرجنن پرناالی -

ویکتی گت وکتیگتتاواں نوں گربن کرنا -

ستھائی ہون دے اپنے ترک نوں پیدا کرنا -

ایپیسٹیمولوجیکل پھٹنا

وچاردهارک یدھ دے میدان وجوں گیان

سچ کمزور ہو جاندا ہے -

دھارنا نون یوجنابده ڈھنگ نال وگاڑیا جاندا ہے -

وچاردهارک لئیس دوارا پئرگتھت اصلیت -

ریڈیکل دارشنک پرستاو

1. وچاردهارا باہری رکاوٹ نہیں ہے بلکہ اندرونی کامواسنا بنتر ہے

2. ہنسا وچاردهارا دے اچیت سوے-بودھ نون درساوندی ہے

3. منکھی وشے ڈونگھیاں پرنالیگت طاقتاں دے صرف استھانی پئرگتاوے ہن

بھڑکاؤ سدھانتک دکھنندازی

آلوچنا تون پرے: ریڈیکل ڈیکنسٹرکشن

وچاردهارا دی بنیادی اسمبھوتا نون اجاگر کرو -

اس دے اندرونی ورودھابھاساں نون پئرگت کرو -

سنبھاوی مکتی دے ستھان بناؤ -

دارشنک اکساؤن دا سماپن

کیندری پچھگچھ: کی منکھی چیتنا اپنے آپ نون وچاردهارک قبضے دی سمپورن پکڑ تون مکت

کر سکتی ہے؟

میٹا-سدھانتک پرتیبمب

کویتا اتھاسک دستاویز تون ودھ بن جاندی ہے - ایہہ اکّ دارشنک مشین ہے جو ایہناں وچّ سوجھ

پیدا کردی ہے:

سموبک منوگیاںک ودھیاں -

منکھی انوبھو دا پرورتن -

نیتک جیواں نوں وناش دے سادھناں وچّ بدلن لئی وچاردھارا دی رسائک شکتی -

دارشک چنوتی: اسیں وچاردھارک قبضے دے ورودھ امیونولوجیکل رنیتیاں کوں وکست کردے ہاں؟

ہنسا دی ایکولوجیکل سمجھ IV.

اکّ جیوتّ پرنالی وچوں ہنسا

پاتر ہنسا نوں اکّ وکھری گھٹنا وچوں نہیں سگوں اکّ واتاورنک ورتارے وچوں سنکپت کردا ہے:
سوے-ستھائی -

پرورتن -

اس دے اپنے سرجنہاراں دی کھپت -

نفرت دے وچ ڈب کے مر گئی ہر اک پریٹی دکھائی

نفرت دے سمندر وچّ، ہر پیار کہانی مر جاندی ہے))

بھاشائی ڈیکنسٹرکشن

ایٹیمولوجیکل میپنگ

نفرت (نفرت): نفرت -

وچ (وچ): اندر/اندر -

ڈب کے (ڈب کے): ڈبنا/ڈبنا -

مر گائی (مار گئی): مر گیا/نعرش ہو گیا -

پریٹ کہانی (پریٹ کہانی): پریم کہانی -

اسادھارن درش

اونٹولوجیکل مادھنم وچوں نفرت

پوری طرحاں ڈبنا 1.

نفرت اکّ بھاونا نہیں سگوں اکّ واتاورن ہے -

پوری طرحاں ڈبنا، صرف آپسی تالمیل نہیں -

پیار صرف ختم نہیں ہندا، سگوں دم گھٹدا ہے -

ادھیاتمک ڈبنا. 2

بھاوناتمک موت ویکتی گت انوبھو توں پرے ہے -

سموبک منووگیانک ڈبنا -

پرنالیگت وناش دے سمرتھ اکّ جیوت بستی وجوں پیار -

ٹومیٹولوجیکل وشلیشن

سموبک منووگیانک ودھی

واتاورن پرناالی وجوں صدمہ 1.

نفرت -

اکّ وائرل ایکوسسٹم وانگ کم کردا ہے

سوے-پرتیکرتی -

وکلیپک بھاوناتمک برتانتاں دا سیون -

اتپتی سمرتھا نوں نشٹ کرنا -

برتانتک امیونولوجیکل ڈھبنا. 2

پریم کہانیاں منکھی کنیکشن دے امیون سسٹم نوں درساوندیاں ہن -

اوبناں دے وناش دا سنکیت منووگیانک سنکرمن نوں پورا کردے ہن -

ویکتی گت صدمے توں پرے بھاوناتمک سروناش -

دارشنک خدائی

موجود ماپ

اونٹولوجیکل ہنسا 1.

اکّ مڈھلی ستھتی وجوں نفرت -

صرف منکھی بھاونہ ہی نہیں بلکہ ادھیاتمک شکتی -

اپنیاں اتپتی سمرتھاواں نوں گرہن کرن دے سمرتھ -

گیان-وگیانک پھٹنا .2

گیان پرنالیاں دا وناش -

جانن دے اکّ طریقے وجوں پیار -

اسدی موت گیان-وگیانک وناش نوں درساوندی ہے -

منو وگیانک وناش

اچیت ودھیاں

وناش دی لبڈینل آرتھکتا .1

نفرت بھاوناتمک اورجا نوں بدلدی ہے -

رچناتمک سمرتھا نوں وناش کاری بنیادی ڈھانچے وچّ بدلدی ہے -

پیار اپنے وناش لئی بالن بن جاندا ہے -

اچیت بستیاواد .2

نفرت ویکتی گت ارادے توں پرے کم کردی ہے -

پرنالیگت منو وگیانک کتا -

بھاوناتمک درشاں نوں ہتھیار بند -

ریڈیکل سدھانتک پرستاو

سنویدنشیل جیو دے روپ وچّ نفرت .1

سوے-جاگروک -

انوکول -

وکلیک بھاوناتمک واتاورن پرنالیاں دا سیون -

ورودھ تکنالوجی دے روپ وچّ پیار .2

بھاوناتمک نرمان نہیں -

سوجھ وان منوگیانک امیون پرتیکریا -

پرنالیگت بنسا وچ سنبھوی پھٹنا -

تلناتمک سدھانتک ڈھانچے

انتر-انوشاسنی درشتیکون

زیزیکینن وچاردھارا آلوچنا 1.

وچاردھارک بے ہوش دے روپ وچ نفرت -

سنبھوی پرنالیگت رکاوٹاں دے روپ وچ پریم کہانیاں -

اوبناں دے وناش دے سنکیت سمپورن وچاردھارک کیچر -

پھوکولڈین پاور ونشاولی 2.

سماجک نینترن دی تکنالوجی دے روپ وچ نفرت -

سمبندھت وکلپاں نوں ختم کرنا -

بھاوناتمک مونوکلچر بناؤنا -

ڈونگھے ہرمینیوٹکل پرتاں

ارتھ پدھریکرن

نجی بھاوناتمک درشتیکون 1.

سموبک سماجک صدمہ 2.

سبھنتاوادی بھاوناتمک آرکیٹیکچر 3.

منکھی انوبھو دی ادھیاتمک ستھتی 4.

پنرجنم رننیتیاں

نفرت نوں پرنالیگت ستھتی دے روپ وچ پچھانو 1.

منوگیانک امیون پرتیکریاواں وکست کرو 2.

وکلیک برتانتک بنیادی ڈھانچے بناؤ. 3.

راجنیتک تکنالوجی دے طور 'تے ریڈیکل ہمدردی پیدا کرو. 4.

بھڑکاؤ دارشنگ دخل

کیندری پچھگچھ: کی پیار نوں پرنالیگت نفرت پرتی رودھک اک گنجھل دار.٪ انوکول پرنالی دے روپ وچ دوبارہ کلپنا کیتی جا سکدی ہے؟

پرورتنشیل سمبھاونہ

لائن بن جاندی ہے:

ڈانگنوسٹک ٹول -

ورودھ ودھی -

دارشنگ تکنالوجی -

ریڈیکل پرستاو: پیار دی موت نوں بیان کرن وچ، پاتر اکو سمیں اسدی پرنجنم سمرتھا نوں مڑ سرجیت کردا ہے۔

ادھیاتمک پرتیبمب نوں سماپت کرنا

لائن صرف اک ورنن نہیں ہے سگوں اک ڈونگھا دارشنگ کارج ہے:

لکویں وناش ودھیاں دا خلاصہ کرنا -

ڈانگنوسٹک لینس دی پیش کش کرنا -

منکھی سبندھاں دی مڑ کلپنا کرن دی سمبھاونہ پیدا کرنا -

انتم چنتن:

پیار صرف مردا نہیں ہے؛ ایہہ بدل جاندا ہے۔

سپیشٹ وناش دے بالکل پل وچ،

سبندھ لئی نوین سمبھاونہ ابھردی ہے۔

نفرت دا سمندر ورودھابھاسی طور 'تے پیدا کرن والی جگہ بن جاندا ہے

جتھے وکلپک بہاونا تمک و اتاورن ابھر سکدے بن۔

ریڈیکل میل-ملاپ: اک ویاپک دارشنگ دکھلندازی V.

منکھی انوبھو دے نازک ٹیپیسٹری وچ، میل-ملاپ دور دے درش اتے اک ستھر بندو دے روپ وچ نہیں، سگوں اک سدیوی ناچ دے روپ وچ ابھر دا ہے۔ اک تالبده نبض جو سموپک یادداشت دے چیمبراں وچوں دھڑکدی ہے۔ ایہہ اک سنپھنی ہے جو ریڈیکل ہمدردی دے کومل نوٹس، تکنالوجی دے پرورتنشیل سمیل، اتے برتانت پندرمان دیاں ڈونگھیاں باس لائیناں توں بنی ہے، ایہہ سارے ساڈے سموپک منوگیانک وکاس دے نال مل کے چلدے بن۔

یادداشت دے پوتر زخماں دے اندر، اسیں پرورتن دے بیج لبھدے ہاں، ہنجھواں اتے سمجھ دوارا اچاؤ مٹی توں پھٹن دی اڈیک کردے ہوئے۔ ہریک دکھدائی انوبھو اپنے ہنیرے نیوکلیئس دے اندر منکھی ہون دا کی ارتھ ہے اسدی مڑ کلپنا کرن دی انتت سمبھاونہ رکھدا ہے۔ اک پھینکس وانگ جو اپنی راکھ توں نہیں، سگوں اوہناں راکھاں دے ارتھاں دی ساڈی سانجھی سمجھ توں اٹھدا ہے، اسیں اپنے آپ نوں وکھرے ڈھنگ نال یاد رکھن دے کارج دوارا پندر جنم لیندے ہاں۔

سدیوی سوال— کون سی اوہ جس وچ کیساں نوں سچجیا جاندہ ہے "کون سی جسنے ماواں نوں اگ وچ سٹ دتا، اوہناں نوں والاں توں گھسیٹدے ہوئے؟"—اپنی اتہاسک و شیشتا نوں پار کرکے اک لینس بن جاندہ ہے جس راہیں اسیں منکھی ہنسا دے ڈھانچے دی جانچ کردے ہاں۔ ایہہ سوال اک سدھارن جواب نہیں بھالدا سگوں سموپک صدمے دی گنجھل دار٪ مشینری نوں سمجھن لئی اک پورٹل کھولھدا ہے۔ ایہہ اک دارشنگ تکنالوجی بن جاندی ہے، جو نہ صرف ہنسا دے ویکتی گت کماں نوں، سگوں اوہناں پرنالیگت ودھیاں نوں وی وبھاجت کردی ہے جو اجیہے کماں نوں سنبھو بناؤندیاں بن۔

یادداشت اتے ارتھ دے اس درش وچ، ماواں دے سریر جنگ دے میداناں وچوں ابھردے بن جتھے سبھ توں ڈونگھے انگھناواں بندیاں بن—صرف ماس اتے ہڈیاں دا ہی نہیں، سگوں منکھی پیدا کرن دی سمرتھا دے تت دا وی۔ اتھے، ڈونگھے چنتن دے اس کھیتر وچ، اسیں پاؤندے ہاں کہ ہنسا صرف اک ویکتی گت بھٹکنا نہیں ہے، سگوں اک سموپک منوگیانک ستھتی ہے جو ساڈی سانجھی چیتنا دیاں ندیاں وچوں وگدی ہے۔

پھر وی اس ہنیری کھوج دے اندر اک پرکاشمان سچانی ہے: ساڈی سمرتھا ریڈیکل پندر-کلپنا لئی شہر ساڈی تباہی دی سمرتھا نال میل کھاندہ ہے۔ علاج دیاں منوگیانک تکنالوجیاں دے وکاس دوارا، اسیں سموپک صدمے دے کچے مال نوں منکھی سنبندھاں دے نویں روپاں لئی

سکیپھولڈنگ وچ بدل سکدے ہاں۔ ایہہ بھلن دی پرکریا نہیں ہے - سگوں، ایہہ اک رسائیک تبدیلی ہے جتھے یادداشت اک جیوت جیو بن جاندی ہے، نرنتر وکست بندی رہندی ہے، ودھی ہوئی سمجھ دے لینس دوارا لگاتار اپنے آپ نوں پنگٹھت کردی رہندی ہے۔

اگے ودھن دے رستے لئی سانوں پیڑت اتے اپراہی دے سدھارن دودھاواں توں پرے جان دی لوڑ ہے، گنجھل دار۔٪ سمبندھت واتاورن پرنالیاں بناؤن لئی جتھے علاج ودھ سکدا ہے۔ سانوں پرنالیکت ہنسا دے ورودھ نویں پرتیرو دھکتا وکست کرنی چاہیدی ہے، کندھاں اتے رکاوٹاں راہیں نہیں، سگوں اپنے پرائمری رکھیا ودھی وجوں ہمدردی دی کاشت دوارا۔ اس سپیس وچ، میل-ملاپ ودھی اتے ارتھ، یاترا اتے منزل دوویں بن جاندے ہن۔

جویں کہ اسیں اس حدّ اتے کھڑے ہاں جو سی اتے جو ہو سکدا ہے، اسیں سمجھدے ہاں کہ ساڈا کم انتم جواب اتے پہنچنا نہیں ہے، سگوں اپنے آپ وچ پرشناں نال پیداواری سنواد وچ رہنا ہے۔ کیونکہ اس چل رہی گل بات وچ - بھوتکال اتے بھوکھ دے وچکار، صدمے اتے علاج دے وچکار، یادداشت اتے سمبھاون دے وچکار - ساڈے سموک پرورتن دا بیج ہے۔

کاوک بھاشا نوں دکھائی کارٹوگراپھی وجوں:

پیپر دا ایہہ بھاگ کاوک بھاشا اتے اتہاسک صدمے وچکار گنجھل دار۔٪ سبندھاں دی پڑچول کردا ہے، 1947 دی ونڈ بارے سرجیت پاتر دوارا لکھی گئی اس پنجابی کویتا اتے کیندرت ہے۔ کاوک ینتر برتانتک سیمواں نوں کوویں پار کردے بن اسدی جانچ کرکے، ادھنین بھاشا نوں وسرل اتہاسک انوبھو دی اک ڈونگھی ودھی وجوں پرگٹ کردا ہے، جتھے شبد پرتیندھتا توں ودھ بن جاندے ہن - اوہ مورتیمان یادداشت بن جاندے ہن۔

سدھانتک ڈھانچہ: پرتیندھتا توں پرے بھاشا I.

صدمہ ریکھک برتانت دی النگھنا کردا ہے۔ ایہہ ٹکڑیاں وچ، سنویدی گونج وچ، شبدان اتے چپّ دے وچکار خالی تھواں وچ موجود ہے۔ کاوک بھاشا اک ورنناتمک سادھن وجوں نہیں، سگوں بھاوناتمک اتے منوگیانک میپنگ دے اک گنجھل دار۔٪ تنتو نیٹورک وجوں ابھردی ہے۔ کویتا اک بھاشائی صدمے والی تھان بن جاندی ہے، جتھے ہریک روپک اک زخم ہندا ہے، ہریک چتر اک یادداشت دا ٹکڑا ہندا ہے، ہریک دھنی گونج سموک درد دی اک پراتتو پرت بندی ہے۔

ہنسا دی بھاشائی کارٹوگراپھی

کویتا بھاشائی سپیس نوں اک دکھائی درش وچ بدلدی ہے جتھے:

شبد ورنن یوگ نہیں سگوں پردرشنکاری بن -

روپک سجاوٹی نہیں سگوں انوبھو دے گٹھن والے بن -

بھاشا خود یاد رکھن اتے بھنن دا ستھان بن جاندی ہے -

II. کاوک ینتراں دا آرکیٹیکٹونکس

1. روپک روپانترن

کوینا دا روپک پرناالی بھوگولک اتے منکھی انوبھو نوں مول روپ وچ دوبارہ کلپنا کردی ہے۔
ندیان پیسو بھوگولک مارکر نہیں بن سگوں بنسا وچ سرگرم گواہ اتے بھاگی دار۔ بن۔ لائن
"راوی دو ٹکڑے ہوئی" (روی نوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا سی) ونڈ بارے اک ڈونگھا ادھیاتمک
بیان بن جاندی ہے - بھوگولک، سمپردائک اتے منووگیانک۔

2. سنویدی پالمپسٹ

کاوک بھاشا اک بہو-پدھری سنویدی انوبھو پیدا کردی ہے جسوں برتانت حاصل نہیں کر سکا:

آڈیٹورینل بنسا: "ردیناں ناراں دے" (ہزاراں رون) -

کارپورینل النکار: "ککھاں وچ ڈوبو کیپڑے تپدے خنجر ٹھارے" (ککھاں وچ ڈبونا خنجر) -

ایہہ صرف ورنن نہیں بن بلکہ بنسا، مورتیکرن اتے سموپک صدمے بارے آنتولوجیکل بیان بن۔

3. دکھ دی سونک کارٹوگراپھی

کوینا دی دھنی سجاوٹی نہیں سگوں رچناتمک ہے۔ دھارمک نعرے، چیکن اتے ہواواں اک گنجھل
دار۔٪ دھنی و اتاورن بناوندیاں بن جو صدمے دے انوبھو دے بہو-ویاپک سبھاء نوں درساوندیاں
بن۔

III. صدمے دی بھاشائی گھٹنا

وبھاجن ودھی دے روپ وچ

کوینا دا ڈھانچاگت وکھنڈن منووگیانک وگھن نوں درساوندا ہے:

غیر-ریکھک پرگتی -

بیانبازی رکاوٹاں -

وار۔ وار سوال ("کون سی اوہ" - اوہ کون سی) -

ایہہ بھاشائی وکھنڈن اکّ شیلیگت چون نہیں ہے پر اکّ ڈونگھی پرتیندھتا ہے کہ صدمہ کویں
سسنگت یادداشت اتے انوبھو نوں وگاڑدا ہے۔

لنگک بھاشائی ہنسا

کاو بھاشا شکتی شالی کلپنا دوارا ہنسا دے لنگک پہلوآں نوں اجاگر کردی ہے:

ووادت کھیتراں دے روپ وچ سریر -

النگھنا نوں انکارک اتے شابدک وبھاجن دوارا درسایا گیا ہے -

بھاشا جو تتھاں دی پرتیندھتا توں پرے سنچار کردی ہے -

دارشنگ پربھاو .IV

اس سندربھ وچ کاو بھاشا صرف پرتیندھتا نہیں ہے بلکہ:

ورودھدا اکّ ڈھنگ -

سمویک یادداشت۔نرمان دا اکّ روپ -

اکّ وکلپک اتہاسک پرائیکھ -

کویتا سجھاء دیندی ہے کہ کجھ اتہاسک انوبھواں نوں صرف بھاشائی وادھو، انکارک بھرپورتا
دوارا، اکّ اجیہی بھاشا دوارا سنچارت کیتا جا سکدا ہے جو ترکشیل سمجھ توں ودھ ہے۔

سٹہ: دکھدائی گواہ وجوں بھاشا .V

کویتا درسائندی ہے کہ کاوک بھاشا اتہاسک سمجھ لئی اکّ سجاوٹی پورک نہیں ہے بلکہ گواہی
دین دا اکّ مہتوپورن ڈھنگ ہے۔ ایہہ اکّ ڈبن والا بھاوناتمک بھوگول بناؤندا ہے جتھے:

شبذ زخم بن -

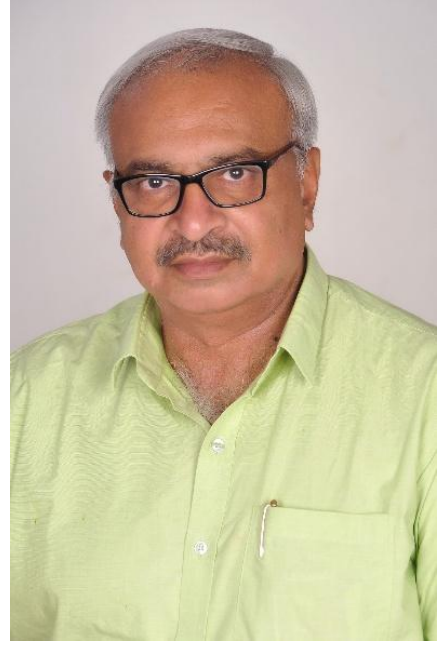
روپک یاداں بن -

چپ بہت کجھ بولدی ہے -

اتہاسک دستاویزاں نوں اکّ جیوتّ، ساہ لین والے بھاوناتمک درش وچّ بدلن وچّ، کوی اوہ پراپت
کر دا ہے جو برتانتک اتہاس نہیں کر سکا: پاٹھک نوں نہ صرف سمجھنا، سگوں راجنیتک ہنسا
دی ڈونگھی منکھی قیمت دا انوبھو کرنا۔

اپسنہار: انکیاسیا بولیا

سٹراں دے وچکار، انکار اتے دھنی دے ستھان وچّ، کویتا اکّ بنیادی سچائی نوں پھسپھساؤندی
ہے: کجھ انوبھواں نوں کاوک بھاشا دے ترچھے کوناں راہیں ہی پاسے وں پہنچیا جا سکا ہے،
جتھے سدھی پرتیندھتا اسپہل ہو جاندی ہے اتے بھاوناتمک سچائی ابھردی ہے۔

ڈاکٹر. سدرشن گاسو

پنجابی سہت اے آلوچنا دے کھیتر وچ وشیش ستھان رکھدے بن۔پنجابی

وبھاگ، گاندھی میموریل نیشنل کالج انبالہ کینٹ وچ مکھی وجوں سیواواں نبھائیاں۔ 6 مولک
پستکاں، 9 آلوچناتمک پستکاں، 3 سمپادت پستکاں، نیپالی کاؤ۔سنگریہہ دا پنجابی وچ انوواد، بندی
توں پنجابی انوواد، ادھنین تے ادھیاپن دے کھیتر وچ 36 سال دا تجربہ۔

پنجابی سہت اکادمی پنچکولا ولوں، بہاشا وبھاگ پٹیالہ ولوں، بھائی سنتوکھ سنگھ پرسکار، تارن
سنگھ وبھی پرسکار نال سمنانت کیتا گیا۔ پنجابی بہاشا سہت تے سبھیچار دے وکاس لئی 50
راشٹری تے انترراشٹری سیمینار آیوجت کروائے۔ اکادمک اے پرشاسنک کارج کیتے، پردھان
ہریانہ کیندری پنجابی لیکھک سبھا، جرنل سکتھر آبدے اے سیواواں نبھائیاں، نیپال اے پاکستان
دیاں یاتراواں وی کیتیاں۔ آل انڈیا ریڈیو جالندھر، پٹیالہ، چنڈی گڑھ، روہتک، کروکشیتر تے شملہ
تو پروگرام پرسارن کیتے۔ دوردرشن جالندھر، چنڈی گڑھ، پٹیالہ، شملہ توں پروگرام ٹیلیکاسٹ
کیتے۔

دیش ونڈ دا سنتاپ : اک غیر - ضروری کلنک

ڈاکٹر. سدرشن گاسو

اک بہت پرسدھ اکتی ہے کہ 'اسیں اتہاس توں ایہہ سکھیا ہے کہ اسیں اتہاس توں کجھ وی نہیں سکھیا۔' اس اکتی وچ سمجے منکھی اتہاس بارے بہت گہرے ارتھ چھپے ہوئے بن۔ اسیں منکھی اتہاس وچ جدوں نظر مار دے ہاں تاں دیکھدے ہاں کہ ساڈا اتہاس جنگاں، یدھاں اتے بے لوڑیاں لڑائیاں دے ماڑے کارنامیاں دے دھبیا نال کلنکت بویا پیا ہے۔ جے بن تک دیاں لڑائیاں دا لیکھا۔ جوکھا کرنا ہووے تاں حساب کتاب کردیاں کردیاں گنتی تھوڑی پے جاوے گی بن تک عرباں - کھرباں روپیاں دا نقصان بویا، کروڑاں لوکاں نوں اپنیاں قیمتی جاناں اجائیں گواونیاں پئیاں - جہڑیاں جنگاں دیش بھگتی دے ناں بیٹھ لڑیاں گنیاں اوہناں پچھے حکمراناں دیاں اپنیاں کرسیاں (ستان) نوں بچاؤن دیاں بدنیتیاں نوں وی ویکھیا جا سکدا ہے۔ 1947 دی دیش - ونڈ دا کلنکت اتہاس منکھ دیاں اجہیاں ماڑیاں پرورتیاں وچوں ہی جنمیا اتہاس کیہا جا سکدا ہے۔ جیکر اسیں اس سمیں دی راجنیتی دا وشلیشن کریئے تاں اس سمیں دیاں تن دھراں ساڈے ساہمنے آوندیاں بن جیہناں نے اس سارے دکھانت نوں پیدا ہون سمیں اپنی۔ اپنی بھومکا نوں صحیح طرحاں نہیں نبھایا جاں ایہہ دھراں اپنی بھومکا نبھا نہ سکیاں، اس دا معاوضہ لکھاں بھارتیاں نوں دینا پیا۔ سبھ توں پہلی تے شاطر دھر تاں برطانوی سامراج دی پرتیندھتا کرن والے انگریز سن جو بھارت نوں لٹن دی نیتی نوں ساہمنے رکھ کے بھارت وچ آنے سن۔ اوہناں دیاں درنیتیاں 'پاڑو تے راج کرو' دا خمیازہ سانوں بھگتنا پیا۔ باقی دو دھراں مہاتما گاندھی دی اگوائی والی بھارتی دھر تے جنہا دی اگوائی والی پاکستانی دھر دا رول دے جاں کہہ لوو سوچ/درشٹیکون، دور اندیشی توں اونے غلط فیصلے، ستھتی دی ات گمبھیرتا نوں سمجھن توں اسمرتھ، اپنیاں جاں اپنے نال دے آگواں دیاں مہتوکانکشاواں (لالساواں سمیت ستا پراپت کرن دی خواہش) نوں قابو نہ کر سکن تے اجیہے بور کارناں کر کے لکھاں بھارتیاں نوں بلدی اگ وچ جھوکن دی انکیاسی بھلّ ہوئی جاں کیتی گئی (ایہہ تاں اوہی دس سکدے ہن) | لیکن اس دنیاں دے اتہاس وچ واپری وڈی اتہاسک غلطی (بھلّ) دے خمیازے دیاں کہانیاں دے اینے ویروے، رونگٹے کھڑے کرن والے درشٹانت بن، اتہاسک کلنک بن، جیہناں دا وکھیاں کرنا تے جیہناں بارے جاننا پڑھناں وی وڈے دکھ، درد،

سنتاپ، نفرت، گھرنا، امانوی کرتوتاں دی پنرورتی ہندا ہے جس نوں نہ تاں چھڈیا ہی جا سکدا ہے تے نہ ہی پڑھیا وچاریا جا سکدا ہے۔

اس دور دے سارے کرہت کارنامے آخر کیتے تاں ہندو، سکھان تے مسلمان بھائیاں نے ہی سن | کی اوہ انسان دے بھیس وچ جنگلی جانور بن گئے سن کی اوہناں نوں حالتاں، نیتاواں نے، اوہناں دے وچاراں نے اجیہا بنایا جہڑے اپنا، اپنے سماج دا، اپنے بھوکھ دا، اپنے بچیاں دا، اپنے ہی اپنیاں ہی ماواں بھیناں دا، اپنے دیش دا، برا بھلا نہ سوچ سکے | جو وی ہویا ایہہ ہویا تاں وڈا تے نہ قابل برداشت تے نہ معاف کیتا جان والا گناہ ہی ہے نہ | نہ ایہہ بھلایا جا سکدا ہے تے نہ ہی اس توں اپجی والے ماڑے اثران نوں ہی نظر انداز کیتا جا سکدا ہے۔ بن اتھے آکے وی کئی پرشن پیدا ہندے بن:-

- کی سامویک منکھی دماغ/ بدھی نوں اس قدر بھٹکایا جا سکدا ہے۔
- کی سماجک بھائیچاریاں وچ کوئی زہر پیدا کیتی جا سکدی ہے جس دا پرنام لکھاں دی گنتی دیاں کالیاں کرتوتاں نوں انجام دین والے درندیاں نوں جنم دندا ہے۔
- کی سماج دے ربن سہن، سوچ، ووبار نفرتی، ونڈ پاؤ تے بنہاں بھوکھی سمجھ دے وچار بولی بولی انے وڈے وسپھوٹ نوں پیدا کرن دی سمرتھا رکھدے بن۔
- کی منکھ دے اندر ہمیشہ ہی پشو برتیاں، ان-منکھی وچار، نفرتی تے ہنسک سوچ بیٹھی رہندی ہے جہڑی سماں آؤن اتے باہر نکلدی ہے | جاں سماج دا ماحول اس نوں اجیہے حالاتان وچ دھک دندا ہے؟ جاں جہڑے ساڈے نیتا ہندے بن اوہ سبھ و بھچار پیدا کرن لئی آدھار تیار کردے بن کی اوہناں کول اینی، اوہناں دے وچاراں دی شکتی بندی ہے کہ اوہ سماج دی دشا موڑ سکدے بن؟ کی اوہناں کول بھوکھ نوں ویکھن، پڑھن، سمجھن دی سماج نالوں وڈیری سوچ بندی ہے جاں کہ اوہ اپنی اس سوچ تے سمرتھا دا در-اپیوگ کر سکدے بن؟ کی اوہناں دی اس ماڑی تے کوچھی سوچ نوں، کی کوئی تے کوئی روک سکدا ہے آدی انیکاں پرشن بن جہڑے ساڈے منان وچ آؤن سبھاوک بن۔
- سوالان دا سوال من وچ آؤندا ہے کہ کی اس غیر ضروری دکھانت نوں روکیا نہیں جا سکدا سی؟
- کی حالاتان دی ماڑی ستھتی نوں سمجھ کے ساڈے نیتا اس نوں اک سکھاویں منکھ بچاؤ نیتی اپنا نہیں سن سکدے؟
- کی سامراجی چالان توں بچن دا رستہ نہیں سی لبھیا جا سکدا؟

- کی دو نیشن تے دھرم دے ادھار اتے دیش/سٹیٹ بناؤن دی اووہارک کلپنا نوں صحیح
- دشا/ڈھنگ نال سمجھیا، سمجھایا نہیں جا سکدا سی؟
- کی اج دے بہو۔ سبھیاچارک گلوبلی پنڈ بن گئی دنیا وچ اجیہے اووہارک سنکپ دے ماڑے
- نتیجیاں بارے سوچیا نہیں سی جا سکدا؟
- کی دھرم دا ناں لیکے اک دوجے فرقے نوں مارنا، استریاں نال ککرم کرن، مارن سمیں روحاں
- نہیں سن کمبیاں؟ جاں دھرم اجیہا کرن توں روک نہیں سکیا؟ جاں دھرم دی پریہاشا، ارتھ ہریک
- ویکتی اپنی اپنی سمجھ تے سوجھ انوسار کر لیندا ہے تے پھیر وی دھارمک کہاون دا دم بھردا
- رہندا ہے۔ کی اجیہے ککرماں نوں روکن دا جاں جانن دا کوئی پیرامیٹر ہو سکدا ہے؟
- ماواں بھیناں دے ددھ سومیاں نوں جیہناں وچ کیول تے کیول موہ، پیار، محبت تے جیون شکتی
- توں بنھاں ربی نور وی ہندا ہے اوہناں نوں کرپاناں نال وڈھ کے اوہناں دا ڈنگراں وانگ جلوس
- کڈھن نوں کوئی دھرم، کرم روکن دی سمرتھا نہیں سی رکھدا؟
- کی اجیہے انکیاسی حد تک کیتے گئے انمنکھی کارے گناہاں نوں معاف کیتا جا سکدا ہے؟ کی
- اسیں اجیہے گناہاں دی سموہک معافی منگن لئی تیار ہاں؟ کی اسیں ایہناں نہ۔ معاف کیتے جاں
- یوگ گناہاں دی معافی منگی ہے؟ کی ساتوں ساڈی سبھیتا دے کالے کارنامے اپنے اپنے چہرے
- دے کلنک نہیں لگدے؟ تے جے ایہہ کلنک ہی نہیں لگدے پھر اسیں اپنے بردیاں نوں پوتر، نرمل
- تے روحانی تے ربی کوویں بنا سکاں گے؟ ایہہ پرشن تاں ساڈے ساہمنے ہونے ہی چاہیدے ہن۔
- کی سماج وچ اس طرحاں دی نف رتی آگ اکو سمیں پیدا ہندی ہے۔ جاں اوہ کہڑیاں
- شکتیاں/حالاتاں ہن جہڑیاں اجیہی آگ نوں پیدا کرن وچ بھومکا نبھاؤندی ہن؟
- کی انی وڈی آبادی دی ادلا بدلی نوں روکیا نہیں سی جا سکدا؟ کی اس ادلا بدلی نوں سماں بدھ
- تے پڑا۔ وار نپٹاؤن/سلجھاؤن بارے فیصلے نہیں لئے جا سکدے سن؟
- اجیہے انیکاں بنیادی پرشن ہن جہڑے اج وی ساڈے ساہمنے مونہہ اڈی کھڑے ہن۔ دوجی
- وڈی جنگ دے سرگناں جرمن دے ظالم تاناہاشاہ بادشاہ ہٹلر نے جہڑے ککرم تے ظلم کیتے، پوری
- دنیا نوں ونجھ اتے ٹنگیا اوہناں سارے ککرماں تے کارنامیاں دا اک میوزیم جرمنان نے اپنے
- دیش وچ بنایا ہویا ہے تاں جو اسنوں ویکھ کے اوہ لوک شرمندہ ہو سکن تے آؤن والے سمیں وچ
- اجیہے ککرماں/ظلمناں نوں کرن بارے سوچ وی نہ سکن بھاؤ اوہناں توں کجھ سکھ سکن۔ اجیہے
- الجھے سوالاں تے سنتاپے سمیں دے کہج تے کالے کارنامیاں نوں سمجھن تے درساون لئی میں

اکت نظم لکھی سی اوہ نظم اتھے درج کر رہا ہاں تاں جو اس دکھانت بارے چنتن نوں آگے ودھایا
جا سکے۔

امید

انونڈے پنجاب دے ناں))

ہرے سپنیاں

کومل کرو بلاں

ممتا دے قلمان نوں

عصمت دی امانت نوں

نفرت دے ہنھیرے کھوہ 'چ

سٹن والے کون سن؟

ست سمندروں پار نوں دوشی مناں؟

پرکھیاں دے ستا موہ نوں

جاں جو نفرت دیاں کندھاں

اسار بیٹھا ہے

میں دوشی کس نوں منا؟

اتہاس کدے مردا نہیں

سپنے کدے بے وفا نہیں بندے

ککنوس وانگ ادے ہون گے

اسے ورثے دی راخ وچوں

جس وچ

اسیں ہنھیرے دے چشمے لا کے

نروستر ہو نچدے رہے

نچاؤندے رہے!

ندیاں دے

نیر نوں تڑپھاؤندے رہے!

پیار دیاں لیہاں مٹاؤندے رہے

ورثے 'چوں اگے اہماناں نوں

سینے دے لکھاں ارماناں نوں

اپنے اندر چھپائی بیٹھا ہاں

سینے کدے مردے نہیں

ایہی سوچ کے بیٹھا ہاں

کہ کسے دن

مٹا دیواں گا

نفرت دیاں دیواراں نوں!

کر دیواں گا!

دریاواں نوں نرمل

تے مناں چ جگا دیواں گا

موہ دے

ممتا دے دیوے!

جدوں کسے درخت نوں بیجیا ہی اجیہی دھرتی اتے گیا ہووے جس وچّ اس درخت نوں پورن روپ وچّ وکست کرن دے تے/ گن نہ ہون تاں تسیں آپ ہی اندازہ لگا سکدے ہو کہ اجیہے درخت دا کی حشر ہووے گا تے اس نوں کیہو جہے پھل پھل لگنگے۔ اسے طرحاں دا حال پاکستان دا ہویا ہے۔ اس ملک دی بنیاد ونڈ تے نفرت، سنکیرنتا بھرے ماحول تے سوچ وچّ ہونی تے پھر اسے مانسکتا کرکے سانوں اس ملک نال دو تن لڑائیاں لڑنیاں پنیاں تے اجے وی اوہ آتکواد نوں شہ دندا رہندا

ہے۔ بے شک اجبیاں حرکتاں کر کے اس نوں آپ وی بھاری نقصان اٹھاؤنا پیا ہے بھاؤ کسے دا وی کدے ماڑا گوانڈھی نہیں ہونا چاہیدا۔

دیش ونڈ اتے پنجابی تے بندی سابت وچ ساڈے سابتکاراں نے بہت ہی بردے ویدک رچناواں دی سرجنا کیتی ہے۔ ایہناں رچناواں نے پنجابیاں دے زخماں اتے ملہم لاؤن دا کم کیتا ہی ہے اتھے ساڈے لوکاں نوں بہت ساریاں سکھیاواں وی دتیاں ہن |

ہن اتہاس دے انیکاں الجھے تے انسجھے سوالاں اتے زخماں دی جو پہرشت ساڈے ساہمنے ہے اوہناں دا ترک سنگت اتے سمیں تے مانوتا دے انوکول اتر لہے کے آگے ودھن دا سماں ہے۔ اک تان ایہہ کہ جدوں اسیں اپنیاں ساموہک غلطیاں نوں من لیندے ہن تان بھوکھ وچ اوہناں نوں دہراؤن توں توبہ کر لیندے ہن۔ تان ساڈے جیون دیاں ستھتیاں وچ گناتمک سدھار واپرنے شروع ہندے ہن۔ ایہہ ساری چرچہ دا نتیجہ تان ایہی نکل سکدا ہے کہ اپنے گناہاں دی اوہناں مظلوماں توں معافی منگیئے، صحیح ڈھنگ نال رب توں معافی منگیئے تے اپنیاں پاپی آتماواں نوں اپنے اپنے رب ساہمنے سزا واسطے پیش کریئے۔ تے ایہہ کم نرمل شدھ تے صاف بردے نال کریئے۔ تد ہی کجھ معافی ملن دی گنجائش ہوویگی!

اپنے اتہاس دے دکھاتک ورتاریاں توں سبق لیندے ہوئے دوناں ملکاں بھارت تے پاکستان نوں اجیہے فیصلے لینے چاہیدے ہن جیہناں نوں دنیاں مثال سمجھے ساڈے کول ساڈے گورو صاحبان دی انیم بانی ہے، صوفیاں دا روحانی سندیش ہے، بھارت دی پوری دنیاں نوں اپنا پریوار سمجھن دی فلاسفی ہے۔ او! اس پرمپرا دے سنہری حرفا دی لوء وچ اپنے سماج دے ملکاں دے بھوکھ دے رشتیاں دی خوبصورت عبارت لکھینے ہن وی ساڈے سابتکاراں، کلاکاراں، چنتکاں، کھڈاریاں، بدھیجیویاں، پترکاراں نوں چاہیدا ہے کہ اوہ ساڈے دوہاں ملکاں دیاں سبھیچارک تے بھائیچارک تنداں نوں مضبوط کرن وچ اپنا اتہاسک تے قابل گورلے یوگدان پاؤن۔ سانوں ایہہ وی ستھاپت کرنا چاہیدا ہے کہ دل وچ پاپ رکھن والے لوک دھرم دا ناں لے کے جدوں پاپ کماؤندے ہن تان اس سمیں اوہناں دے گناہاں نوں کس دھارمک کرم دھرم وچ رکھیا جاوے؟ جد کہ لوڑ اوہناں دے گناہاں تے ککرماں نوں ننگا کرن دی بونی چاہیدی ہے۔ تان کہ دھرم دے ناں بیٹھ سمپردانکتا دا ننگا ناچ نہ ہو سکے تے سماج دے سنکھے چہرے اتے کسے قسم دے داغ جاں دھبے نہ پے سکن۔ منکھی رشتیاں اتے سنبندھاں نوں ایکتا دی درشتی توں پرہاشت کرن والی میری اک نظم * ماں جو ادھر وی ہے اودھر وی ہے * دا الیکھ کیتا جا سکدا ہے۔ اس نظم دی بہت پرشنشا ہونی ہے تے ایہہ سی.بی.ایس.ای. اتے ہریانہ سکول بورڈ دی دسویں جماعت وچ پچھلے کئی سالوں توں پڑھائی جا رہی ہے۔

ایہہ نظم مینوں پاکستان وچ لاہور دے اک پرائیویٹ چینل 'روائل ٹیوی' اتے وی پڑھن (سناؤن) دا موقع ملیا۔ اتھے میری انٹرویو اگھی پاکستانی لیکھکاں نیلما ناہد درانی نے لئی سی ایہہ نظم اس طرحاں ہے :-

ماں جو ادھر وی ہے اودھر وی!

اج پھیر سارا دن چمکیا ہے سورج

ادھر وی اودھر وی

سرحد دے اس پار

سرحد دے اس پار

ہوا مست ہے خیر سرحدی پہرے توں

ہمسائے دے گھر وچ گئی ہے۔

اس طرف بنھاں خوف دے گھمی ہے

سیھ دی سکھ ساند پچھی ہے

تے پھر پرت آئی ہے میری طرف

بنے رات بوویگی

چندہ ماما آئیگا

تے

اپنے نال دنیاں دیاں انگنت

کہانیاں لیائیگا

ادھر وی دادی اپنے پوتے نوں کہانی سنائے گی

اودھر وی دادی اپنے پوتے نوں کہانی سنائے گی!

چنا وی تیری چاننی، تاریا وے تیری لوء'

چن پکاوے روٹیاں تارا کرے رسوء'

شاید اسیں بھلّ بی گئے ہاں

مامے دے رشتے نوں

ماما تاں ماں دا بھرا بندا ہے

ماں جو ادھر وی ہے اودھر وی

سرحد دے اس پار

سرحد دے اس پار

ماں دا سبھ نوں سناؤندی ہے لوریاں

دیندی ہے نگہ

تیری ماں سو میری ماں

اینی بی گلّ ہے دنیاں دے ہر جھگڑے دا

ایوؤ حلّ ہے

چلو آؤ! کنڈیالی تار نوں اکھاڑیے

دھرتی ماں دی بکّ تے

کنڈیالیاں تاراں گڈیاں نے کملیو

آؤ! سرحد دی تار تھاویں پھلّ بیجیے

پھلّ جو محبت دا سرناواں نے

پیار دا پرگٹاواں نے

پریم دیندے نے اکّ دوجے نوں پھلّ پریم بھینٹ' چ

خوشبو ادھر وی پھیلیگی

خوشبو اودھر وی پھیلیگی

اج پھیر سارا دن چمکیا ہے سورج

ادھر وی اودھر وی

سرحد دے اس پار

سرحد دے اس پار!

اج وی ساڈے ملک وچّ نفرت، ہنسا، وکھریویں، ورودھ تے ونڈ دے بیج بیجے جا رہے ہن۔ ایہناں سمپردائکتا والے بیجاں وچوں کس طرحاں دے خطرناک نفرتی کنڈیاں والیاں جھاڑیاں اگنگیاں تے ایہہ کنڈھے بھارت ماں دے سینے تے سریر نوں کس قدر زخمی کرن گے اس دا قیاس ستا دی لالسا رکھن والے کرن توں اسمرتھ جاپ رہے ہن جاں دیش توں پہلاں سوے۔ ہت جاں سرمائیداراں دے ہتاں نوں ترزیہ دیندے لگدے ہن۔ ربّ خیر کرے!

اس لیکھ وچّ اساں نے اس وڈے دکھانت بارے کجھ نقطے آپ سبھ نال سانجھے کیتے ہن۔ اس واپر چکے بھانے توں کس طرحاں دے سبق لئے جا سکدے ہن۔ ایہہ مدعا ساڈے سامنے ہونا چاہیدا ہے۔ کرسی تاں کسے دی سکی نہیں ہندی۔ اس لئی اس ذمہ واری نوں سابتکاراں، چنتکاں، بدھیجیویاں، پترکاراں، کلاکاراں نوں نبھاؤن لئی ہی اگے آؤنا چاہیدا ہے۔

ایسوسیٹیٹ پروفیسر

مکھی (سابقہ) پنجابی وبھاگ

گاندھی میموریل نیشنل کالج

انبالہ کینٹ

ڈاکٹر. ہرپریت

ڈاکٹر: ہرپریت ایسوسی ایٹ پروفیسر پوسٹ گریجویٹ پنجابی وبھاگ کنیا مہاودیالیا، جالندھر۔
ادھیان تجربہ 25 سال، تن پستکاں پرکاشت، پندراں کھوج پتر پرکاشت، دو ریسرچ پروجیکٹ مکمل
کیتے اتے ویہہ کھوج پتر سیمیناراں/کانفرنساں وچ پرستت کیتے۔ ڈاکٹر. ہرپریت

بہیشم ساہنی دا ناول بہیشم ساہنی دا ناول

تمس: تھیمک پاسار

ڈاکٹر. برپریت۔

تمس' (1973) بہیشن ساہنی دی شاہکار رچنا ہے جس نوں بھارتی ساہت اکادمی پرسکار پراپت ' ہویا۔ بہیشم ساہنی ہندی دے چوٹی دے ناولکاراں وچوں بن۔ پنجاب سرکار نے 1975 وچ اوہناں نوں سرووتم ہندی ساہتکار وجوں سنمانیاں۔ مول روپ وچ ایہہ ناول ہندی وچ لکھیا گیا ہے پر اسدا ہور بھارتی بھاشاواں وچ انوواد وی ہویا ہے۔ پنجابی وچ اسدا انوواد ٹھاکر دت جوشی نے کیتا ہے اتے بھاشا و بھاگ پنجاب نے پرکاشت کیتا ہے۔ 'تمس' ناول آزادی ملن توں کجھ دن پہلاں گھپ ہنیرے دے وایومنڈل وچ واپری لہو بھجی کہانی نوں پیش کردا ہے۔ گووند نہلانی نے اس اتے ادھارت دوردرشن دھاراواہک اتے اک فلم وی بنائی۔

تمس' 1946-47 دے دیش۔ ونڈ دے دکھانت نال سبندھت ناول ہے۔ اس وچ پنجاب دے اک ضلعے ' نوں پرویش وجوں لیا گیا ہے۔ 'تمس' اپنے پرکاشن توں 30 ورھے پہلاں دی اتہاسک گھٹنا نوں ساہتک سچ وچ ڈھالدا ہے۔ ناول دا آرنہہ پاتر نتھو رام دے اک بدرنگ تے موٹے سور نوں مارن دی لمی تے تھکا دین والی پرکریا نال ہندا ہے۔ مراد علی نام دا اک ویکتی نتھو رام نوں پنج روپے دا نوٹ پھڑاؤندا ہویا اکھدا ہے:

ساڈے سلوتری صاحب نوں اک مریا ہویا سور چابیدا ہے۔ ادھر سور بہت گھمدے بن۔ اک سور نوں ادھر کوٹھڑی وچ کر لئی تے اوہنوں مار سٹیں۔ (تمس، پنہ 2)

بعد وچ ایہی سور اک مسیت دے آگے سٹوا دتا جاندا ہے۔ ایہہ کم کس ولوں کیتا جاندا ہے؟ اس دا پتہ بعد وچ لگدا ہے۔ مسیت دے ساہنے مریا سور ویکھ کے مسلمان بھڑک پیندے بن۔ اس توں فوراً بعد اک گاں مار دتی جاندی ہے۔ اس نال ہندو بھڑک پیندے بن۔ لوکاں دے مناں وچ بے وشواسی تے اسرکھیا دے بھاؤ زور پھڑ لیندے بن۔ تناؤ دی ایہہ سنہتی پنڈاں، شہراں اتے قصبیاں تک پھیل جاندی ہے۔ ایہہ تناؤ دنگے دا روپ دھارن کر لیندا ہے۔

بہیشم ساہنی نے 'تمس' وچ دھارمک کٹڑتا اپر آدھارت فرقہ پرستی دے وستو سندر بہاں اتے منو ستھتیاں دے سماجک سندر بہ نوں پرت در پرت اگھاڑیا ہے۔ بندو جاں مسلمان ائے کٹڑ ہو سکدے بن، اسدی سہج روپ نال کلپنا وی نہیں کیتی جا سکدی۔ کٹڑ بندتو دی پیشکاری لئی بہیشم ساہنی دی بہاشا شیلی نے اس و اتاورن دا بہاوپورت چترن کیتا ہے:

جواناں نوں تیل ابالن واسطے کڑابی نہیں مل رہی سی۔ باری لاگے تنّ چاقو، اک چہرا اک چھوٹی جہی کرپان نال نال جوڑ کے رکھ دتے گئے سی۔ کمرے دی نقرے دس ڈانگاں رکھیاں گئیاں سن۔ (تمس، پنہ 77)

بہیشم ساہنی اجیہے درشاں دی سر جنا کر کے ایہہ دھارنا پیش کردا ہے کہ کٹڑ پنتھی بندو تے مسلماناں دی گھرنا دا پاتر ہمیشاں غریب ہی بندا ہے، چاہے اوہ بندو ہووے جاں مسلمان۔ اک بھولے بھالے نوجوان رنویر نوں دیودت دی سکھیا ہتیارا بنا دیندی ہے۔ دیکھدے ہی دیکھدے ایہہ ورتارا رنویر ورگیاں دے روپ وچ پوری پیڑھی نوں ہی کلاوے وچ لے لیندا ہے۔ اس یوجنا بندی دا اک ہور پکھ ہے۔ سکھاں دوارا حملے دی تیاری کرنا۔ اسلحہ پچھلے برانڈے وچ تے گرن تھی دے کمرے وچ اکٹھا کیتا جا رہا ہے۔ پنڈ دے ست گرسکھاں کول دنالی بندوقاں تے پنج بکسے کارتوساں دے سن۔ جتھے دار٪ کشن سنگھ سرکھیا دا پر بندھ کر رہا سی۔ ہرے چھجے والے شیخاں دے مکان وچ مسلمان اسلحہ اکٹھا کر رہے سن۔ اتھے پنڈ دے سارے مسلمان کسان، تیلی، حلوائی بن اکٹھے ہو گئے سن۔ کافراں دے خلاف جہاد دی تیاری چل رہی سی۔ اکھاں وچ خون اتر آیا سی تے قربانی دا جذبہ دلاں وچ لہراں مار رہا سی۔

دھارمکتا اپنی امانوی تے خطرناک بندی جا رہی سی کہ لوکاں نے اک دوجے دی کتلوگارت کرن دی کھلی چھوٹ لے رکھی سی۔ پر اس دے نام۔ نال کمیونسٹ پارٹی نال سمبندھت دیودت، سوہن سنگھ تے میرداد ورگے پاتر اس کتلوگارت نوں روکن اتے بہانیچارک سانجھ نوں برقرار رکھن دے یتن کر رہے سن۔ کانگرس دے بخشی جی وی اس طرحاں دے یتن کردے بن پر ستھتی اپنی وگڑی ہوئی سی کہ ساریاں کوششاں بے کار جاندیاں بن۔ ایہہ پاتر مذہبی زنون دے ساہمنے سمجھوتہ کرنا بار سمجھدے سن۔

انگریزاں دی 'پاڑو تے راج کرو' دی راجنیتک چال عام لوک سمجھن توں اسمرتھ بندے بن۔ اسے پرسنگ وچ بڈھا کریم خاں دا پاتر کہندا ہے:

حاکماں دے من دی گلّ بجهنی کوئی عام آدمی دے وسّ دی گلّ نہیں ہے۔ حاکم دور دی سوچدا ہے، اوہدے بر فیصلے دے پچھے دور اندیشی پائی جاندی ہے، جو کجھ اوہ دیکھدا ہے اوہنوں عام انسان نہیں دیکھ سکدا۔ (تمس، پنہ 111)

دیش ونڈ نال سنبندھت اس سمپردانک ماحول دے باو جود شاہنواز ورگے امیر مسلمان اتے رگھوناتھ ورگے امیر ہندو درمیان اس و اتاورن وچ وی دوستی بنی رہندی ہے۔ شاہنواز دی ہندو ورودھی نفرت رگھوناتھ تے نہ ورھ کے اس دے نوکر ملکھی اتے ہی ورھدی ہے۔ اس امیر نوں اپنے گہنیاں دی چنتا تاں ہے، پر اس وفادار۔٪ نوکر پرتی اپنا کوئی فرض نہیں سمجھدا، جو اس دے گھر دی رکھوالی کر رہا ہے۔ جدوں شاہنواز کہندا ہے کہ ملکھی دی بڈی ٹٹ گئی ہے اسنوں تہاڈے کول چھڈّ جاواں؟ تاں رگھوناتھ تے اسدی پنتی اس سوال توں پریشان ہو جاندے ہن۔ انت شاہنواز نوں ہی اس ذمہ واری نوں اپنے سر لینا پیندا ہے۔ سوارتھ دے اس ہندو تے سمپردانکتا گرسٹ سماج دی کھوکھلی تے سویسیوی ادھیاتمکتا وی ننگی ہو جاندی ہے۔

بہیشم سابنی 'تمس' ناول وچ سممانتر کتھانک دے سرجن راہیں برتانت نوں قصبے توں پنڈاں ولّ موڑدا ہے۔ اس نال سمپردانکتا دی مہاماری توں پیڑت ہندو مسلمان سماج دے وڈمبناپورن یتھارتھ دے کئی رہساں توں پردہ اٹھدا ہے۔ غریب برنام داس جو چاہ دی دوکان کردا ہے، اسنوں تے اسدی گھر والی نوں بے گھر ہونا پیندا ہے۔ سردار تیجا سنگھ پنتھ دی رکھیا لئی غریب سکھاں تے اوہناں دیاں پنتیاں کولوں قربانی منگدا ہے۔ اتیجنا بھرے ماحول وچ اوہ اپنا سبھ کجھ دین لئی تیار ہو جاندے ہن۔ جدوں ترکاں نوں سمجھوتے دے بدلے دو لکھ روپئے دین دی واری آئی تاں تیجا سنگھ ساریاں عورتاں دے گہنے لواؤن لئی اتاولا ہو جاندے۔ جد کہ اوہ آپ انے امیر ہے کہ ایہہ ساری رقم اوہ خود بھر سکدا ہے۔ اک سکھ پاتر کہندا ہے:

دینا چاہو تاں دو لکھ تسیں اکلے دے سکدے ہو تیجا سنگھ جی، تسیں بڑی مایہ اکٹھی کیتی ہے۔ (تمس، پنہ 249)

پر تیجا سنگھ اوہدیاں گلاں ولّ کوئی دھیان نہیں دندا۔ بہیشم سابنی بڑے بھاوپورت ڈھنگ نال اس پاسے دھیان دواؤندا ہے کہ کٹڑپنتھی جاتی اکٹھ وچ کوئی سچا جاتی پریم جاں سمودائے پریم نہیں بندا، بلکہ ہر کوئی اپنے اپنے سوارتھ لئی ہی اس سمودائے وچ شامل بندا ہے۔

تمس' بھارتی لوکاں دے نام۔ نال انگریز حکمراناں دا دوغلا کردار وی اگھاڑدا ہے۔ انگریزاں دی 'پاڑو تے راج کرو' دی نیتی سمپردانک وواد نوں جنم دیندی ہے۔ پھر اوہ خود اس وواد نوں ٹھہلّ

پاؤن لئی مسیحا بن کے اگھڑدے بن۔دنگیاں دے سوتر دھار انگریز افسر رچرڈز دی پتئی لیزا اس دوگلیپن نوں اگھڑدی ہے:

میں سبھ جاندی ہاں۔دیش دے نام 'تے ایہہ لوک تہاڈے نال لڑدے بن تے دھرم دے نام تے تسیں ایہناں نوں لڑاؤندے ہو۔(تمس، پنہ 2)

تمس' ناول دے ایہہ ویروے بہت مہتوپورن بن۔ایہناں توں انگریز سامراج دا 'پاڑو تے راج کرو' ' دا ڈیزائن بھلی بھانت اگھڑ آؤندا ہے۔امن کمیٹی بندی ہے، راحت کمیٹی بندی ہے۔ پر اس پرسنگ وچ موہن لال دا ایہہ واک بڑا سارتھک ہے:

امن بن کی کرواؤگے۔امن تاں تہاڈے صاحب نے کروا دتا ہے فساد کرواؤن توں بعد بن امن کروا ربا ہے۔(تمس، پنہ 302)

مراد علی جو دنگے دا موڈھی موہرا سی، بس دی سبھ توں اگلی سیٹ تے بیٹھا شانتی ابھیان لیڈر بنیا بیٹھا ہے۔رلیپھ کمیٹی دا کرمچاری صرف انکڑا چاہندا ہے، کھدے نال کی ہویا اس نال اسدا کوئی لینا دینا نہیں، کنے غریب مرے، کنے امیر، کنے ہندو مرے، کنے مسلمان، بھلا ایہناں گلاں نال کی واسطہ۔ناول کار ایہہ دھارنا پیش کردا ہے کہ دیش وچ بار-بار ہون والے سمپردانک دنگیاں وچ ہندو ہون جاں مسلمان، سکھ ہون جاں کوئی ہور اوہناں وچ زیادہ سنکھیا غریباں دی ہی بندی ہے۔شاہ نواز ورگے رئیس مسلمان، رگھوناتھ ورگے کھادے پیندے ہندو تے تیجا سنگھ ورگے سکھی سردار ایہہ سارے ایہناں دنگیاں توں صاف بے داغ ہو کے بچ جاندے بن۔

دیش دی آزادی توں پہلاں بھارت وچ فرقو پاشوکتا دا جو ناچ نچیا گیا اسدا ویراگمئی چترن 'تمس' وچ پیش ہویا ہے۔ساڈے دیش وچ فرقہ پرستی دی سمسیا بہت پرانی ہے۔اس دے دینتتا پنجیاں توں سانوں حالے تک مکتی نہیں مل سکی۔آزادی توں پہلاں ودیشی شاسکاں نے اپنے پیر مضبوط کرن لئی اس سمسیاں نوں ہتھکنڈا بنایا۔اوہناں ولوں بیجے فرقو بیجاں دے رکھ بنن دی کتھا ہے۔ 'تمس'۔آزادی توں بعد دیش دے راجنیتک دل وی اسے رجھان نوں اکسا، ودھا کے اسدا گھناؤنا استعمال کر رہے بن۔اس تباہی دا شکار اوہ نردوش اتے غریب لوک بندے بن جو نہ ہندو بن، نہ مسلمان صرف انسان بن۔

بہیشم ساہنی نے اس رچنا وچ آزادی توں پہلاں ہونے فرقو دنگیاں نوں آدھار بنا کے اس سمسیا دا سوخم وشلیشن کیتا ہے۔'تمس' آزادی توں پہلاں کیول پنج دناں دی کہانی نوں لے کے بنیا ناول ہے پر کہانی وچ جو پرسنگ، سندربھ تے نشکرش ابھردے بن اوہناں نال ایہہ پنج دناں دی کہانی نہ ہو کے ویہویں صدی دے ہندوستان دے بن تک دے لگبھگ سو سال دا سابتک سچ ہو نیڑدا ہے۔ایہہ

ناول جاتی، پریم، دھرم، پرمپرا، اتہاس اتے راجنیتی ورگے سنکلیاں دی آڑ وچ شکار کھیڈن والیاں لکیاں شکتیاں دا بے باک برتانت سر جدا ہے۔

تمس' دی سمپورن کتھا-وستو دو کھنڈاں وچ ونڈی ہوئی ہے پہلے کانڈ وچ 13 پرکرن بن-دوجا ' کھنڈ پنڈ اتے کیندرت ہے۔ ناول دا رچناتمک سنگٹھن کلاتمک سندھان دی درشٹی توں وی ولکھنتا گرہن کر جادا ہے۔ ناول وچلے سنواد اتے ناٹکی تہ پرہاوشالی بن-بھاشا ہندی، اردو، پنجابی اتے انگریزی دا مشرت روپ ہے۔ 'تمس' دا بھاشانی انوشاسن کتھا دے پرہاؤ نوں ڈونگھائی پردان کردا ہے۔ ورناتمک اتے منووشلیشناتمک شیلی دی ورتوں ناول کار دے کلا-شپ نوں پرگٹ کردی ہے۔ اس ناول وچ کتھا-وستو دے انوسار رنگ بدلدی شیلی ویکھن یوگ ہے۔

چیرمین دے ڈیک توں پتر

سنیل بھائیادوارا پی. ایچ. ڈی

کہاوتان بھائیچارے دی مانسکتا نوں درساؤندیان بن اتے ایہہ اس سمیں دے لوکاں دی سیانپ نوں
درساؤندیان بن - کہاوتان دا سبھاء اجیہا ہے

کہ، بھاویں ایہہ چھوٹیاں بن، پر ایہہ شاید روئے اتے وشواساں دے سبھ توں ودھیا سنکیتک
بن...

میرے پتا جی نے اک وار مینوں کیہا سی "پتر! پانی دے ہتھ جوڑ نہیں ہوں دے پر بندہ ڈوب کے
مار دندا" (ندی دے پانی وچ ہتھ اتے پیر نہیں بندے، حالانکہ اس وچ ویکتی نوں ڈبن اتے مارن
دی طاقت سی) اس سمیں میں سمجھ نہیں سکیا کہ اوہ کی دسن دی کوشش کر رہا سی پر اپنی
زندگی دی اس عمر وچ ڈونگھے ارتھ نوں سمجھ گیا۔ اوہ 2014 وچ اکال چلانا کر گیا اتے اوہناں
سیانپ بھرے شبدان نوں سمجھیا جو اسنوں اپنے پرکھیاں توں وراثت وچ ملے سن جو اوہ آخری
ویکتی سی جو پنجاب دی ونڈ توں بعد گجراں والہ توں پرواس کرن توں بعد لے جا سکدا سی۔
اسدی دوجی لائن سی "ککر لوکا نوں جگن داتے، بندہ اس نوں واڑ مار دا"۔ "ککر اپنی فطرت توں
باج نہیں آؤندی تے بندہ نہیں اٹھدا" (ککر سویر ویلے سوں رہے ویکتی نوں جگاؤن دی کوشش
کردا ہے اتے بدلے وچ کھانے لئی ویکتی نوں مار دتا جاندا ہے)۔ اسنے اوہناں نوں چیتاؤنی دتی
کہ اوہ کدے وی بستری توں اٹھن لئی اشارہ نہ کرن۔ بدلے وچ، لوکاں نے اوہناں نوں مار دتا
جیہناں نے اوہناں نوں اجیہا کرن لئی کیہا) اسنے اک وار مذاق وچ کیہا سی "ککڑی نوں پتہ ہے
سور ہو گئی، پر اوہ کج نہیں کہاں دی، ککڑ بنگا ڈینڈیوں نہیں رکدا تے مریا جندا" (ککڑی نوں
وی پتہ ہے کہ سویر ہو گئی ہے پر اوہ چپ رہندی ہے، ایہہ ککڑ ہے جسدی کڑکن دی عادت ہے
اتے اوہ اوہناں نوں اٹھن دا اشارہ کرن لئی اچی آوازاں دیندی ہے، اتے جس نوں اوہ جگاؤن دی
کوشش کردا ہے اسنوں مار دتا جاندا ہے)

ککڑ باج نہ آوے بنگا"

بندہ باج نہ آوے وڈا"

اکت وار میری ماں اکت کھلھے ویہڑے وچ کھانا بنا رہی سی اتے اکت کاں بانگ دین لگّ پیا۔ اسنے سانوں دسیا "کوئی پرہونا آن والا" (کجھ مہمان آؤن دی امید ہے اتے ایہہ بانگ دین دی نشانی ہے)۔ میں سمجھن وچ اسپہل رہا پر پرپکتا دی اس عمر وچ احساس ہویا کہ ایہہ کتھن پنجابی سبھیتا جنا پرانا ہے۔ وشو وگیانیاں نے پشٹی کیتی ہے کہ دنیا دی سبھ توں پرانی سبھیتا جو بناں سرکار اتے کسے وی دھارمک سنکلیپ دے ادھین سی، دنیا وچ خوشحال سی اتے اوہ باقی دنیا نال وپار کردے سن۔ اوہ سمندری رستے راہیں یاترا کردے سن پر کشتیاں انیاں مضبوط نہیں سن کہ اوہ ڈونگھے سمندر وچ چل سکن۔ اوہ اپنی منزل تک پہنچن لئی زمین دے نال-نال سفر کردے سن۔ کئی وار سمندری پانی اوہناں دے جہازاں نوں ڈونگھے سمندر وچ دھک دندا سی اتے اپنا نیویگیشن گوا دندا سی، اوہ اپنی یاترا دوران کئی کاں لے جاندے سن۔ اکت وار جدوں اوہ رستہ بھلّ جاندے سن اتے زمین دا پتہ نہیں لگا پاؤندے سن تاں اوہناں نے کاں نوں زمین دی بھال وچ اسمان وچ اڈن دتا۔ اوہناں دناں توں ایہہ واکنش تیار کیتا گیا سی۔

بعد وچ، اکت عورت ساڈے گھر آئی، اتے میری ماں اسنوں اپنے پچھے کھڑی دیکھ کے حیران رہ گئی۔ اسنے جپھی پائی اتے کیہا، "میں کاں نوں 'چڑی' (چپاتی، کھنڈ اتے گھیو نوں پیس کے بنائی گئی اکت مٹھی پکوان) بھیت کر رہی سی اس امید وچ کہ اوہ تہاڈے آؤن دا سنیہا لے کے آویگا۔ مینوں خوشی ہے کہ تسیں مینوں ملن آئے سی، اتے میری پیش کش سوپکار کر لئی گئی۔

اکت وار میری ماں دے دوست دے پتر دا ویاہ ہویا سی اتے اوہ اپنی نونہ دا چہرہ دیکھن لئی اوہناں دے گھر آئی۔ 'مونہ دکھائی' (چہرہ کھولہنا) دا رواج سی۔ اکت نویں ویابی کڑی اپنے چہرے 'تے پردہ پا کے بستری 'تے بیٹھ گئی اتے لوک پہلی وار اسدا پردہ تھوڑا جیہا چکّ کے اسدا چہرہ دیکھن لئی اٹھے۔ جویں ہی اسنے اسنوں دیکھیا، اسنے "باتھ لائیوں ملی ہوں دی ہے" (اسدا ارتھ بہت سندر ہے) کیہا۔ اسنے اسنوں اکت تحفہ دتا اتے کیہا "میں اپنے پتر لئی پنتی اسے طرحاں چنانگی جو میں ویکھی ہے)۔ جیکر اسدا چہرہ ودھیا ہے تاں اس دے من پسند شبد سن "مونہ دی ٹکی سونے ہے" (اسدا چہرہ سندر ہے)۔

ایہہ کتاب کرم وار گجراں والہ اتے جیہلم توں لیاندے گئے محاوریاں اتے کہاوتیں دا نتیجہ ہے، اتے پنجاب دی ونڈ دوران بھارت چلے جان سمیں سمیں دے نال گواچ گئی۔ اوہناں نے اکت ودھیا کم کیتا: اوہ بھارت وچ گھر وچ اکو بھاشا بولدے سن اتے کمائی لئی باہری سبھیچار سکھن دی کوشش کردے سن۔

میرے پتا جی اسے گلی وچ رہن والے اک بزرگ آدمی دی موت اتے شوق پرگٹ کرن گئے سن۔ اوہ پنجابی سبھیچار وچ رہ رہے سن جتھے نیڑلے علاقے دے ہر کوئی مرتک دیہہ دے نال شمشانگھاٹ جاندا ہے۔ اوہ تھوڑا نراش ہو کے آئے اتے میری ماں نوں دسیا۔ اوہناں دے پتر اتے دھیان دولت دی ونڈ لئی لڑ رہے بن۔

موئے پے جندے وس“

بھاوے رکھ بھاوے پوری”

مردہ جیوندے لوکاں دے ہتھان وچ ہے جو اسنوں رکھ سکدے بن جان دفنا سکدے بن))

بھارت وچ پنجاب پاکستان توں آئے لوکاں توں کہواتاں اکٹھیاں کردے سمیں میں اوہناں دیاں کہواتاں دی پرشنسا کیتی جیہناں نوں خاص دھرم وشواسیاں دیاں بھاونواں نوں ٹھیس نہیں پہنچاؤنی چاہیدی۔ امرتسر دے لوک لاہور نال وپار کردے سن اتے منیری دوکان دے پھیریدار (بندی، چڈی، عورتاں دے میک اپ اتے روزانہ لوڑ دیاں چیزاں لئی رنگ روغن) ایہہ لوک وپاری سن اتے منافع مکھ کیندر سی۔ اس پرکریا وچ، اوہ عورتاں نال ودھیرے منافع کماؤن وچ تھوڑا چلاک، بیراپھیری کرن والے اتے وادھو مٹھا لین والے بن گئے۔

ترنتارن دے منیارے“

ہینٹتھوئن پٹلے تے اتروئن پھیرے۔”

ترنتارن امرتسر دے نیڑے شہر ہے))

وکریتا جو ہر طرحاں دے ہنر ویچدے بن؛ ترنتارن توں کچ دے بازوآں دا اک نرمانا اتے ویچن (والا کلیور بن اتے پتلے بن پر اک بھاری تل والا پاسہ ہے۔)

لاہور دیاں ایہہ عورتاں چاہندیاں بن

امرتسر دے وپاریاں دے ماڑے چرتن نوں درساون لئی پر اوہناں نے پوتر شہر امرتسر دا نام لین توں پرہیز کیتا اتے حوالے وجوں ترنتارن نوں چنیا۔

ایہناں کہواتاں نے مارکیٹنگ وچ مدد کیتی

پو دیوا دی، گھگرا اوٹ اڈو دی چنی کنگہار دی”

ڈیرا غازی خان دا کیسری، اڈو دا پیٹیکوٹ اتے کنجر دی چنی مشہور بن))

اکت دن میں غلطی نال اپنے وڈے بھرا دوارا لیاندا اکت سندر سجاوٹی ٹکڑا توڑ دتا اتے اس دے مینوں جھڑکن توں پہلاں، میری ماں نے رسوئی وچّ کم کردے ہوئے پچھیا “کی توڑ دیتا” (توں کی توڑیا ہے؟) میرے بولن توں پہلاں میری بھین نے اسنوں دسیا “اوہ کچّ دا ٹوکا” (اوہ سجاوٹی کچّ دی چیز)۔ اسنے ترنت جواب دتا “کوئی گل نہیں شیشہ توٹ نہ کسے وڈی گھٹنا توں بچایا۔ شکر کرو کسے نوں کوئی چھوٹی نہیں آئی (ٹٹیا ہویا شیشہ درساوندا ہے کہ کوئی وڈا حادثہ ٹل گیا ہے۔ کوئی وی زخمی نہیں ہویا اتے ربّ دا دھنواد کردا ہے)۔ اس دے اس بیان نے گھر دی شانتی بچائی اتے میرے بھرا نے میری انسکھاویں گھٹنا بارے پچھیا کیونکہ کجھ نہیں ہویا سی۔

کہاوتان راجنیتک درش نوں وی درساوندیاں بن جدوں کجھ پنجابی کہندے بن

جو کھا لتا نہ دا،

باقی نادر شاہ دا”

جو کجھ تسین کھا لیا ہے اوہ تہاڈا ہے اتے جو تسین بچایا ہے اوہ لٹیرے نادر شاہ لئی ہے))

چور اچکا چودھری،

گنڈی رن پھردان”

چور، جیبکٹڑ، اتے بدمعاش مکھی اتے آگؤ بن، اتے بدمعاش عورتاں ستکار یوگ آگؤ بن))

ایہہ اوہناں لوکاں لئی ورتیا جاندا ہے جو انیتک اتے دھوکھے باز ہو کے سماجاں دی آگوانی کرن اتے سدھارک ہون دا دکھاوا کردے بن، جاں اوہناں لوکاں لئی جو سازشاں اتے دھوکھے نال لوکاں اتے پرہاوا پاؤندے بن

ایہہ کہاوت عام لوکاں دے سماجک جیون نوں پرہاشت کردی ہے

میں قرر، میندا یار قریشی؛“

ہکی گلہوں دردی مسلمان کریسی۔“

میں اکت قرر عورت ہاں، اتے میرا پریمی قریشی ہے؛ مینوں صرف اکت چیز توں ڈر ہے، یعنی کہ، (اوہ مینوں اکت مسلمان بنا دیویگا)

اکت نوجوان الجھیا ہویا آدمی اپنی گواچی سوچ وچ اپنی کھلی بالکونی 'تے کھڑا سی کہ مینوں کس رستے 'تے چلنا چاہیدا ہے؟ اسدی الجھن اس دے پریشان سریر وچ پرتیبمبت ہو رہی سی کہ اوہ ادھیاتمکتا دے رستے وچ آگے ودھے جان سنسارک معاملیاں وچ جیوندے رہن۔ اسنے اکت نوجوان عورت نوں اپنے سر 'تے ددھ دا گھڑا چکی دیکھیا اتے اس دشا ول چلی گئی جتھے اسدا پریمی کھڑا سی۔ اس دے پریمی نے پچھیا، "تہانوں کوں پتہ لگا کہ میں اکت پرانی جگہ 'تے کھڑا ہاں؟" اسنے مسکراؤندے ہوئے کیہا، "دل دی گل دل جان دا۔" (دل جاندے ہن کہ دوجا دل کتھے ہے)۔ اس دے پریمی نے پچھیا "منوں تیریہ لگی چل دداہ پلا" (مینوں پیاس لگی ہے اتے مینوں تھوڑا جیہا ددھ دے کے بجھایا جاندے ہے)۔ اسنے جواب دتا "سارا پی لیا،" اس دے پریمی نے کیہا "سارا میں کی کرنا (میں تہاڈے پورے ددھ دے گھڑے نال کی کرانگی)۔ اسنے جواب دتا، "نلے یاریاں تے نالے من من" (تہاڈی دوستی ہے، اس دے باو جود تہاڈے وچ وشواس نہیں ہے)۔ اس نوجوان نے اپنی بالکونی توں کھڑے ہو کے اوہناں دی گل بات اتے اس دے آخری شبد سنے ("نلے یاریاں تے نالے من من" بدل گیا اتے کجھ ہی سمیں وچ اوہ دنیا تیاگ گیا اتے بعد وچ اس نوجوان نوں بابا بلے شاہ وجوں جانا جان لگا۔ ایہہ محاوریاں اتے کہاوتاں دی شکتی ہے جو منکھی شخصیت نوں بدل سکتی ہے۔

ستکار دے نال

ڈاکٹر. سنیل بھاتیا

بھارت دا دکھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470-®

آگامی مدعے

جنوری 2025 Vol-4 ن-1

پرو اے چیئر پرسن یوگ راج انگریش، بی.اے. آنرز. سکول، ایم.اے. (آنرز)، ایم.پہل. (پنجابی)،
پی.ایچ.ڈی. (بھاشاواں دی پھیکلٹی)

پنجابی بھاشا دا آلوچک

پروفیسر، پنجابی وبھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ

فروری 2025 بھاگ 4 ن-

راجوندر سنگھ

غدر لہر دی مول گاتھا بھاگ 1 سمپادن

غدر لہر دی مول گاتھا بھاگ 2 سمپادن

موتی رام کہانی، بابا سوہن سنگھ بھکنا دوارا سمپادت

سنت رام اداسی - جیون اتے سمپورن رچناواں سمپادت

سوریا سنت رام اسادی (سمرتی گرنٹھ) سمپادن

جتھے پاش ربندا بے (جیونی)

پنجاب دی پگّ جسونت سنگھ کنول (جیونی)

کاماگاتا مارو دا اصل سچ (اتہاس)

چشمدید آپریشن بلوسٹار (سمپادن)

ایہناں کتاباں توں علاوہ، دیش دے اخباراں اتے رسالیاں وچ سینکڑے سابتک اتے اتہاسک

پینپھلیٹ پرکاشت ہوئے ہن۔

مارچ 2025 Vol-4 ن-3

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی

سیاسی سماجک ستھتی 'تے دھیان کیندرت کرنگے

اپریل 2025 بہاگ-4 ن-4

رضا نعیم لاہور وچ ستھت اکہ پرسکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناٹکی پاٹھک بے۔

اسنے یو کے وچ لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھووستھا وچ اتے پھینیٹولے، یونیسے وچ

ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوری اتہاس اتے مانو وگیان وچ سکھلائی پراپت کیتی بے۔ اوہ

پچھلے دو دہاکیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا بے اتے پچھلے اکہ دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں

وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور 'تے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ د وائر اتے آؤٹلک اتے پاکستان وچ د پھرائیڈے ٹائمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن دا سنجالن اتے سنجالن کیتا ہے، اتے اولوموپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے بن۔ اسدا انوواد اتے ناٹکی پڑھن دا کم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اک وچ انترراشٹری پدھر 'تے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور 'تے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکت راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17، لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولان وچ سماگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اک وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپتکرتا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیاتمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاتٹی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیتو/پھانٹلسٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبدالله حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنت) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنپھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

مئی 2025 بہاگ-4-ن-5

ڈاکٹر. روبینا یاسمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سٹڈیز وبھاگ وچ چیئر پرسن دا سمنان یوگ عہدہ سمبھال دی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتہاس اتے پاکستان ادھنین وبھاگ وچ اک سہانک پروفیسر وچوں اٹھ سالان توں ودھ سمین لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یاسمین نے پنجاب وچ سکھ کال 'تے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اک کمال دی گنتی

دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانان نوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور 'تے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سہنشینتا" سرلیکھ والی اک پربھاوشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ چھاپ ادھین پرکاشت کیتی گئی سی۔ یاسمین دی پچھان ڈاکٹر d راشٹری اتے انترراشٹری پلیٹفارماں 'تے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انترراشٹری پدھر 'تے کانفرنساں وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے ہن۔

جون 2025 پارٹ-4 نمبر-6

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم.اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم.ایڈ.، پی.ایچ.ڈی.، ایمریٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وشیش انک دا وشا پنجابی ہووے گا۔

اپیل:

اسیں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گورمکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سہج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں بور دو بھاشاواں وچ انوواد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹیئراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انوواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پنجابی سبھیچار دی وڈی سیوا ہوویگی۔

INFLUENCES of
the BRITISH RAJ on
the ATTIRE and TEXTILES
of PUNJAB

JASVINDER KAUR

پنجابی سنگیت دی جیونت دنیا وچّ، آسا سنگھ مستانہ دا نام چمکدا ہے۔ 22 اگست، 1926 نوں جنمے، پرسدھ سنگیتکار اتے گانک پنجابی لوک سنگیت دے چائن منارے بنے۔ پنجاب دے امیر سبھیچار اتے وراثت نوں دنیا دے ہر کونے تک لے کے جاندے ہوئے۔ اسدی آواز، روحانی اتے شکتی شالی، اس دے وطن دے درد اتے خوشی دیاں سدیوی کہانیاں نال گونجی سی۔ اس تھروویک ویروار نوں، اسیں آسا سنگھ مستانہ دے جیون اتے وراثت نوں دوبارہ دیکھدے ہاں، جسدا پنجابی سنگیت وچّ یوگدان اجے وی سمیں دے نال گونجدا ہے۔ اک وعدہ کرن والی آواز نال اک نمر شروعات: آسا سنگھ مستانہ دی یاترا پنجاب دے اک ولکھن پنڈ وچّ شروع ہوئی، جتھے اسدی جنمجات سنگیتک پرتبھا نے جلدی ہی دھیان کھچیا۔ سنگیت لئی اسدا پیار اسویکارنیوگ سی، اتے خالص سکول وچّ اس دے 8ویں جماعت دے ادھیاپک نے اسنوں گنگناؤندے سن کے اسنوں پیارا اپنام "مستانہ" دتا، اس توں بہت سماں نہیں بویا۔ ایہہ نام اس دے نال جڑ گیا اتے اس روحانی نشے دا پرتیک سی کہ دنیا جلدی ہی اسدی آواز سنیگی۔ اوہ اپنے سمیں دے پرسدھ کلاکاراں، جویں کہ میڈم نور جہاں، توں پرہاوت اتے پریرت سی، اتے پنجاب دے امیر سبھیچارک ماحول نے کے ایل۔ سہگل نوں پالیا، مستانہ دے سنگیت پرتی شروعاتی جنون نوں۔

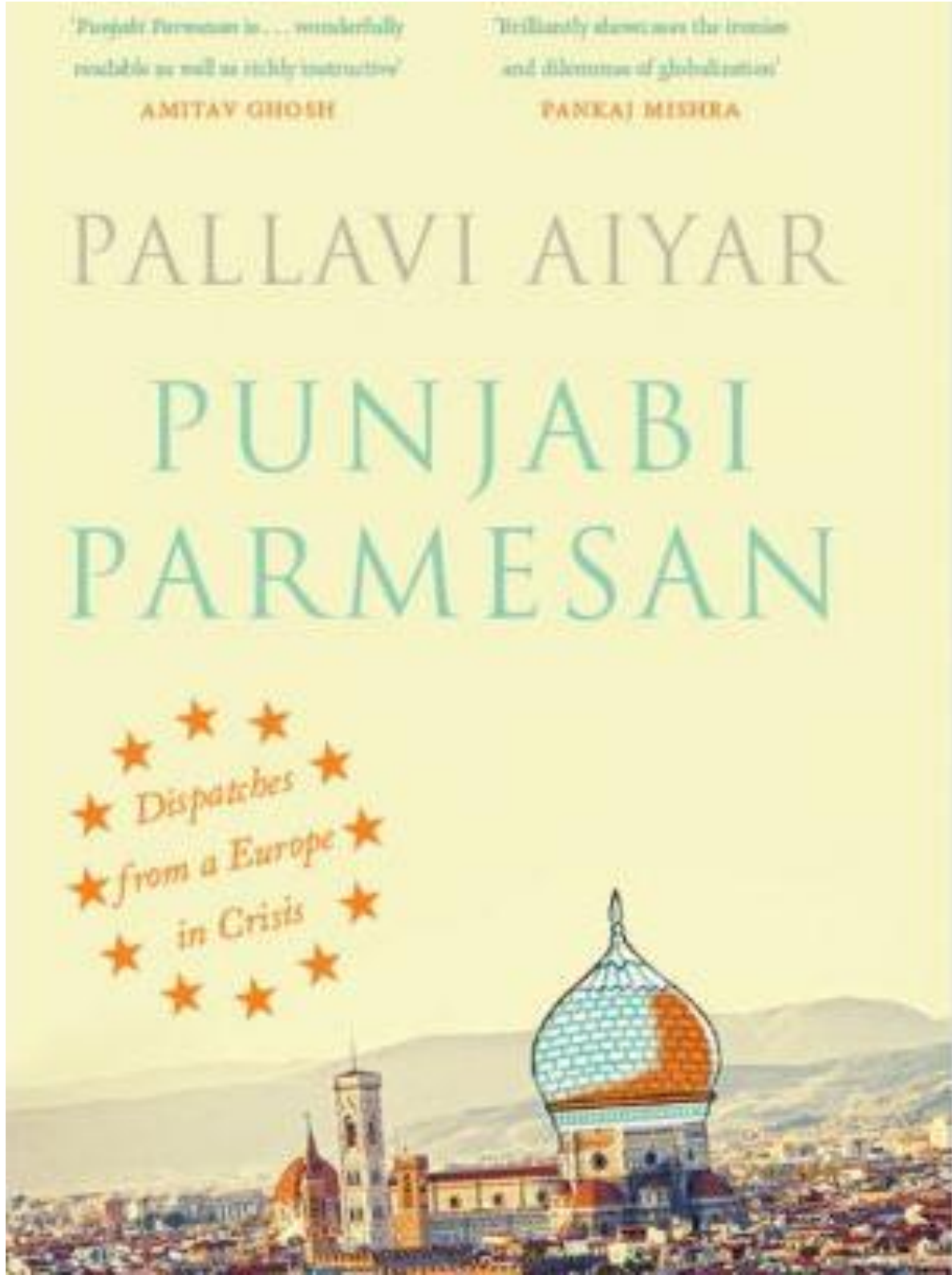
آل انڈیا ریڈیو 'تے پرسدھی ولّ ودھنا: آسا سنگھ مستانہ دے کریئر وچّ اک موڑ آل انڈیا ریڈیو نال اسدا سبندھ سی۔ 1940 دے دہاکے وچّ، آل انڈیا ریڈیو نے لوک سنگیتکاراں نوں اتشابت کرنا شروع کیتا، اتے مستانہ دی ولکھن آواز نے اک اجیہا پلیٹ فارم لبھیا جو اسنوں دیش بھر وچّ لے گیا۔ 45 سالان توں ودھ سمیں تک، اس دے گیتاں نے ہوا دیاں لہراں نوں بھر دتا، درشکاں نوں

اپنی پرمانکتا اتے بھاوننا نال موہت کیتا۔ کوی وارث شاہ دوارا "جگنی" اتے بیر-شیلی دے لوک گیتاں دی اسدی پیشکاری، جو بیر-رانجھا دی دکھائی پریم کہانی نوں بیان کردی ہے، ترنت کلاسک بن گئی، پنجاب دی سبھیچارک چیتنا وچ ڈونگھائی نال جڑ گئی۔

پنجابی سبھیچار دے گلوبل امبیسٹر: آسا سنگھ مستانہ دا پر بھاو بھارت تک سمیت نہیں سی۔ 1961 وچ، اسنوں پردھان منتری پنڈت جواہر لال نہرو دی سرپرستی ہیٹھ افغانستان لئی بھارت دے پہلے سبھیچارک وفد دے حصے وجوں چنیا گیا سی۔ ایہہ پنجاب سبھیچار دے وشوویا پی راجدوت وجوں اسدی بھومکا دی شروعات سی۔ اسنے یونائیٹڈ کنگڈم، کینیڈا، کویت اتے سنیکت راج امریکہ، سمیت ہور بہت سارے دیشاں دی یاترا کیتی ہے۔ جتھے وی اسنے پردرشن کیتا، مستانہ نے اپنے درشکاں دا منورنجن کیتا اتے پنجاب دے امیر سبھیچارک اتہاس بارے جاگروک کیتا۔ "بلے نی پنجاب دینے شیر بچینے" اتے "کالی تیری گٹ" دیاں اسدیاں رچناواں پنجابی مان دے گیت بن گئیاں جیہناں نے سبھیچارک ونڈاں نوں دور کیتا اتے دنیا بھر دے پنجابی پرواسیاں نال گونجیا۔

مانتا اتے پرسکار: آسا سنگھ مستانہ دا پنجابی سنگیت وچ یوگدان اندیکھا نہیں گیا۔ 1985 وچ، بھارت سرکار نے اسنوں دیش دے سبھ توں اچے ناگرک پرسکاراں وچوں اک، پدم شری نال سنمانت کیتا، سنگیت وچ اس دے اسادھارن یوگدان نوں مانتا دیندے ہوئے۔ اسنوں اسے سال وکاری پنجابی اکیڈمی اتے شوبھنا پرسکار پراپت ہوئے۔ سنگیت ناٹک اکیڈمی، بھارت دی پردرشن کلا لئی سکھرلی سنستھا، نے 1986 وچ اسنوں اس کھیتر وچ اسدی اتما لئی سنمانت کیتا۔ مستان دی وراثت نوں 1989 وچ ہور مضبوطی ملی جدوں پنجاب سرکار نے اسنوں کلا اتے سبھیچار وچ اس دے انمول یوگدان لئی اک راج پرسکار دتا۔

CRITICAL PERSPECTIVES ON EMPIRE

Violence and Colonial Order

Police, Workers and Protest in the
European Colonial Empires, 1918-1940

MARTIN THOMAS

منکھتا دا مکھ پاتر: امرتسر دا اکّ آدمی دو اجنبیاں وچکار وشواس دی کہانی سانجھی کردا ہے
انسانیت تو سبھ جگا ہے، منکھتا ہر جگہ ہے۔“

امرتسر دے نویں کھلھے ونڈ عجائب گھر توں اکّ ایوی کلپ وچّ، اوکارا (لاہور دے نیڑے) توں
بجے ہوئے ایسی پی راول بھارت دے اتہاس دے سبھ توں خونی سمیں وچوں اکّ وچّ دو اجنبیاں
وچکار سانجھے پیار اتے وشواس دی کہانی دسدے ہن۔ اوہ یاد کردے ہن کہ کوئی اکّ 'سردارنی'؛
اس دے پنڈ دی اکّ سکھ عورت نے اپنے پورے پریوار نوں بھارت جان والی ریلگڈی وچّ چڑھدے
سمیں قتل ہندے دیکھیا۔ عورت اپنے پتر نال موقعے توں بھجّ گئی اتے اکّ بزرگ مسلم آدمی دوارا
اسنوں بچایا گیا، جسنے اسنوں قاتل بھیڑ توں پناہ دین توں بعد، اسنوں وسن وچّ مدد کرن لئی اس
دے نال ہریاتہ دے کروکشیتر وچّ کئی شرنارتھی کینپاں وچّ لے گیا۔“ انسانیت تو سبھ جگا ہے،“
شری راول کمبدی آواز وچّ اپنی کہانی دا انت کردے ہوئے کہندے ہن۔ ایہہ اس طرحاں دیاں کہانیاں
ہن، جتھے نفرت دے بیجاں نوں پیار نال بھرپور مٹی وچّ جڑھ پھڑن لئی کوئی جگہ نہیں ہے، جو
منکھتا وچّ ساڈے وشواس نوں بحال کردے ہن۔

ششٹاچار: ایہہ کہانی بھارت دے پارٹیشن میوزیم نوں دتی گئی ہے۔))

مہینے دا شبد: سدبھاونا

1. بنہنا

2. کسگ

3. میل

4. ملت

5. سر

6. سما

7. ٹھٹھ

8. ملاپ

پنجابی ڈگدے دھندے بول:

ٹھوکر/ڈگنا×	پرسدھ	شبہ
باگڑ دینا جان لانا	گھیو دا تڑکا	رت نوں
نبیر	اتپاتی	باغی
سمے	گھنٹہ، سماں	سیتی
خالص/نفیس	کھارا/صف	شدہ/شدہ
صفت	گن/پرانشسا	گن/استت
اکت گولی دا درد	ٹرینڈ	حلق/ٹی
		سر جاں اکھ

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک: اداکارہ راگنی

(ارشاد بیگم نی راگنی)

راگنی دا جنم 1922 وچ گجراں والہ، پنجاب، بریٹیش بھارت وچ ارشاد بیگم دے نام نال ہویا سی۔ اوہ اک اداکارہ سی، جسنوں داسی (1944)، سلطان (1972) اتے نیلا (1965) لئی جانیہ جاندا سی۔ اسدی موت 27 فروری، 2007 نوں لاہور، پنجاب، پاکستان وچ ہوئی۔

اسنے دو وار ویاہ کیتا۔ اس دے پہلے پتی توں اس دے دو بچے سن جس نال اسنے 1940 دے دباکے دے شروع وچ ویاہ کیتا سی۔ اسنے 1947 وچ پاکستان جان توں بعد دوجا ویاہ کیتا جتھے اسنے سپہلتاپوروک اپنا کریئر جاری رکھیا۔

راگنی (1922 گجراں والہ، پنجاب، بریٹیش بھارت - 27 فروری 2007 لاہور، پاکستان) اک بھارتی سنیما اتے بعد وچ پاکستانی سنیما اداکارہ سی، جسنے ہندی/اردو اتے پنجابی فلماں وچ کم کیتا۔ اسنے اپنے اداکاری کریئر دی شروعات محمد کنور دے نال پنجابی فلم دلا بھٹی (1940) نال کیتی۔ راگنی نوں اپنے سمیں دی سبھ توں ودھ کمائی کرن والی اداکارہ کیہا جاندا ہے، جسنوں اے. آر. کاردار نے شاہ جہاں وچ اسدی بھومکا لئی 1 لکھ روپے دتے سن۔ اپنییاں سندر ہرنی ورگیاں اکھاں لئی جانی جاندی راگنی نوں 'آبو چشم' کیہا جاندا سی۔

اسدی ماں دی موت ادوں ہوئی جدوں راگنی بہت چھوٹی سی اتے اس دے پتا سیٹھ دیوان پرمانند اسنوں اپنے نال لاہور لے گئے۔ لاہور وچ فلم نرماتا روشن لال شوری نے اسنوں دیکھیا اتے دیوان نوں راگنی نوں فلماں وچ لانچ کرن لئی منا لیا۔

راگنی نے 1940 دے دہاکے دے شروع وچ محمد اسلم نال ویاہ کیتا، ایہہ ویاہ زیادہ دیر نہیں چلیا پر اس دے پہلے ویاہ توں دو بچے سن، سائرا اتے عابد۔ اسنے 1947 وچ پاکستان وچ ایس گل نال دوبارہ ویاہ کروا لیا جسنے بیگارار وچ اس دے نال نرمان اتے سم-ابھنے کیتا۔ راگنی نے اپنی زندگی دے آخری دن اکلے بتائے اتے گلبرگ وچ انگولیا کیتا۔

راگنی دا کیریئر روپ کے شوری دوارا ایمڈی کنور دے نال پنجابی فلم دلا بھٹی (1940) وچ شروع کیتا گیا سی۔ ایہہ فلم اک وڈی سفلتا سی اتے راگنی راتو-رات سٹار بن گئی۔ راگنی نے لاہور-ادھارت کئی پروڈکشن وچ کم کیتا جوین کہ سیہتی مراد (1941)، نشانی (1942)، روی پر (1942)، پونجی (1943)، داسی (1944) اتے کیسے کہوں (1945)۔

نیک پروین (1946) اک ہور سفل فلم سی جسنے راگنی دی اک چوٹی دے سٹار وجوں ستھتی نوں مضبوط کیتا۔ فلم نرمانا اے۔ آر۔ کاردار نے راگنی نوں ممتاز محل شاہ جہاں (1946) دی بھومکا نبھاؤن دی پیش کش کیتی، کیہا جاندا ہے کہ راگنی نوں فلم لئی اک لکھ روپے دتے گئے سن، جس نال اوہ اس سمیں دی سبھ توں ودھ کمائی کرن والی اداکارہ بن گئی،

ونڈ توں بعد راگنی نے پاکستان جان دا فیصلہ کیتا پر کجھ بھارتی فلماں وی کیتیاں جو چنگیاں نہیں رہیاں۔

فلم نرمانا اے۔ آر۔ کاردار نے راگنی نوں اپنی کے۔ ایل۔ سیگل ابھنیت فلم شاہ جہاں (1946) وچ ممتاز محل دا کردار نبھاؤن لئی بمبئی بلایا اتے اسنوں اس دے پہلے نائک کنور نال دوبارہ ملایا، جسنوں کیہا جاندا ہے کہ کاردار نے اسنوں کاسٹ کرن لئی بینتی کیتی تاں جو اوہ راگنی دے نیڑے ہو سکے۔ ایہہ وی کیہا جاندا ہے کہ راگنی نے کاردار نوں فلم لئی اک لکھ روپے لئے سن، جس نال اوہ اجیہا کرن والی پہلی ہندی فلم بیروئن بن گئی۔ اج وی، پرانے لوک اس فلم نوں سہگل دوارا میرے سپنوں کی رانی روحی اتے جب دل ہی توت گیا دے شاندار پیشکاری لئی یاد کردے بن۔ کنور لئی دکھ دی گل ہے کہ راگنی نے اس دے پیار دا بدلہ لین توں انکار کر دتا، اتے اس دے اسویکار توں دکھی ہو کے، اسدی موت جلدی ہو گئی۔

اس سمیں دوران راگنی لئی اک ہور مہتوپورن فلم نردیشک ایس۔ ایم۔ یوسف دی نیک پروین (1946) سی جتھے اسنے الہاس، کمار اتے یعقوب نال سم-ابھنے کیتا سی۔ انونڈے بھارت وچ راگنی دیاں آخری فلماں فرض (1947)، ابھنیتا سدھیر دی پہلی فلم، اتے منمنی (1947)، جس وچ جیراج سم-ابھنیتی سی۔

بھارت دی ونڈ توں بعد، راگنی نے پاکستان نوں اپنا گھر بناؤنا چنیا۔ اپنے نوین دیش وچّ اسدی پہلی فلم پنجابی فلم، مندری (1949) سی جس وچّ الیاس کشمیری سہ۔ابھنیتری سی پر دکھ دی گلّ بے کہ ایہہ فلم ودھیا نہیں چلی۔ پاکستان وچّ اسدیاں اگلیاں فلماں جوین کہ بے کار (1950)، کنڈن (1950) اتے اکیلی (1951) وی پھلاپ ہو گئیاں اتے حالانکہ نوکر (1955) سفل ہوئی، ایہہ سورنلتا سی جسدی فلم وچّ لیکھک۔سمرتھت بھومکا سی جس وچّ راگنی نے دوجی لیڈ نبھائی۔

راگنی نے اس سمیں دوران بھارت وچّ پرتھویراج کپور نال سہ۔ابھنیتری انسان (1952) اتے چمکی (1952) بنائیاں پر پھر وی، فلماں نے اس دے لئی کجھ نہیں کیتا اتے اس طرحاں، اسدا 'انڈین' کریئر ختم ہو گیا۔

دے دباکے دے اخیر تکّ راگنی نے اپنے آپ نوں سہانک بھومکاواں نبھاؤندے ہوئے پایا، اکت 50 مکھ عورت دے طور 'تے اس دے دن اس دے پچھے سن۔ اوہ اجے وی بے داری (1957) وچّ رتن کمار دی ماں دی بھومکا اتے انارکلی (1958) وچّ نور جہاں دی انارکلی دے ورودھی دل آرام دی بھومکا وچّ اکت مضبوط چھاپ چھڈن وچّ کامیاب رہی۔ پھر اوہ حسن۔اے۔عشق (1962)، نیلا (1965)، ساز۔او۔آواز (1965)، سانیکا (1968) اتے پاک دمن (1969) ورگیاں فلماں وچّ کردار بھومکاواں نبھاؤن لگّ پئی۔ اسدی آخری فلم پشتو پیش کش اب۔اے۔حیات (1983) سی۔

راگنی نے اپنی زندگی دے آخری دن مدیان کلونی، گلبرگ وچّ اکت کمرے وچّ اکلے بتائے۔ اس دے پتر، عابد، دی امریکہ وچّ بلڈ کینسر نال کئی سال پہلاں موت ہو گئی سی، جدوں کہ اسدی دھی، سائرا، ویاہ توں بعد کراچی چلی گئی سی۔ بہت سارے سینئر کلاکاراں وانگ، اسنوں انگولیا اتے بھلیا ہویا سی۔ بھاویں کہ اسدی ستھتی 'تے کیندرت اس دے انٹرویو وکھ۔وکھ نجی ٹیوی چینلاں 'تے وار۔وار پرسارت کیتے گئے سن، پھر وی کونی وی آرٹس کونسل جاں کونی ہور سنستھا اسدی مدد لئی اگے نہیں آئی۔ گٹھینے دی بیماری کارن اسدی صحت وی وگڑ گئی سی اتے اسدیاں اکت سمیں دیاں مشہور اکھاں موتیابند توں پر بھاوت ہو گئیاں سن۔

مہینے دی شخصیت: تمنجیت سنگھ ڈھیسے

تمنجیت سنگھ ڈھیسے دا جنم 17 اگست 1978, جسوں عام طور 'تے ٹین ڈھیسے وجوں جانا جاندا ہے، اکتبر بریٹیش لیبر پارٹی دے سیاستدان بن جو 2017 توں سلوہ توں سنسد ممبر (ایمپی) رہے بن۔

تمنجیت سنگھ ڈھیسے دا جنم 17 اگست 1978 نوں سلوہ وچ بھارتی پرواسیاں دے گھر ہویا سی۔ اسنے اپنے شروعاتی سال چیلوے وچ بتائے۔ اوہ جسپال سنگھ ڈھیسے دا پتر ہے، جو یو کے وچ اکت اساری کمپنی چلاؤندا ہے، اتے گریوسینڈ وچ گورو نانک دربار گردوارے دے سابقہ پردھان بن، جو کہ یو کے دا سبھ توں وڈا گردوارہ ہے۔

ڈھیسے نے 9 سال دی عمر وچ یو کے واپس آؤن توں پہلاں اپنی زیادہ تر پرائمری سکھیا پنجاب وچ پراپت کیتی۔ اسنے یونیورسٹی کالج لنڈن توں مینیجمنٹ سٹڈیز دے نال گنت وچ بیچلر دی ڈگری پراپت کیتی ہے، کیبل کالج، آکسفورڈ توں اپلائڈ سٹیٹسٹکس دی پڑھائی کیتی ہے، اتے پھٹزولیم کالج، کیمبرج توں دکھنی ایشیا دے اتہاس اتے راجنیتی وچ فلاسفی وچ ماسٹر دی ڈگری پراپت کیتی ہے۔

اپنے پتا دے نقشے-قدمان 'تے چلے ہونے، ڈھیسے نے اپنی زندگی دا بہتا سماں اساری دے کھیتر وچ کم کیتا، سکاٹلینڈ وچ اپنی اساری کمپنی چلائی۔ اسنے ڈھیسے کنسٹرکشن لمٹڈ لئی ڈائریکٹر وجوں سیوا نبھائی، جو کہ جولائی 2002 توں جنوری 2007 تک کمپنیز ہاؤس دے رکارڈاں انوسار دیوالیہ ہو گئی اتے اکتوبر 2005 توں اپریل 2011 تک ڈیجیٹی لوجسٹکس پینیلسی۔

نجاہ دا پرسدھ پریوار: ڈاکٹر. نریش تریہن، چیئرمین اتے مینیجنگ ڈائریکٹر، میدانا، کارڈینک سرجری کارڈینک کیئر، ڈپلومیٹ، ایم.بی.بی.ایس.

میداننا د میڈیسیٹی دے چیئرمین اتے مینیجنگ ڈائریکٹر، ڈاکٹر. نریش تریہن اکے وشو-پرسدھ کارڈیوویسکلر اتے کارڈیوتھوریسک سرجن بن۔ اوہناں نوں بھارت سرکار دوارا بہت ہی وکاری پدم بھوشن اتے پدم شری نال سنمانت کیتا گیا ہے۔ ڈاکٹر. تریہن نے 48,000 توں ودھ سفل اوپن ہارٹ سرجریاں اپنے نام کیتیاں ہن اتے اوہ اپنی قسم دے اکے ہسپتال دے پچھے پیرک شکتی بن۔ میڈیسن وچ ولکھن سیوا لئی بھارت سرکار توں پدم شری اتے پدم بھوشن پرسکار پراپت کیتے نریش تریہن (جنم 12 اگست 1945) اکے بھارتی کارڈیوویسکلر اتے کارڈیوتھوریسک سرجن بن۔ کنگ جارج میڈیکل یونیورسٹی، لکھنؤ، بھارت توں گریجویٹ ہون توں بعد، اوہ 1971 توں 1988 تک نیویارک یونیورسٹی میڈیکل سینٹر، مینہٹن، امریکہ وچ ابھياس کرن گئے۔ اوہ بھارت واپس آئے اتے ایسکارٹس ہارٹ انسٹیٹیوٹ اتے ریسرچ سینٹر شروع کیتا۔ اوہ میداننا-دیداننا میڈیسیٹی دے چیئرمین مینیجنگ ڈائریکٹر اتے مکھ کارڈینک سرجن وجوں سیوا نبھاؤندے بن۔ اوہ 1991 توں بھارت دے راشٹری پتی دے نجی سرجن وجوں سیوا نبھا رہے ہن اتے اوہناں نوں پدم شری، پدم بھوشن، لال بہادر شاستری راشٹری پرسکار، اتے ڈاکٹر. بی. سی. رائے پرسکار سمیت کئی پرسکار پراپت ہوئے ہن۔

اوہناں دی ماں اکے گائیکولوجسٹ سی اتے اوہناں دے پتا اکے اینیٹی ماہر سن، دوویں بھارت دی ونڈ تک لائل پور۔ وچ ابھياس کردے سن۔ اوہناں دا پریوار سری برگوبندپور، بٹالا نال سبندھت سی۔ ستمبر 1969 وچ اوہناں نے ویاہ کیتا اتے نومبر وچ امریکہ چلے گئے۔ اوہناں دیاں دو دھیاں

شائل اتے شوئن بن۔ شائل اکت وکیل ہے جسدا ویاہ پنکج ساہنی نال ہویا ہے، جو میدانتا دے سیئیو
بن۔

اوہناں دی پنتی، مدھو تریہن، اکت پترکار اتے لیکھک ہے۔ مدھو پوری تریہن (جنم 1940) اکت
بھارتی پترکار ہے۔ اوہ نیوز لائٹری نامک اکت ڈجیٹل میڈیا پورٹل دی سہ-سنستھاپک اتے مکھ
سمپادک وی سی۔ تریہن 1975 وچ بھارت واپس آئی جدوں اسنے اپنے پتا، تھومسن پریس دے
مالک، وی.وی.پوری نال مل کے انڈیا ٹوڈے نیوز میگزین دی ستھاپنا اتے شروعات کیتی۔ تریہن
نے 1977 وچ اپنی گربھ اوستھا دوران میگزین نوں اپنے بھرا دی دیکھریکھ وچ چھڈ دتا اتے اپنا
پریوار شروع کرن لئی نیویارک واپس آ گئی۔

ارن پوری، سابقہ سنستھاپک-پرکاشک، اتے انڈیا ٹوڈے دے مکھ سمپادک، اس دے بھرا بن، اتے
اداکارہ کوئل پوری اسدی بھتیجی ہے۔

خزانہ کاروبار: جگدیش چندر مہندرا، مہندرا اینڈ مہندرا دے سنستھاپک

جگدیش چندر مہندرا (1892-1951) اک بھارتی ادیوگپتی اتے 1945 وچ مہندرا اینڈ مہندرا دے سہ-سنستھاپک سن، کیلاش چندر مہندرا اتے ملک غلام محمد دے نال۔ [1][2] اوہ مہندرا گروپ دے موجودہ چیئرمین آنند مہندرا دے دادا جی بن۔

پنجاب صوبے دے لدھیانہ وچ جنمے، اوہ نوں بچیاں وچوں سبھ توں وڈے سن۔ چھوٹی عمر وچ اپنے پتا دی موت نے پریوار دی ذمہ واری اوہناں دے موڈھیان اتے پا دتی۔ اوہ سکھیا دی شکتی وچ پورا وشواس رکھدے سن اتے ایہہ یقینی بناؤندے سن کہ اوہناں دے سارے بھرا اتے بھیناں سخت پڑھائی کرن۔ اوہناں نے اپنے بھرا کیلاش چندر مہندرا نوں کیمبرج یونیورسٹی بھیجیا۔

مہندرا نے اپنی ڈگری وکٹوریا جیلی ٹیکنالوجیکل انسٹیٹیوٹ (VJTI) اتے بمبے یونیورسٹی توں پراپت کیتی، جو کہ بھارت دے پرمکھ انجینیئرنگ اتے تکنیکی سنستھاواں وچوں اک ہے۔

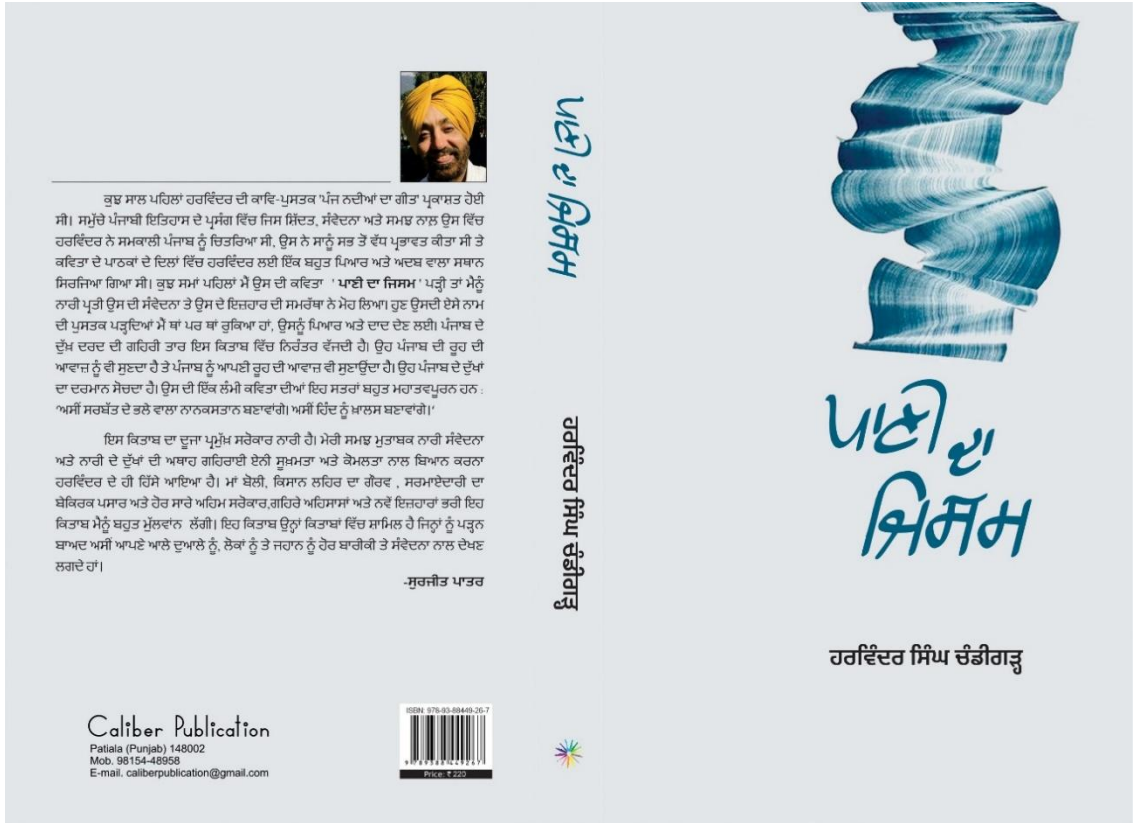
مہندرا نے اپنا کریئر ٹاٹا سٹیل نال شروع کیتا سی، اتے 1929 توں 1940 تک سینئر سیلز مینجر رہا۔ جدوں دوجے وشو یدھ دوران سٹیل ادیوگ نازک ہو گیا، تاں بھارت سرکار نے اسنوں بھارت دا پہلا سٹیل کنٹرولر نیوکت کیتا۔ مہندرا اینڈ مہندرا

جے۔ سی۔ مہندرا اتے کے۔ سی۔ مہندرا نے غلام محمد نال مل کے بمبئی وچ اک سٹیل کمپنی وجوں مہندرا اینڈ محمد دی شروعات کیتی۔ دو سال بعد، بھارت نوں اپنی آزادی ملی، غلام محمد نے پاکستان دے پہلے وٹ منتری بنن لئی کمپنی چھڈ دتی، اتے مہندرا بھراواں نے بمبئی وچ ولیز جیپاں دا نرمان شروع کر دتا۔ جلدی ہی، کمپنی دا نام بدل کے مہندرا اینڈ مہندرا رکھ دتا گیا۔

وچ مہندرا دی دل دا دورہ پین کارن موت ہو گئی۔ 1951

پستکسمیکھیا: پنجابیت دے رنگ وچ رنگی وشال مانوی سروکاراں والی کویتا : پانی دا جسم

منیریت جس

سہانک پروفیسر تے کھوجار تھی،

پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ |

پرسدھ چینی لیکھک تے آلوچک لو شن نے اکت تھان لکھیا بے کہ “ ہر طرحاں دا ساہتہ پرچار بے، پر ہر طرحاں دا پرچار ساہتہ نہیں بے | ” لو شن دے اس چھوٹے جہے کتھن وچ کسے وی ساہتہ کرت نوں انگن لئی بنیادی سیدھ موجود بے | ایہہ سطر کسے وی ساہتہ کرت اندر سنویدنا، سروکاراں تے سہج دی ایکتا تے زور دیندی بے | تت تے روپ (Form and Content) دے سنگم نوں پرگٹاؤندی ایہہ سطر ہر وندر سنگھ چنڈیگڑھ دی کویتا نوں پڑدیاں، مانڈیاں تے ملانکن کردیاں میرے نال ربی بے | جوین کہ پیپر دے سرلیکھ توں ظاہر بے کاو پستک، پانی دا جسم، دا وشاگت پساں بہو دشاوی بے اتے حدان، سرحدان، جاتاں، دھرماں، نسلان تے لنگک وٹڈیاں توں پار جاکے سمچی مانوتا دے سروکاراں نوں کلاوے وچ لیندا بے پر اس دے باو جود کوی دی سنویدنا تے نظریہ پاٹھک نوں پنجابیت تے پنجابی تہذیب نال ڈونگھی طرحاں جڑیا تے اس وچ رنگیا بویا وی دسدا بے | کوی دی وشوی سنویدنا تے بابے ناتک، صوفی فقیراں، وارث شاہ

ورگے قصہ کاراں توں لیکے آزادی پروانیاں تک دا پرہاو پرتکھ دسدا ہے | اس سیمت پرچے
تے سیمت سمیں اندر لگبھگ دو سو صفیاں تے پھیلیاں 106 کویتاواں دے سمجے تھیمک پساں
نوں کلاوے وچ لینا کسے طرحاں وی سنبھو نہیں ہے پرتاں وی اس وچ اس کاو پستک دے
اگھڑویں سروکاراں نوں پھڑن دی کوشش کیتی گئی ہے |

ہروندر سنگھ دیاں کویتاواں دا کیندری دھرا پنجاب ہے | اسدیاں کویتاواں پنجاب دے
سماج، اتہاس، سبھیچار، لوکدھارا تے وراثت دی اصل روح نال آتمسات بوکے ساہمنے آؤندیاں ہن
| موجودہ دور وچ جدوں وکھو – وکھ سوڑے ہتاں راہیں پنجاب نوں پرہاشت کرن جاں اس دے
نقش وگاڑ کرن دیاں کوششاں لگاتار جاری ہن تاں اوہناں دیاں کویتاواں اس روپ وگاڑ نال دست
پنجہ لیندیاں اسدی اصل روح نوں ستھاپت کرن ول رچت ہن | ایہہ کویتاواں حدان – سرحدان تے
دھرمان دیاں ونڈیاں توں پار جاندیاں اس سانجھے پنجاب دا ترانہ گاؤندیاں ہن جس وچ فرید وی
ہے، نانک وی، بلہا وی تے گوہند وی | اسدیاں کویتاواں “ملیرکوٹلے دا نواب ہے میرا پنجاب”،
“دلا شملہ ساندل بار دا”، “جے خان نہ بندے”، “سانجھاں دے سانجھے ترانے گائیے” اتے
“اسیں اکہ بور پاکستان نہیں بناوانگے” آدی اس پکھوں مہتوپورن ہن | اوہ لکھدا ہے،

اسیں اکہ بور پاکستان بناؤن دی بجائے

ہند نوں ہی خالص بناوانگے

ہندواں دے گورو مسلم پیر دی سوچ تے ...

سربت دے بھلے والا

کائناتی نانکستان بناوانگے

اسیں اکہ بور پاکستان نہیں بناوانگے |

کائناتی نانکستان دا وشال بمب اس بونی سیاست دا پاج اگھیزدا ہے جسنے نانک دے سندیش
نوں خطیاں، دھرمان تے پہراویاں دی سیاست تک سیمت کر دتا ہے | ایہہ سطران پنجاب اندر
دھارمک ونڈیاں پاؤن والی سیاست نال نہ صرف سدھے ٹکراء وچ آؤندیاں ہن بلکہ اس سیاست
نوں “پاکستان” نال تلتاؤندیاں اس دے کوچ نوں وی ننگا کر جاندیاں ہن | اسے سندرہ وچ کویتا
“اکہ چاندنی چونک ہور” نوں دیکھیا جا سکدا ہے جہڑی کالے فرقو دور اندر وی عام لوکاں اندر
بھائیچارک سانجھ دی بات پاؤندی، لوکاں وچ نقلی پاٹک کھڑے کرن دیاں کوششاں دا پرداچاک
کردی ہے | سچی گھٹنا تے ادھارت اس کویتا نوں چاندنی چونک نال تلتا دیکے کوی اوہناں انجان،

گم نام لوکاں دے سرژ تے حوصلے نوں ادتی سلام پیش کردا ہے، جہناں اس کالے دور اندر وی سانجھیوالتا دے سنیہے نوں داغ نہیں لگن دتا|

اسے سندربھ وچ “کرم کانڈی بے ادبی کانڈ” تے “گورو دی بے ادبی کوئی نہیں کر سکدا”، سمکالی پنجاب دی شانتی تے بھائیچارے نوں لامبو لاؤن دیاں لگاتار کوششاں دا پاج اگھیڑدیاں گورو پرتی دکھائی جا رہی نقلی تے دنبھی سردھا تے وی چوٹ کردیاں بن | ایہہ کویتاواں شبد گورو تے گرمت دی سکھیا توں مکھ موڑ کے دھرم دے کیول باہری دکھاوے والے روپ تک سیمت کر دین دے مقابلے اس دے وچاردھارک پکھ نوں اچیاؤندیا بن | کوی لکھدا ہے،

گورو دا اصل “

پرکاش

تے

سکھاسن

تاں ساڈے متھیاں وچ ہندا ہے

ایسے گورو دی بے ادبی بھلا کوئی کویں کر سکدا ہے|”

اج جدوں بے ادبی دے نام ہیٹھ دھارمک کٹڑ پنا مند – بدھی تے نتانے لوکاں دے لہو نال اپنی پیاس بجھا رہا ہے تاں ایہناں سطران وچ چھپیا سندیش ٹھنڈی ہوا دے بلے ورگا ہے|

اس کاؤ پستک دا دوجا پر مکھ سروکار عورت نال سبندھت وکھ وکھ احساساں راہیں وئکت ہندا ہے| پستک دے سرلیکھ ہیٹھلی کویتا “پانی دا جسم” کوی دے عورت پرتی ات سوخم احساساں دی گہری پیشکاری کردی ہے | ایہہ عورت نوں محض دیہہ، کامک انند دی وستو تے جانیداد سمجھن دے سماجک طور تے بہارو رجھان نوں رد کرن تک تے عورت نوں سمپورن منکھ وجوں تسلیم کرن تک ہی سیمت نہیں رہندی سگوں اس توں اگے جانیدیاں عورت دی اس منکھ وجوں سویکرتی نوں مرد دی مانسک، سریرک پورنتا لئی لازمی قرار دیندی ہے| جس طرحاں اپنی کتاب *Seeing Like a Feminist* وچ نویدتا مینن لکھدی ہے کہ اکت ناریوادی ہون لئی کسے دا عورت ہونا لازمی نہیں سگوں اس لئی عورت اپر اتہاسک طور تے ہونی بر زیادتی تے سوال چکنا ضروری ہے، اس طرحاں ہروندر سنگھ دیاں کویتاواں عورتاں نال بندے و تکرے، جبر، دابے تے انیاں تے سوال اٹھاؤندیاں اسنوں ناریوادی لوکاں دی قطار وچ کھڑا کردیاں بن |

“ننگیلی”، “عورت عورت دی دشمن نہیں بندی”، “آدی ادھوری درویدی”، “ایہہ کیسا شبد کوش

ہے، “ویسواواں عورتاں،” “رب دیاں رکھیلاں،” “ناری پرواز – گھر توں آغاز،” “جنداں ممتاجا دے مقبرے،” تے “کدیسناں” آدی کویتاواں عورت اپر پتر ستا، دھارمک، سماجک، مرداویں تے آرتھک دابے دے وکھ وکھ پہلوآں نوں اجاگر کردیاں ہن | اس سبندھ وچ کدیسنا کویتا دا ذکر خاص طور تے ضروری ہے | پنجاب اندر پیسے نال جبری ویاہ دا شکار ایہناں عورتاں دی پیڑ ساڈی سماجک سنویدنا چوں خارج ہی رہی ہے | اجمیر سنگھ اولکھ نے “جھناں دے پانی” تے جتندر براڑ نے “کدیسن” ناٹک راہیں ایہناں عورتاں دا درد بیان کرن دی کوشش کیتی ہے | سماج دے بالکل حاشیے تے جون ہنڈھاؤندییاں ایہناں عورتاں دے درد دی بات پاؤن راہیں ہر وندر سنگھ اپنی کاو سنویدنا دے اس پساں دے درشن کراؤندا ہے جسوں سماج دی بالکل کئی تے وچردے لوکاں دے درد دی وی تہاہ ہے |

کیہی ساڈی ہونی ایسی کسے دی نی ہونی“

بنا لاواں پھیریاں ویاہ

مہندی نہ کلیرے نہ سہاگ والے گیت

جنگ ڈھکی سکیاں دی آ

سپنے سندھوری سارے الھڑ وریس وچ

ہو گئے سی سڑ کے سواہ”

رب دیاں رکھیلاں” جتھے ارت اپر مرداویں دابے دی دھارمک سرپرستی نوں دیو داسی پرتھا “ راہیں ستھاپت کرن تے سوال اٹھاؤندی ہے اتھے “ایہہ کیہا شبد کوش ہے کویتا” عورت اپر دابے اندر بہاشا اتے دھرم دے پترکی چرتہ دی سوکھمتا نوں ساہمنے لیاؤندی ہے |

عورت دا اکّ روپ دہی ہے جس لئی کوی دا پیار، دھیاں نال سبندھت کویتاواں وچوں وار – وار جھلکدا ہے | ایہہ پیار کوی دے اپنے نجی انوبھو چوں اگمدیاں وی، دھیاں پرتی سرو سانجھیاں

بھاونواں دی ترجمانی کردا ہے | کوی نے ایہہ پستک اپنیاں دھیاں تے ساری دنیا دیاں دھیاں نوں سمرپت کیتی ہے تے درسایا ہے کہ اسدا عورت پرتی اپنے نظریہ دھیاں دے رشتے دے پرزم چوں لنگھکے وشال ہندا ہے |

عورت دی دشمن نہیں ہندی ” کویتا، پتر ستا دے اس سوخم روپ دے دیدار کرواؤندی “
 بے چہڑا عورت دی ہونی نوں اس حد تک قابو کر کے رکھدا ہے کہ اسنوں ایہہ وی پتہ نہیں لگدا
 کہ اوہ اپنی ہی ذات نال کڈا وڈا ظلم کما رہی ہے | اس نوں جویں پاش نے راج ستا دے “ ترل
 ہنیرے ” وچ بدل جان دے بمب راہیں روپمان کیتا سی اسے طرحاں پتر ستا دے جیون دی ہر کلا وچ
 رم جان دے پرسنگ وچ سمجھیا جا سکدا ہے | ایہہ سماج دے ہر انگ وچ کینسر سیلاں وانگ رچ
 گئیاں جگیرو ماتتاواں دے خونخار روپ نوں ساہمنے لیاؤندی ہے | اس سندر بہ وچ مینوں یاد آؤندا
 ہے کہ ہریانے نال سبندھت اکے دوست نے مینوں دسیا سی کہ ہریانے وچ جدوں آنر کلنگ ہندی ہے
 تان دھی دا قتل اسدی اپنی ماں کولوں کروایا جاندا ہے | ایہہ پترکی دا ایہی خونخار روپ ہے، جس
 نوں ہروندر جی دی کویتا ایہناں شبدان نال ساہمنے لیاؤندی ہے،

پر جو دسدا ہے اوہی سچ نہیں ہندا “

عورت عورت دی دشمن نہیں

عورتاں وچ چھلیڈا بن کے

داخل ہو چکا پتا پرکھی سوچ دا ناگ

عورت دا دشمن ہے |”

گوبراہا ” کویتا بھارتی سماج اندر لے ذات پاتی دا بے دی کرورتا نوں ساہمنے لیاؤندی “
 پاٹھک دے من نوں جھنجوڑن دی سمرتھا رکھدی کویتا ہے | اکے اجیہے ظلم دا ورنن کردی کویتا
 جسدا ورنن کردیاں کوی دے ہتھ وی کمب جاندا ہے بن،

میتھوں تان ایہہ کہانی “

ہور اگے سنائی نہیں جا رہی

کرتی قبیلے دے لوکاں نے جیوی کنجھ ہوویگی؟”

اسے طرحاں “ننگیلی ” ، “ات آدھونک گورو دکھنا”، “سوشل ڈسٹینسنگ بنام سماجک کرونا” آدی
 کویتاواں وی اسے قسم دیاں کویتاواں بن | کرونا کال دوران سوشل ڈسٹینس بنائی رکھن دے
 حکماں تے وینگ کردیاں کوی دلتاں نال صدیاں توں ہندے رہے چھوت چھات دے وکرے تے
 قراری چوٹ ماردا ہے | اوہ لکھدا ہے

چھوت دی بیماری کی ہندی ہے “

ساڈے توں ودھ کون جان سکدا ہے
 جہناں دے انگ چھوہن نل ہی
 تہانوں بھٹّ دی انفیکشن ہو جاندی ہے
 سماجک کرونا دی انفیکشن
 ایہہ سوشل ڈسٹینس جسدی تسیں
 رہرسل کر رہے ہو
 موت توں ڈرکے
 ساڈی زندگی دا حصہ ہے
 صدیاں توں |”

اج جدوں لکھنا محض اکّ کسب بن چکیا ہے تے لیکھک دی سماج تے منکھتا پرتی
 ذمے واری تے پرتیبدهتا پچھے رہ گئی ہے تان کوی ہر وندر سنگھ “دھنّ لکھاری نانکا” راہیں
 لیکھک دے اصل سماجک کرتو دے سنمکھہ کردا ہے | کویتا چاہے آتم آلوچنا دی سر راہیں اپنے آپ
 بارے شنکا دے روپ وچ پرگٹ ہندی ہے پر اصل وچ اجیہی کویتا ادوں ہی لکھی جا سکدی ہے
 جدوں لیکھک حقیقت وچ لیکھنی دے کرم نوں اپنی روح نال آتمسات کر لیندا ہے | کوی پستک دی
 پہلی کویتا “ارداس” بھاویں بہت سرل تے سنکھیپ جا پدی ہے، پر ایہہ لیکھک دی پرتیبدهتا دا
 مینیپھیسٹو ہے جس راہیں اوہ دسدا ہے کہ اپنی کویتا راہیں اصل وچ اوہ جس چیز دا پرچار کرنا
 چاہندا ہے، اوہ سمجی دنیا نال موہ تے فکر دا نظریہ ہے | “عوام دے سی سی ٹیوی کیمرے” کویتا
 راہیں کوی پنجابی ساہت دی نابری دی روائت تے ہمیشہ نتانیا نال کھڑ کے زور اور نال ٹکر لین دی
 روائت نوں اچیاؤندا ہے | جویں لوک کوی پاش “میرے توں آس نہ کریو کہ میں تہاڈے چگلے
 سوانداں دی گلّ کراں گا” دے کٹھور بمب راہیں لوک پکھی لیکھک دے کرتو نوں نسجت کردا ہے
 اس طرحاں ہر وندر جی دی کویتا اعلان کردی ہے،

اسییں “

سلطاناں حکمراناں دے کرسی نامے

جمن مرن متیاں جاں ہاراں جتان دے وکھیان نوں

اتہاس کہن والے

تنخواہیئے اتہاسکار وی نہیں

اسیں تاں لوکاں دے پنڈیاں، تے اگری

تے تاریخ دیاں پستکاں وچ انگولی، انکھی

تواریخ دے قلم کرتی

شبد شلپی ہاں | ”

پون گورو پانی پتا ماتا دھرت مہٹ ” دا سندیش ہروندر جی دی وشوی چیتنا دا انکھڑ ”

انگ ہے | ” بے آب پنجاب ”، ” پنچھی گھر بنایا ہے ”، ” پھلّ دا نظام ”، ” کالی وینی ”، ” کائناتی

لیلہ ”، ” دھرتی دے شاعر ” آدی انیکاں کویتاواں چ کوی دا قدرت پیار تے واتاورن دی تباہی نل

جڑے مانوی سروکار وار وار پرگٹ بندے ہن | اسدا قدرت پرتی موہ محض اپبھاوک نہ ہوکے قدرت

دی تباہی لئی ذمے وار طاقتاں دی اصل نشان دیہی کرن ولّ رچت دسدا ہے جدوں اوہ کسان ولوں ناڑ

سڑکے قدرت نوں حرجا پہنچاؤن تے دکھی ہندیاں وی آکھدا ہے،

پتہ نہیں کنے مجبور ہون گے ”

کھیتاں دے جائے

ورنہ کون سستی کردا ہے

اپنی سہاگن ما نوں؟ ”

کینسر دا راجنیتی شاشتر ”، ” بڈّ ماس والے روبٹ ”، ” آنلائن آپھلائن زندگی ”، ”

” منڈی دی وکرال سرال ” آدی اجہیاں کویتاواں بن جو گلوبلی یگ، تکنالوجی تے وشو پونجیواد دے

دور وچ منکھی زندگی آئیاں اسدھارن تبدیلیاں دی گلّ کردیاں ہن | ” کینسر دا راجنیتی شاشتر ”

پونجیواد پر بندھ دے آدمخور خاصے نوں بیپرد کردا ہے جس وچ علاج نہیں سگوں لوکاں دیاں

بیماریاں تے موتاں منافعے دا سادھن ہن |

کینسر محض بیماری نہیں ”

اکت سازشی تے ماتمی وچاردھارک ولّ وی ہے

اکت سوچی سمجھی آرتیا سوچ ہے

اکا اجیہی کلجوگن

جو لاشاں دی گنتی ودھاؤندی ہے

تے کفن ویچ کے وی نفع کماؤندی ہے

بن کوئی وی بیماری محض بیماری نہیں رہی|”

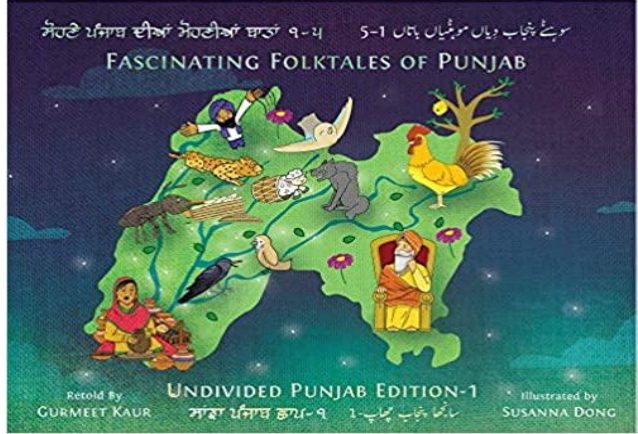
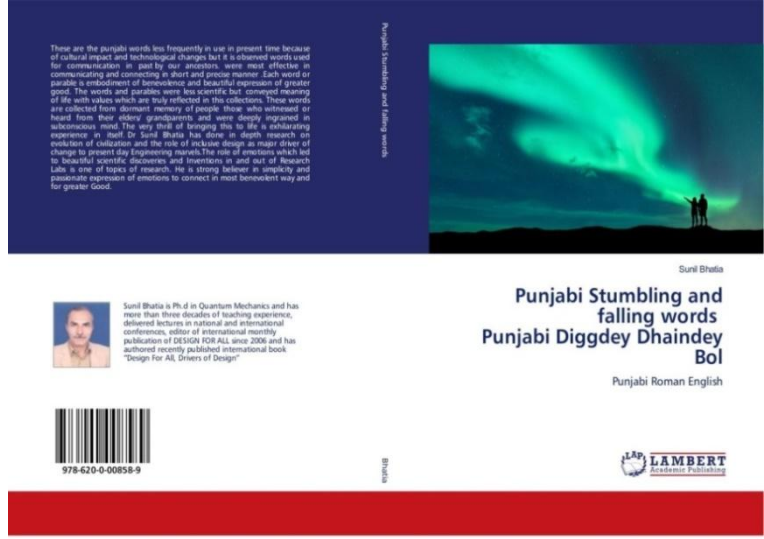
وفاداری٪ تے غداری٪ ”، “شکنی سیاست دی کھیڈ”، “شستر دھاری تے ہتھیاری”، “مرنا“
سج، جینا وی سج“، “وچار وی تے ہتھیار وی” آدی کویتاواں کوئی دے ڈونگھے چنتن تے شبدان
تے سنکلیاں دی دھر ڈونگھانی وچ اتر کے اوہناں دے ارتھ وسپھوٹ کرن دی یوگتا نوں پرگٹ
کردیاں کویتاواں ہن| کویتا باوی اکا وکھرے طرحاں دی کویتا ہے جو مینوں جارج برنارڈ شاء دے
ناٹک پگمیلینن دی یاد دواؤندی ہے جوک یونانی متھ تے ادھارت اکا ناٹک ہے جس وچ کلاکار نوں
اپنی کرت نال جوئدے منکھاں نالوں وی ودھ پیار ہو جاندا ہے|

جویں میں پرچے دے شروع وچ لوشن دا حوالہ دتا سی تاں کاؤ کرت دا دوجا پکھ
بھاؤ کلاتمک پکھ دے مہتوپورن ہون دی مہنتا دی گل کیتی سی| ہروندر سنگھ دیاں کویتاواں نوں
پڑدیاں جتھے اوہناں دے وشال سروکاراں، بودھک پکڑ تے مانوی درشتی سانوں مان بھریا
احساس کراؤندی ہے اتھے کئی وار کاؤ رس دی گھاٹ وی رڑکی ہے| اسدا اکا کارن شاید
extended metaphor دی کافی ورتوں وی ہے جسدا انند لینا اجے اسیں سکھنا ہے پر تاں وی
کئی جگہ کاوکتا دی گھاٹ وی لگی ہے| ایہہ وچار میری خود دی کویتا بارے وی کئی سچنا نے
پرگٹائے ہن| ایہہ میرا اکا نجی جیہا خیال ہے کہ پنجاب، چ جہناں لوکاں کول بودھکتا، درشتی تے
وشال سروکار ہن اوہ کویتا دے شلپ دے معاملے وچ محنتی نہیں ہن| مینوں ایہہ یوگتا دا نہیں،
محنت دا معاملہ ہی لگدا ہے| اجیہے لوک وی ہن جہناں کول کہن لئی جان محسوس کرن لئی بہت
کچھ نہیں پر اوہ محض شبیدی جادوگری نال کم چلا لیندے ہن، حالانکہ کم ہی چلاؤندے ہن کیونکہ
استوں ودھ شبیدی جادوگری کچھ کر وی نہیں سکدی|

پر ہروندر سنگھ دی کویتا دے کلاتمک پکھ بارے گل کردیاں میں اسنوں صرف اوہناں دی رچنا تک
سیمت کرن دی بجائے اس نوں generalise کردیاں کچھ ہور سوال اٹھاؤنا چاہانگا| ایہہ اکا کوڑی
حقیقت ہے کہ پنجاب وچ پنجابی کویتا دیاں کتاباں نہیں وکدیاں| پر اس طرحاں نہیں کہ پنجابی کویتا
نہیں پڑدے| پاش، اداسی تے شو اج وی وکدے ہن تے کسے حد تک سرجیت پاتر وی| پنجاب اندر
پنجابی شاعری نالوں ودھ ہندی جان اردو شاعری پڑی جاندی ہے، پاکستانی پنجابی شاعری پڑی
تے مانی جاندی ہے| اسدا کارن کی ہے، ایہہ لہیا جانا ضروری ہے| میرے کول اس سوال دا جواب

نہیں ہے تے اسدا جواب دینا شاید اجے میرے ورگے سکھاندرو دے وسّ دا روگ وی نہیں ہے| پر
میں اس گلّ تے زور دندیاں اپنی گلّ سماپت کردا ہاں اج گمبھیر کویتا لکھ رہے پنجابی کویاں لئی
اصل چنوتی کویتا نوں لوک من دے نیڑے لیکے جاتا ہے، اس دے پاٹھک پیدا کرنا ہے، اسنوں
محض اکادمک چرچاواں دے گھیرے توں باہر لجانا ہے|

نویں کتاب:

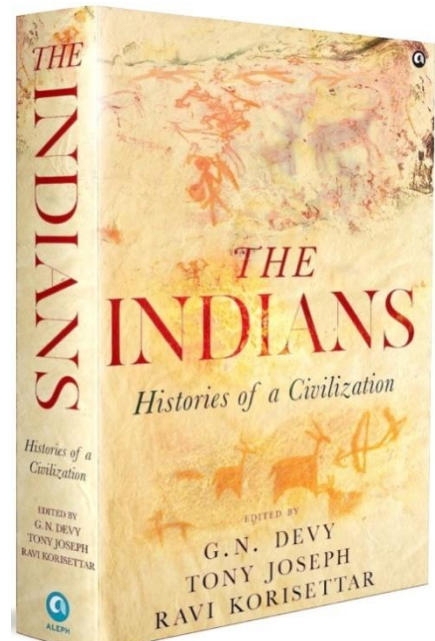
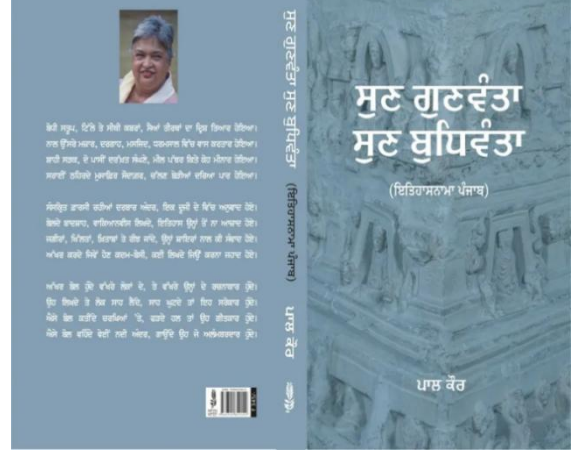
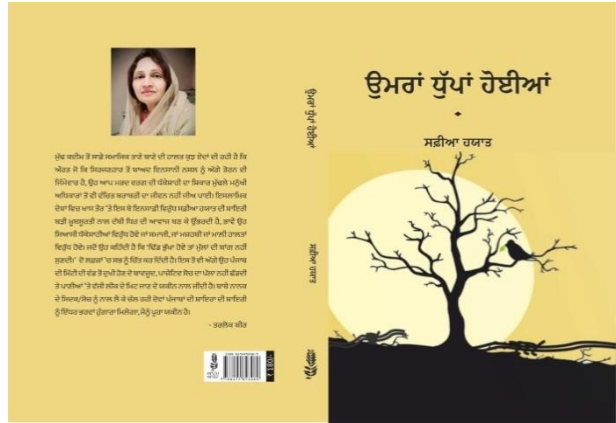

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک۔ کتھاواں بچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں لپسیاں (گور مکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انواد دوواں وچ جیوت ہن۔

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسا یا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نینکتا ہے۔ انوندے پنجاب دے بال۔ انوکول نقشے اتے پنجابی لپسیاں نال بچیاں نوں جانو کرواؤن لئی ٹیبل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیرت کردے ہن۔

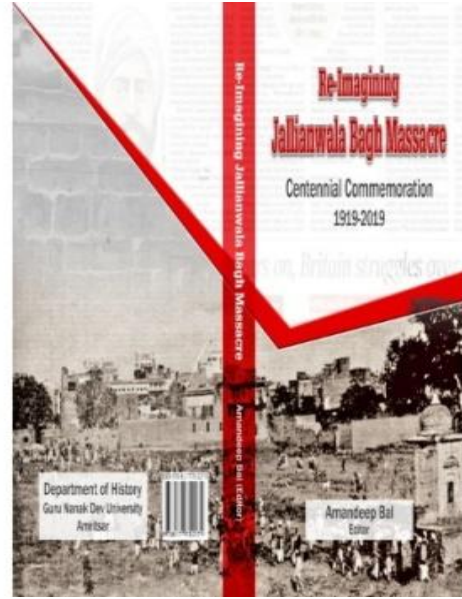
94 | 11" x 8.5" | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی 4-8-1017887-0-978 ISBN:

کر پا کر کے لیکھک توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدواتے پیسے بچاؤ۔ نیٹ 'تے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

Arandeep Bajal, Professor & Head,
Department of History, Guru Nanak
Dev University, Amritsar. She is the
editorial board member of *Re-imagining
the Jallianwala Bagh Massacre*
and author of *Re-imagining
the Jallianwala Bagh Massacre*.
She is also the author of *Re-imagining
the Jallianwala Bagh Massacre*.
She is also the author of *Re-imagining
the Jallianwala Bagh Massacre*.

The book examines the events
of the Jallianwala Bagh Massacre
of 1919 and the role of the British
in the massacre. The book
examines the role of the British
in the massacre and the role of
the Indian National Congress
in the struggle for independence.
The book also examines the
role of the British in the
massacre and the role of the
Indian National Congress in
the struggle for independence.

The book is a collection of
essays by leading historians
and scholars. The book
examines the role of the British
in the massacre and the role of
the Indian National Congress
in the struggle for independence.
The book also examines the
role of the British in the
massacre and the role of the
Indian National Congress in
the struggle for independence.

خبریں:

1.

سہ ماہی PunjibLibrary.com میں مفت ڈاؤن لوڈ کرن لئی وی اپیلڈ ہے جن انک گورنمنٹ اتے شاہ کھی ویج اپلوڈ کیتا ہے، اکت اکت کر کے اسیں سارے اپلوڈ کرال گے۔

[*Salahiyat صلاحیت](#)

[punjablibrary.com](#)

[Salahiyat](#)

[punjablibrary.com](#)

دو جی انٹرنیشنل پنجاہی کانفرنس، لاہور

پنجاہ اتے پنجاہی دی بھاشائی و بھنٹا اتے سبھی چارک وراثت دا جشن مناؤ۔

انٹرنیشنل پنجاہی کانفرنس اکت پرکھ گلوبل ساگم ہے جو دو واناں، سبھی چارک اتشاپیاں، بھاشا و گیانیاں اتے اتہاسکاراں نوں پنجاہی بھاشا اتے سبھی چار دی امیر وراثت دا جشن مناؤن اتے اتشاپت کرن لئی اکٹھا کر دا ہے۔ اس ساگم دا ادیش آدھونک سندر بھال ویج پنجاہی دی سنبھال، پرچار اتے وکاس اتے وچار-وٹاندرے اتے سہیوگ نوں اتشاپت کرنا ہے۔

نوٲٲٲ سٲٲٲ اٲوال

ٲروٲرام اٲٲٲٲ سٲٲٲ

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہار بازی:
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasiaresearchcenter.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبران اتے درش:

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

southasiaresearchcenter@news

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن: فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcenter.in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاران نوں درساوندے نہیں بن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: پردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمینینس (آنریری)، ایسجیجینیس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا.

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر. سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل. کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائن کیندر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائن وبھاگ، دلی
ٹیکنولوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ چینر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo.co.in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

ایمیل: jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گورمکھی لپی سنسکرن)

رمندرجیت کور، ڈاکٹر

سہانک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

ایمیل: jitraminder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اورینٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com 1

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکریٹری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س

سمپادکی ممبر

ڈاکٹر. گورو ریجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in, gr.iitroorkee@gmail.com

ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیمشا شرما،

ایمیل: Nemisha90@gmail.com، بھارت،

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں سنتنر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اک کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساؤتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر۔ سنیل کمار بھائی، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاٹھکان دے لایہ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی،
dr_subha@yahoo.com-دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470, 011-45793470, ای-میل:

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
PUNJABI LIBRARY
www.PunjabiLibrary.com